

**IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ
HİBELERİN ETKİNLİĞİNİN BELİRLENMESİ
ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: ERZURUM,
KARS VE AĞRI İLLERİ ÖRNEĞİ**

Ayşe YILDIRIM

**Yüksek Lisans Tezi
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı
Doç. Dr. Adem AKSOY
2016
Her hakkı saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ
HİBELERİN ETKİNLİĞİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR
ÇALIŞMA: ERZURUM, KARS VE AĞRI İLLERİ ÖRNEĞİ**

Ayşe YILDIRIM

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**ERZURUM
2016**

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY FORMU

**IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ HİBELERİN ETKİNLİĞİNİN
BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: ERZURUM, KARS VE AĞRI İLLERİ
ÖRNEĞİ**

Doç. Dr. Adem AKSOY danışmanlığında, Ayşe YILDIRIM tarafından hazırlanan bu çalışma 23/09/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak **oybirliği/oyçokluğu** ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdulbaki BİLGİÇ

İmza:

Üye: Doç. Dr. Adem AKSOY

İmza:

Üye: Doç. Dr. Emine İKİKAT TÜMER

İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu 29.09.2016 tarih ve 37 / 66 nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Cavit KAZAZ

Enstitü Müdürü

Bu çalışma TAGEM projeleri kapsamında desteklenmiştir.
Proje No: **TAGEM-15/ARGE/65**

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ HİBELERİN ETKİNLİĞİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: ERZURUM, KARS VE AĞRI İLLERİ ÖRNEĞİ

Ayşe YILDIRIM

Atatürk Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı
Tarım Politikası ve Yayım Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Adem AKSOY

Tarıma sağlanan desteklerin en önemli olanı kırsal kalkınma destekleridir. Doğrudan katma değer ve gelir artışı sağlayan, göçü önleyen, üretimde verimliliği ve kaliteyi artırarak sürdürülebilirlikte en etkin ve somut desteklerdir. IPARD Programı ile Türkiye'nin ve tarım sektörünün kalkınması için büyük reformlar yapılarak projeler hayata geçirilerek, yeni istihdam alanları oluşmuş ve belki de en önemlisi Tarım-Sanayi entegrasyonu sağlanmıştır. Erzurum, Kars, Ağrı illerinde uygulanan IPARD hibeleri; hayvanların daha modern, hijyenik ve uygun koşullarda yetiştirilmesine, tarımsal üretimin ve gıdaların daha modern işletmelerde üretilmesine ve işlenmesine katkı sağlamaktadır.

Çalışma materyalini, Erzurum, Kars ve Ağrı illerinde TKDK'dan 2013 yılı sonuna kadar hibe alan işletmelere uygulanan 118 ve hiç hibe almamış olan işletmelere uygulanan 183 adet anket oluşturmaktadır. Bu çalışmasıyla ile Erzurum, Kars ve Ağrı illerinde IPARD programı kapsamındaki hibelerle işletmelerde hedeflenen özelliklere veya amaçlara ulaşıp ulaşılamadığı yada hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirildiği belirlenmeye çalışılmıştır. TKDK tarafından kullanılan hibelerin işletme kârlılığını arttıracığı, azaltacağı veya değiştirmeyeceğinden yola çıkarak Treatment Effect (Muamele Etkileri) modeli geliştirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, Sığırcılık işletmeleri muamele etkileri model sonuçlarına göre hibelerden yararlanma durumu brüt kârı yararlanmadığı duruma göre 90 000 TL civarında artıracığı düşünülmektedir. Hibe alan arıcılık işletmelerinde bal üretimi 2 434 kg/yıl iken hibe almayan işletmelerde 1 572 kg/yıl olarak tahmin edilmektedir. Sığırcılık işletmelerinde ise süt üretimi he alanlarda 320 ton/yıl, hibe almayanlarda ise 37 ton/yıl olarak gerçekleşmektedir. Et ve süt ürünleri işleme tesis anket sonuçları hibe alan işletmelerin almayanlara göre brüt kârlarının oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Burada kullanılan hibelerin işletmelerin büyüyerek rekabet edebilir ve düşük maliyetli üretim yapabilen işletme haline gelmesine katkı sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir.

Araştırmanın kırsal alana verilen hibelerin kârlılık üzerine olan etkisini ölçmesi açısından literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Araştırma sonuçlarının politika yapıcılarına ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yetkililerine faydalı bilgiler vereceği düşünülmektedir.

2016, 107 Sayfa

Anahtar Kelimeler: IPARD, Hibe, Sığırcılık, Arıcılık, Brüt Kâr, Muamele Etkileri Modeli

ABSTRACT

Master Thesis

THE DETERMINATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE GRANTS DISBURSED UNDER THE IPARD PROGRAM: CASE STUDY IN ERZURUM, KARS AND AĞRI PROVINCES

Ayşe YILDIRIM

Atatürk University
Graduate College of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics
The Art of Agricultural Policy and Extension

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Adem AKSOY

The most significant support which is provided in agriculture is rural development. These supports provide direct added value and revenue growth, prevent migration, effectively increase the efficiency and quality of production. Through IPARD Programme projects are implemented in the agricultural sector and bring major reforms for the development of new areas of employment and perhaps the most important agro-industrial integration is provided. Implementation of the IPARD grants in the Erzurum, Kars and Ağrı provinces contributes to upbringing animals more modern, hygienic and appropriate circumstances and contributes to agricultural production and food production and processing is made in the more modern enterprises.

In this study materials include surveys which have been applied 118 businesses that received grants from TKDK and 183 businesses that have not received any grants from TKDK in the Erzurum, Kars and Ağrı provinces. With this study we determine enterprises that have been reached or not reached their targetted purposes or goals with IPARD grants and what extent their purposes are realized in the Erzurum, Kars and Ağrı provinces. Treatment Effect Model was developed and used to determine the profitability of grants disbursed by TKDK.

According to the survey results of the treatment effects of cattle enterprises, if the companies that received the grants their gross profit will increase around 90,000 TL in comparison when they do not receive such grants. Honey production in the field of beekeeping operators 2434 kg in a year when they receive grants, on the other hand it is estimated that if enterprises do not receive grants honey production will be 1572 kg in a year. Amount of milk production is realized 320 ton in a year while cattle businesses receive a grant but when they do not receive grant amount of milk production is estimated to be 37 ton in a year. The meat and dairy products processing plant survey results showed that if the company received grants they gain relatively high gross profit in compared with businesses that do not receive grants. It is great important for businesses which they recieved grants to grow and become a competitive company and these grants can contribute to business to make low cost production.

This research will make an important contribution to the literature to measure the effects of grants on profitability of businesses. It is expected that the result of this research might give useful information to policy makers and the Ministry of Food, Agriculture and Livestock in Turkey.

2016, 107 pages

Keywords: IPARD, Grants, Cattle Farming, Beekeeping, Gross Profit, Treatment Effect Model

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamı hazırlarken çalışmanın her aşamasında bilgi ve deneyimi ile desteklerini esirgemeyen, tez danışmanım, değerli hocam Sayın Doç. Dr. Adem AKSOY’a teşekkür ederim.

Çalışmanın ekonometrik analizlerini yapan ve tezimi inceleyerek değerli katkılarını sunan jüri üyesi Sayın Prof. Dr. Abdulkaki BİLGİÇ’e ve Sayın Doç. Dr. Emine İKİKAT TÜMER’e teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın her aşamasında desteklerini her zaman hissettiğim, değerli aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Ayşe YILDIRIM

Eylül, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
ÇİZELGELER LİSTESİ	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı	2
1.2. Çalışmanın Kapsamı.....	4
2. KAYNAK ÖZETLERİ	5
3. MATERYAL ve YÖNTEM	24
3.1. Materyal.....	24
3.2. Yöntem	24
3.2.1. Ana kitlenin belirlenmesinde uygulanan yöntem	24
4. ARAŞTIRMA BULGULARI	30
4.1. Avrupa Birliği'nde Kırsal Kalkınma	30
4.1.1. AB'ye üye, katılacak aday ve potansiyel aday olan ülkeler.....	31
4.1.2. AB kırsal kalkınma politikaları	32
4.1.2.a. AB Ortak Tarım Politikası.....	32
4.1.3. AB'de mali yardımlar	35
4.1.3.a. Üyelere yönelik mali yardımlar	35
4.1.3.b. Aday ülkelere yönelik mali yardımlar	35
4.1.4. Bazı ülkelere uygulanan kırsal kalkınma çalışmaları.....	37
4.1.4.a. İsrail'de kırsal kalkınma	37
4.1.4.b. Japonya'da kırsal kalkınma	38
4.1.4.c. ABD'de kırsal kalkınma	38
4.1.4.d. Fransa'da kırsal kalkınma	39
4.1.4.e. Hollanda'da kırsal kalkınma.....	39
4.1.4.f. Norveç'te kırsal kalkınma	40

4.1.4.g. İrlanda Cumhuriyeti'nde kırsal kalkınma.....	41
4.1.4.h. Polonya'da kırsal kalkınma	41
4.2. Türkiye'de Kırsal Kalkınma.....	42
4.2.1. Avrupa Birliği sürecinde kırsal kalkınma	44
4.2.1.a. 2000-2006 dönemi yapılanması.....	45
4.2.1.b. 2007-2013 dönemi kurumsal mali yapılanma ve koordinasyon	46
4.2.1.c. Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Politikaları Uygulama Sürecinde Türkiye'de IPARD Çalışmaları.....	49
4.2.2. SWOT Analizi.....	55
4.2.3. Türkiye'de mevcut destekleme politikaları	56
4.2.3.a. Tarımsal destekler.....	56
4.2.3.b. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklemesi Programı - KKYDP	59
4.2.4. Araştırma alanı ile ilgili mevcut yapı	60
4.3. Deskriptif Analiz Sonuçları.....	62
4.3.1. Sığırcılık işletmeleri anket sonuçları	62
4.3.1.a. İşletmeci ve işletme özellikleri	62
4.3.1.b. Politikalardan faydalanma	68
4.3.2. Arıcılık işletmeleri anket sonuçları	72
4.3.2.a. İşletmeci ve işletme özellikleri	73
4.3.2.b. Politikalardan faydalanma	76
4.3.3. Süt işletmeleri anket sonuçları	79
4.3.3.a. İşletme ile ilgili temel özellikler	79
4.3.3.b. Kapasite kullanım oranı ve karşılaşılan problemler	82
4.3.3.c. Kalite ve hijyen.....	83
4.3.4. Et işletmeleri anket sonuçları	86
4.3.4.a. İşletme ile ilgili temel özellikler	86
4.4. Muamele Etkileri Model Sonuçları	88
4.5. Gözlem Sonuçları	94
5. SONUÇ ve TARTIŞMA.....	97
KAYNAKLAR	102
ÖZGEÇMİŞ	108

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ARDSI – TKDK	: Agriculture and Rural Development Support Institute - Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
ATE	: Average Treatment Effect - Ortalama Muamele Etkisi
BAKA	: Bölgesel Kalkınma Ajansı
CARDS	: Community Assistance to Reconstruction Development and Stability - Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrar için Topluluk Desteği
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması Programı
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DOKAP	: Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Projeleri
DG AGRI	: Direktorat General Agro – Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EAFG	: European Agriculture Fund for Guarantee - Avrupa Tarımsal Garanti Fonu
EAFRD	: European Agricultural Fund for Rural Development -Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu
EAGGF	: Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu
EDIS	: Genişletilmiş Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi
EUR	: Euro- Avro
EUROSTAT	: Statistical Office of the European Communities – Avrupa Toplulukları İstatistik Ofisi
FAO	: Food and Agricultural Organization - Gıda ve Tarım Örgütü

FEOGA	: European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
GAP	: South-eastern Anatolia Project - Güneydoğu Anadolu Projesi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTHB	: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
HACCP	: Hazard Analysis and Critical Control Point - Tehlike Analizleri ve Kritik Kontrol Noktaları
IPA	: Instrument for Pre-Accession Assistance Katılım Öncesi Aracı
IPARD	: Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development - Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni
IRFO	: Kurumsal Kapasite Geliştirme Desteği
ISPA	: Instrument for Structural Policies for Pre-Acession - Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklemesi Programı
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
KOP	: Konya Ovaları Projesi
LEADER	: Links Between Action for the Development of Rural Economy - AB Kırsal Kalkınma Girişimi
LR	: Olabilirlik Oranı
MDAÜ	: Avrupa Birliği, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne Katılım Öncesi Mali Yardım
MEAD	: Makine Ekipman Alımlarının Desteklenmesi
MEDA	: Akdeniz Kalkınma Yardımları
MEM	: Muamele Etkileri Modeli
MFİB	: Merkezi Finans ve İhale Birimi
NIPAC	: Natioanal IPA Coordinator -Ulusal IPA Koordinatörü
OTP	: Ortak Tarım Politikası
OBP	: Ortak Balıkçılık Politikası

PHARE	: Coordinated Support for the Reconstructing of Economics of Poland and Hungary - Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı
SAPARD	: Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development - Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı
SRM	: Switching Regression Model - İçsel Değişirmeli Regresyon Modeli
SWOT	: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats - Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehditler
TAGEM	: Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü
TE	: Threat Effect - Muamele Etkisi
TKV	: Türkiye Kalkınma Vakfı
TR	: Türkiye
TSE	: Türk Standartları Uygunluk Belgesi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TUSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UKKS	: Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
UKP	: Ulusal Kalkınma Planı
UYG	: Ulusal Yetkilendirme Görevlisi
VIF	: Variance Inflation Factor – Varyans Şişirme Faktörü
YHGP	: Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Hibe programları genel çerçevesi (IPA I Dönemi 2007-2013)	48
Şekil 4.2. IPA bileşenleri bazında Türkiye'ye ayrılmış bütçe (milyon euro)	49
Şekil 4.3. Türkiye'de toplam tarımsal destek miktarı (milyar TL).....	58

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 3.1. İller itibariyle uygulanacak anket sayısı	25
Çizelge 3.2. Anketlerin ilçe ve köylere göre dağılımı	25
Çizelge 4.1. AB üye, aday ve potansiyel aday ülkeler (IKV 2016).....	31
Çizelge 4.2. 2011 Yılı ortak tarım politikasında genel bütçe (Anonim 2014a).....	34
Çizelge 4.3. AB’de bazı ülkelerdeki tarım sektörü (TUIK 2016).....	45
Çizelge 4.4. Adaylık döneminde Türkiye’ye sağlanan mali yardım (milyon €)	46
Çizelge 4.5. AB kırsal kalkınma politikası ve Türkiye’nin uyumu hakkında SWOT analizi	55
Çizelge 4.6. Türkiye’de kırsal alanda verilen tarımsal destekler.....	57
Çizelge 4.7. Kırsal kalkınma destekleri ödemeleri (1000 TL).....	59
Çizelge 4.8. İllerin aldığı, verdiği göç ve net göç hızı	60
Çizelge 4.9. Canlı hayvan sayıları (2015) (Baş)	60
Çizelge 4.10. Hayvansal ürünler 2015 (Ton).....	61
Çizelge 4.11. İllere göre üretim değeri 2015	61
Çizelge 4.12. Tarım alanları 2015 (Hektar)	62
Çizelge 4.13. Üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı.....	63
Çizelge 4.14. Ankete katılan üreticilerin eğitim durumlarına göre dağılımı	63
Çizelge 4.15. Çiftçilerin önemli bazı dernek ve kooperatlara üyelik durumu.....	64
Çizelge 4.16. Üreticilerin gelir kaynaklarına göre dağılımı	64
Çizelge 4.17. Kullanılan teknoloji düzeylerine göre dağılımları	66
Çizelge 4.18. Büyükbaş hayvanlarda laktasyon süresi ve günlük ortalama süt verimi ve toplam hayvan içerisinde ırk oranları.....	67
Çizelge 4.19. Sığırcılık işletmelerine ait bazı ekonomik göstergeler	67
Çizelge 4.20. Sağımdan sonra sütün muhafaza şekli	68
Çizelge 4.21. Üreticilerin hayvancılık desteklerinden yararlanma durumu	68
Çizelge 4.22. Üreticilerin bitkisel ürün desteklerinden yararlanma durumu	69
Çizelge 4.23. Üreticilerin verilen destek ve hibelerden memnun olma durumlarına göre dağılımı.....	70

Çizelge 4.24. İşletmelerin hibe almamalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı.....	70
Çizelge 4.25. İşletmelerin hibelerden haberdar olmalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı	71
Çizelge 4.26. Hibe alırken karşılaşılan sorunların dağılımı.....	72
Çizelge 4.27. Arıcılıkla uğraşan üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı.....	73
Çizelge 4.28. Arıcılıkla uğraşan üreticilerin eğitim durumlarına göre dağılımı.....	73
Çizelge 4.29. Arıcıların önemli bazı dernek ve kooperatiflere üyelik durumu	74
Çizelge 4.30. Üreticilerin gelir kaynaklarına göre dağılımı	74
Çizelge 4.31. Arıcıların çalıştıkları arı ırkları.....	75
Çizelge 4.32. Arıcıların ana arıyı değişme sıklığına göre dağılımı	75
Çizelge 4.33. Arıcılık işletmelerine ait bazı ekonomik göstergeler.....	76
Çizelge 4.34. Arıcıların desteklerden faydalanma durumu	76
Çizelge 4.35. Arıcıların verilen destek ve hibelerden memnun olma durumlarına göre dağılımı.....	77
Çizelge 4.36. Arıcıların hibe başvurusunda bulunmamalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı	78
Çizelge 4.37. Arıcıların hibelerden haberdar olmalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı	78
Çizelge 4.38. İşletmelerin hibe alırken karşılaştıkları sorunların dağılımı (%).....	79
Çizelge 4.39. Ankete katılan süt işletmelerinin gruplandırılması.....	80
Çizelge 4.40. Çalışma süresi ve sütün toplandığı köy ve üretici sayısı	80
Çizelge 4.41. İşletmelerin ham maddeyi temin etme şekillerine göre gruplandırılması (%).....	81
Çizelge 4.42. Ham maddenin işletmeye geliş şekline göre işletmelerin sınıflandırılması (%).....	81
Çizelge 4.43. Süt işletmelerinin mevsimlere göre kapasite kullanım oranları (%)	82
Çizelge 4.44. İşletmelerin tam kapasite ile çalışamamalarında etkili olan faktörler (%)	82
Çizelge 4.45. Süt işletmelerinde kalite kontrolünün uygulanma durumu.....	83
Çizelge 4.46. Süt işletmelerinde kalite kontrolünün yapıldığı üretim aşamaları.....	83
Çizelge 4.47. İşletmelerin sahip oldukları ulusal ve uluslararası sertifikalar	84

Çizelge 4.48. Süt işletmelerinin hibelerden yararlanmama nedenleri (%)	84
Çizelge 4.49. İşletmecilerin önem derecelerine göre hibelerden haberdar olma şekilleri (%)	85
Çizelge 4.50. Hibe alan süt işletme yetkililerinin hibeler hakkındaki düşünceleri.....	85
Çizelge 4.51. İşletme ile ilgili özellikler.....	86
Çizelge 4.52. Et işletmelerinin mevsimlere göre kapasite kullanım oranları (%)	86
Çizelge 4.53. İşletmelerin sahip oldukları ulusal ve uluslararası sertifikalar	87
Çizelge 4.54. Et işletme yetkililerinin hibeler hakkındaki düşünceleri	87
Çizelge 4.55. Sığırcılık işletmelerine ait değişkenlerin açıklamaları ve tanımlayıcı istatistikler	88
Çizelge 4.56. Sığırcılık işletmeleri muamele etkileri model tahmin sonuçları.....	89
Çizelge 4.57. Sığırcılık işletmeleri muamele etki değerleri.....	90
Çizelge 4.58. Arıcılık işletmeleri değişkenlerin açıklamaları ve tanımlayıcı istatistikler	91
Çizelge 4.59. Arıcılık işletmeleri muamele etkileri model tahmin sonuçları	92
Çizelge 4.60. Arıcılık işletmeleri muamele etkileri değerleri.....	93

1. GİRİŞ

Günümüzde, ekonomik, siyasi ve kültürel alanda uygulanan politika ve araçlar; hem içerik, hem de uygulamalar açısından dünyada büyük değişikliklere uğramaktadır. Bu değişikliklerin önemli nedenlerinden birisi yaşamın her alanında ortaya çıkan küreselleşmedir. Son çeyrek yüzyılda hızlanan küreselleşme, dünyanın bir bütün olarak algılanması yaklaşımını beraberinde getirmiştir. Bu algılamanın bir sonucu olarak dünyanın herhangi bir yerindeki çevresel, tarımsal ve kırsal sorunlar tüm dünyayı etkilemektedir. Bu durum sorunlara müdahale etmeyi gerekli kılmaktadır. Güçlü bir ulusal ekonomi ve halkın refah seviyesinin yükselmesini arzulayan ülkeler; bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizliğin üstesinden gelebilmek, gelir dağılımını düzenlemek, yerel kalkınmayı sağlamak ve buralarda yaşayan insanları çeşitli şekillerde ekonomik olarak desteklemek için yoğun bir şekilde politikalar üretmişlerdir (Aslan 2009).

Dünyada ilk köklü politikalar tarım alanında geliştirilmiştir. Bazı ülkelerde gıda güvenliğinin önemi vurgulanırken, bazılarında ise ekonomik büyüme ve ödemeler dengesi gibi makro ekonomik amaçlara öncelik verilmektedir (Ağca 2010).

Ulusal ekonomi içinde tarımsal faaliyetlerin yeri ve önemi büyüktür. Tarımsal faaliyetler ülke nüfusunun gıda ve giyinme gibi öncelikli fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, sanayi sektörüne ham madde sağlayan, sanayi ürünlerine talep yaratan, ulusal gelir ve dış satıma katkısı sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesiyle, tarım sektörünün üretim ve istihdam paylarında önemli azalmalar meydana gelmiş olsa da bu sektör tüm ülkeler için stratejik ve vazgeçilmez bir önem taşımaktadır (Memiş 2004; Acar ve Bulut 2009; Ülger 2012).

Stratejik önemi nedeniyle tarım, her ülkede kendi ekonomik yapısına özgü tarım politikası ile desteklenen bir sektördür. Tarım sektöründe uygulanmakta olan politikalarda temel amaç, örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır (Yalçinkaya ve Çılbant 2006).

Tarım sektöründe mevcut risk ve belirsizlikler yanında, sermayenin geri dönüşüm hızının düşük, birikiminin yetersiz ve buna bağlı olarak da yatırımların az olması, sektörde desteklemeleri ve teşvikleri gerektirmektedir (DPT 2000).

AB'nin (Avrupa Birliği) öncelikli hedeflerinin, ekonomik olarak dünyanın en rekabetçi ve dinamik ekonomik yapısını oluşturarak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak; sosyal olarak ise üst düzeyde bir istihdamı sağlayarak, her alanda yüksek yaşam seviyesine ulaşmış bir toplum ortaya çıkarmak olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinde de tarım sektörünün önemli bir paya sahip olduğu, nüfusun önemli bir kısmının kırsal alanda yaşadığı ve bölgeler arasında çok büyük gelişmişlik farklılıklarının bulunduğu dikkate alındığında, Türkiye'nin Birliğe katılımı sonucunda Birlik içerisindeki bölgesel farklılıkların daha da artacağı söylenebilir. Bu nedenle Türkiye gerek katılım öncesi, gerekse katılım sonrasında kırsal kalkınma politikalarına büyük önem vermek zorunda kalacaktır (Ekim 2006).

1.1. Çalışmanın Amacı

Türkiye'de; kırsal kesimde yaşayan ve tarımla geçimini sağlayan kişilerin yaşam standartlarının ve gelir seviyelerinin yükseltilmesi, kırsal kesimin istihdam olanaklarının artırılması, küçük aile işletmelerinin desteklenmesi, erozyonun önlenmesi, mera ve orman alanlarının iyileştirilmesi gibi amaçlarla uygulanmış ya da hali hazırda sürdürülen kırsal kalkınma projeleri bulunmaktadır (Yücesoy 2010). Ayrıca faaliyete geçen bazı kalkınma ajanslarının da kırsal kalkınmaya destek sağlamak amacıyla mali destek programları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerden birisi de TKDK (Agriculture and Rural Development Support Institute - Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) tarafından IPARD (Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development - Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni) Programı kapsamında verilen hibelerdir.

Bu bağlamda IPARD kapsamında belirtilen hibelerle işletmelerde hedeflenen özelliklere ulaşıp ulaşılamadığı, hibelerin tarımsal işletmenin geliri üzerindeki birim etkisini ve

miktarını ve bunlarla birlikte hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirildiği belirlenmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu temel amaç çerçevesinde ulaşılabilecek diğer alt amaçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

-AB aday ülkeler ve Türkiye'deki IPARD işleyişini karşılaştırarak uygulamadaki eksiklikleri tespit etmek,

-Projenin yürütüleceği bölgede mevcut kırsal yapıyı ortaya koyarak diğer illerle karşılaştırmak,

-Tam sayım yoluyla TKDK'dan hibe alan işletmelerle ve örnekleme yoluyla benzer özellikte bulunup hiç hibe almayan işletmeleri ekonomik çıktılar açısından karşılaştırarak hibe alanlarla almayanlar arasında fark olup olmadığını ölçmeye çalışmak, hibe alan tarımsal işletmelerde hibenin ortalama etkisini ortaya koymak,

-Proje çıktılarını kullanarak ilgili yerel ve ülke kurum ve politika yapıcılarını için önerilerde bulunmaktır.

Çalışma alanındaki Ağrı, Erzurum ve Kars illeri incelendiğinde bölgede; kırsal nüfusun fazla olduğu, yapısal sorunların diğer bölgelere göre nispetten yüksek olup devam ettiği, tarımsal üretimde verimliliğin düşük olduğu ve bunun sonucu olarak rekabet edebilir işletmelerin yok denecek kadar az olduğu dikkati çekmektedir (Ergüder 2002).

Bu sayılan olumsuzluklar bölgeden göçü hızlandırmaktadır. TKDK ve diğer kurumlar tarafından verilen desteklerle; bölgede kırsal ekonominin güçlendirilmesi ve rekabet edebilir işletmelerin artırılması, gelir seviyesinin yükseltilmesi, örgütlenme düzeyinin geliştirilmesi, fiziki ve sosyal altyapı hizmetlerinin düzeltilmesi ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ile refah seviyesinin artırılması amaçlanmaktadır (Aydın ve Yıldırım 2013).

Belirtilen bu tür amaçlara ulaşmada, verilen hibelerin etkin kullanılması önemli rol oynamaktadır. Çalışma ile TKDK tarafından verilen hibelerin etkin kullanılma durumunu tespit edecek ve etkinlikte rol oynayan işletmelerinin ve işletme sahibinin sosyo-demografik ve ekonomik faktörleri belirlenerek ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

AB destekli kırsal kalkınma programlarının temeli, Türkiye'nin AB'ye uyumuna yönelik katılım öncesi müzakere sürecinde her alanda olduğu gibi kırsal alandaki farklılıkları azaltarak birlik müktesebatına uyumu sağlamaktır (Savrul 2012). Türkiye'ye kırsal alan için verilen mali yardımların dağıtılmasında önemli rol Bölgesel Kalkınma Ajansları ile TKDK'ya düşmektedir (Özel vd 2013). Bu ajanslarda bölgeler arasında ekonomik ve sosyal farklılığı minimum düzeye indirgeyecek bölgede ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı sağlayabilecek acil faaliyetlerin desteklenmesi; tarımdan turizme geniş yelpazedeki yatırım projelerinin desteklemede yerel işletmelerinin yatırım ve kaynak katılımı için teşvik edilmesini sağlamaktadırlar (Varol vd 2008).

Özellikle kırsal alandaki bölgelerarası farklılıkları gidermede TKDK'nın kullandırması olduğu hibelerin etkin kullanımı önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle batı bölgelerine göre her anlamda dezavantajlı konumdaki araştırma alanında uygulanan projelerin etkinliğinin ölçülmesi ve etkinliğin arttırılması için bir takım strateji ve önerilerin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Bu bağlamda; projenin konusu Erzurum, Kars ve Ağrı illerinde TKDK tarafından verilen hibelerden yararlanan ve yararlanmayan işletmelerinin sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırarak, hibe alanlar ile almayanlar arasında fark olup olmadığını tespit etmek ve kullandırılan hibelerin işletmelerinin büyüklüğü, verim, kullanılan teknoloji düzeyi, AB hijyen standartlarına uyma durumu bakımından ne gibi ilerlemeler sağladıklarını ortaya koymaktadır.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Gülçubuk (1997), kırsal kalkınma çalışmalarında TKV (Türkiye Kalkınma Vakfı) yeri ve işlevi adlı çalışmasında, TKV uygulamalarını değerlendirmek amacıyla Kayseri'nin Uzunyayla yöresinde 6'sı kırsal kalkınma kapsamında ve 6'sı kırsal kalkınma kapsamı dışında 12 köyü TKV faaliyetlerinin sonuçlarını görmek amacıyla karşılaştırmıştır. Yapılan saha çalışmalarıyla ailelerin göç, işgücü, gelir düzeyi, hayvan sayıları ve bunların yol açtığı durumlar incelendiğinde, TKV'nin uyguladığı projenin göçü yavaşlatmada ve kırsal kalkınma konusunda olumlu katkılar yaptığı ve araştırma kapsamında projenin üreticiler üzerinde meydana getirdiği değişiklikler tespit edilmiştir. Çalışmada, planlı dönemden itibaren Türkiye'nin kırsal kalkınma tarihi aktararak, İsrail, Amerika, İtalya, Japonya ve Norveç'te uygulanan kalkınma çalışmalarına da değinilmiştir.

Çakmak ve Kasnakoğlu (2001), tarım sektöründe Türkiye ve AB etkileşimi: Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin analizi başlıklı çalışmada, Türkiye ve AB Tarım Politikalarının üretim, tüketim, dış ticaret, girdi kullanımı ve rekabet düzeyi üzerine etkilerini incelemeye yardımcı olacak tarım sektör modeli kurmuşlardır. 2005 yılında Türkiye'nin AB dışında kaldığı ve AB'ye üye olduğu durumun analizi model kullanılarak yapılmıştır ve simülasyonla değerlendirilmiştir. Modelden elde edilen sonuçlar ile üretim açısından hayvancılık alt sektörünün büyük oranda daralacağını, bitkisel üretimin bazı mal gruplarında rekabet gücünün sürdürülebilirliğine işaret etmişlerdir. Kullanılan modelin sektörde üretim ve ithalattan oluşan toplam ulusal arz ile iç talep ve ihracattan oluşan toplam ulusal talebi yansıttığını söylemişlerdir. Modelin temel dönemi 1997-99 yılları ortalamasıdır. Modelin üretim tarafı dört coğrafi bölgeye bölünmüştür. Talep tarafında ise tüketici davranışları fiyata bağımlıdır ve denge fiyatları modelden elde edilmiştir. Bu çalışmayla, genel sonuçlar incelendiğinde Türkiye'nin AB üyeliğinin üretimde bazı alt-sektörlerde olumsuz, bazılarında olumlu etki yaptığını, fakat tüketicileri olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Atay (2004), Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ile Balıkçılığın Yönlendirilmesi Mali Aracının hedef, kapsam ve yöntemlerinin İrlanda örneği çerçevesinde incelenmesi konulu çalışmasında, AB'nin ekonomik ve sosyal alanlardaki işleyişinde çok önemli yere sahip yapısal fonlardan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ile Balıkçılığın Yönlendirilmesi Mali Aracını ayrıntıları ile ortaya koymuştur. AB fonlarıyla ekonomik ve sosyal alanda gelişmeler gösteren İrlanda'nın çalışmalarını dikkate almanın Türkiye için faydalı olacağı belirtilmiştir.

Oktay ve Çukur (2004), AB'ye aday ülkelerin tarım sektörünün birliğe uyumunda uygulanan SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development - Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı) Projesi ve konunun Türkiye açısından genel bir değerlendirmesi çalışmasıyla, SAPARD Programına neden ihtiyaç duyulduğu, programın amaçları, yasal çerçevesi ve uygulama aşamalarını incelemişlerdir. Programın aday ülkelerin tarım sektörü üzerine etkilerini, AB'nin Türkiye'ye yönelik hibe ve yardımlarını genel hatlarıyla değerlendirmişler ve Birliğe uyum hazırlık çalışmaları açısından Türkiye'nin durumunu incelemişlerdir. PHARE (Coordinated Support for the Reconstructing of Economics of Poland and Hungary - Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı), SAPARD ve ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession - Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı) programlarının katılım öncesi mali yardım sağlayan araçlar olduğunu, üyelikten sonra bu fonlardan yararlanılmasının söz konusu olmadığını da vurgulamışlardır.

Yeter (2004), yapısal fonların hedef, kapsam ve yöntemlerinin örnek ülke uygulamaları çerçevesinde incelenmesi (İrlanda örneği) çalışmasında, İrlanda'nın 1989 yılından bu yana AB yapısal fonlarından yararlanmak üzere gerçekleştirdiği faaliyetleri irdelemiştir. İrlanda ekonomisinin gelişimi, makroekonomik gelişmelerin İrlanda üzerindeki etkileri, yapısal fonların katkıları, İrlanda uygulamalarının temel dokümanı olan UKP (Ulusal Kalkınma Planı) ve uygulama mekanizmasını genel hatlarıyla ortaya koymuştur. Bu çalışmada, bir ülke için büyük yatırım programlarından ve sağlanan kaynaklardan daha önemli olan hususun; organizasyon, yönetim ve kültür değişimini gerçekleştirebilmek

olduğunu ifade etmiştir. İrlanda'nın başarılı uygulamasında değerlendirme mekanizmasına verilen önemden ve ulusal bilincin oluşturulmasına katkıdan bahsetmiştir. İrlanda nüfus ve yüzölçümü ile ülkemizden oldukça farklı olsa da, bu çalışmada ele alınan konu, kaynakların etkin kullanımına yönelik olarak hazırlanan prosedürlerin İrlanda'da neden daha başarılı olarak uygulanabildiği sorusuna cevap teşkil edecek unsurları tespit etmek olmuştur.

Borzutzky and Kranidis (2005), Tarımsal yapısı Türkiye'ye benzeyen Polonya'nın komünizmden AB'ye geçiş esnasında tarım sektörünün yaşam mücadelesini anlattıkları çalışmalarında; Polonya tarım sektörünün devrimini ve Polonya ekonomisindeki etkisini tartışılmıştır. Çalışma komünist ekonomik sistem ve merkezi planlama politikalarının eksikliklerini ve ulusal ekonomi ile tarım sektörü arasındaki ilişkinin derinliğini ve AB politikalarının tarım sektörüne etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Üyeliğin aşırı istihdam, işletme büyüklüğü ve sermaye eksikliği gibi Polonya tarımının yapısal sorunlarını çözmediğine işaret edilmiştir. Ancak AB'ne üyeliğin eğer stabil bir çevre ekonomisi yaratılırsa ve yabancı sermaye çekilirse daha iyi bir gelecek sağlayacağından bahsedilmiştir.

Çelik (2005), planlı dönemde Türkiye'deki kırsal kalkınma politika ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme başlıklı çalışmada, kırsal kalkınma politika ve projelerine değinilmiştir. Kalkınma planlarındaki kırsal kalkınma politikaları ile AB'ye uyum sürecinde oluşturulan kırsal kalkınma politikaları, farklı hükümet dönemlerinde geliştirilen köy yerleşimlerine yönelik uygulamalar incelenmiştir. Türkiye'nin kırsal kalkınma konusunda gelecekteki politikalarının belirlenebilmesi için, mevcut kırsal kalkınma politika ve uygulamalarının incelenip değerlendirilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Turhan (2005), AB üyeliği yolunda Türkiye kırsal kalkınma tedbirleri uygulama süreci uzmanlık teziyle, Türkiye'nin önümüzdeki yakın dönemde ve adaylık sürecinde uygulaması gereken kırsal kalkınma politikaları, IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance Katılım Öncesi Aracı), kırsal kalkınma bileşeni olan IPARD tedbirlerinin

hazırlık aşamaları, nasıl uygulanması gerektiği, ihtiyaç bakımından öncelik arz eden tedbirlerin kapsam ve içerikleri, IPARD tedbirlerini uygulayacak Tarım ve Kırsal Kalkınma Ödeme Kurumu'nun işleyişi, uygulama ve kurumsal oluşumu hakkında bilgiler verilmiştir ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarının etkin bir biçimde uygulanmasının; hijyenik ve sağlıklı gıda tüketiminde ve tarım kesiminin refah ve yaşam kalitesinin yükseltilmesinde büyük önem arz edeceğini, etkin politikalar hayata geçirilmede geç kalındığında ise tarımsal üretimde ve üretici gelirlerinde beklenen artıştan ziyade azalmaların ve sonuçta da Türkiye'nin çoğu stratejik tarım ürününde dışa bağımlı hale gelebileceği belirtilmiştir. IPARD program kriterlerini yerine getiren fakat sermaye eksikliğinden başvuru yapamayan çiftçilerin desteklenmesinin programın daha geniş alanlara yayılmasına katkı sağlayacağı da vurgulanmıştır.

Beşen (2006), katılımcı havza planlaması yaklaşımı ile kırsal kalkınma potansiyelinin belirlenmesi üzerine Düzce ili Cumayeri ilçesi Avlıyan Havzası örneği çalışmasında, sürdürülebilir kırsal kalkınma çalışmalarının havzalar bazında yürütülmesini sağlayacak bir yöntem olan havza planlamasından söz etmiştir. Kırsal kalkınmada havza planlamasının aşamalarının neler olduğunu belirlemenin yanı sıra, ortakların katılımlarının sağlanmasının kırsal kalkınma potansiyelinin tespiti aşamasında avantajlarını gösteren çalışmalar yapmıştır. Avlıyan ve Yukarı Avlıyan köylerini kapsayan Avlıyan Havzası'nın çevre, ekonomik, teknik ve sosyal yapısı için ayrı ayrı SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats - Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehditler) analizleri yaparak her alanın güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuş fırsatlar ve tehditler belirlenmiştir.

Ekim (2006), AB kırsal kalkınma politikaları ve Türkiye'nin uyumu konulu çalışmasında, Türkiye ve AB'deki kırsal alanlara yönelik uygulanan kalkınma politikalarını incelemiştir. Türkiye'nin hem AB'ye uyum çalışmalarını sürdürmesi ve kırsal kalkınma için özel bir önem taşıyan doğrudan destekleri üretime bağlı olarak sürdürmesi hem de üretim ve verim açıklarını kapatabilmesi için kendine özgü bir model geliştirmesi ve ısrarla bu modeli uygulaması gerektiği önerisinde bulunmuştur.

Aynı zamanda; tarımsal sanayinin sürdürülebilirliği için sözleşmeli tarımın yaygınlaştırılması, tarımsal ürünlerde AB normları ve diğer uluslararası standartların uygulanması, ulusal gıda güvenliğinin sağlanması, kırsal alandaki ekonomik çeşitliliğin sağlanması ve istihdam sağlayacak tarım dışı sektörlerin desteklenerek göçün önlenmesi, uygun kırsal kalkınma modellerinin geliştirilmesi, çeşitli yörelerde cazibe merkezleri oluşturulması, Ulusal Tarım Konseyi'nin oluşturulması gibi önerilerde bulunmuştur. Türkiye'nin Birliğe uyumu açısından tarımsal yapıdaki farklılıkları gidermekten çok, mevzuattaki farklılıkların ortadan kaldırılması ve yeni oluşturulan mevzuatların uygulanmasının gerekliliğini de ifade etmiştir.

Juvančič (2006), yeni program sürecinde AB kırsal kalkınma politikası başlıklı çalışmada, AB kırsal kalkınma politikasından, 2007-2013 yılları arasında mali yardım programlarından, fonlardan söz etmiştir. Bu dönemde geliştirilecek politikaların; hayvan refahı, gıda güvenliği, kırsal peyzaj ve bakım, ekonomik çeşitlendirme ve yaşam kalitesi ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konuları üzerinde yoğunlaşacağını da belirtmiştir.

Yalçinkaya ve Çılbant (2006), AB'ye yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkilerini belirlemek amacıyla yaptıkları bir çalışmada, AB tarım sektörünün desteklenmesi ve yönlendirilmesinin OTP (Ortak Tarım Politikası) kapsamında yürütüldüğünü ve OTP AB'nin ilk ortak politikası olup, Birlik bütçesinin de yaklaşık %50'sinin bu amaçla kullanıldığını vurgulamışlardır. AB'ye tam üye olabilmek için AB Politikalarına uyumun sağlanmasının en önemli koşulunun ve en çok zaman alacağı tahmin edilen politikanın AB Ortak Tarım Politikası olduğunu belirtmişlerdir.

Yıldız (2006), IPARD kapsamında Türk tarımındaki dönüşüm süreci konulu çalışmada, AB'nin, 2007 – 2013 yıllarında uygulamaya geçirmek üzere IPA adı altında yeni bir programı hazırladığından bahsetmiştir. 2000 – 2006 yılları arasında uygulanan SAPARD, ISPA, PHARE ve daha çok Balkan Ülkeleri için uygulanan CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation - Kalkınma,

İstikrar ve Yeniden Yapılanma için Topluluk Yardımı) Programlarının bir karışımı olarak planlanan IPA Programı kapsamında beş farklı bileşenin bulunmasıyla birlikte kırsal kalkınma bileşeni olan IPARD'ın, Türk tarımı ve kırsal alandaki nüfus üzerinde etkili olacağından söz etmiştir. Bu bağlamda, Türk tarımında bazı olumlu ve olumsuz gelişmeler olması beklenmektedir. Bu çalışmada ise bu değişim ve dönüşüm sürecinin nasıl atlatılması ve nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair önerilere yer verilmiştir.

Atakışi (2007), AB bölgesel ve kırsal kalkınma politikasının finansmanı çerçevesinde Trakya bölgesinin analizi: Edirne ili örneği çalışmasında, Türkiye ve AB ülkelerinde uygulanan kırsal ve bölgesel kalkınma politikalarının finansmanı konusunu geniş kapsamlı incelemiştir. Edirne ilinin, Bulgaristan ve Yunanistan'a yakınlığı bakımından tespit edilen 11 köyünün potansiyel kırsal kalkınma analizlerini yapmıştır. Ayrıca kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları ile GSMH'ye (Gayri Safi Milli Hasıla) göre ülkelerin gelişmişlik kriterlerini değerlendirerek, Edirne ili merkez ilçeye bağlı köylerin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, AB Ortak Tarım Politikası içinde kırsal kalkınma politikaları da kapsamlı bir biçimde irdelenmiştir.

Bakırcı (2007), AB üyelik öncesi destek fonunun kırsal kalkınma bileşeni, Türkiye'nin durumu ve muhtemel etkileri çalışmasında, AB'nin üyelik öncesi mali destek fonları ve bu fonlar kapsamında kırsal kalkınmanın yeri, Türkiye'nin üyelik öncesi kırsal kalkınma fonlarına ilişkin mevcut durumu ve fonların uygulanması halinde ortaya çıkacak IPARD'ın muhtemel sonuçları ele alınmıştır. AB ve Türkiye arasında uyumu güçleştirebilecek çok sayıda yapısal farklılık olduğundan dolayı kırsal kalkınma alanında da bir takım sıkıntıların yaşanmasının olası bir durum olduğu ancak bu süreci en az zarar ve en yüksek verimlilikte yaşamının yine Türkiye'nin elinde bulunduğu politikalara bağlı olduğu anlatılmıştır. Bu nedenlerle, IPARD Fonunun özellikle kırsal-tarımsal kalkınma açısından bu uyumu gerçekleştirmede önemli bir rol üstlendiğinden de bahsedilmiştir.

Can (2007), AB kırsal kalkınma programlarının Türkiye'nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği isimli çalışmasında, AB'nin genişleme

perspektifinde uyguladığı kırsal kalkınma politikaları incelenmiştir. Türkiye'ye uygulamalarda yol göstermesi düşüncesiyle AB'ne 2004'te üye olan sekiz Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile 2007'de üye olan Bulgaristan ve Romanya'nın SAPARD uygulamaları özellikle ele alınmıştır. IPARD Ajansı olarak akredite edilen Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun yapısı, işleyişine ilişkin çalışmalara ve önerilere de yer verilmiştir.

Demir (2007), İsrail'in tarımsal yapısı isimli çalışmasında, öncelikle İsrail'in genel fiziki ve beşeri özelliklerinden bahsetmiştir. İsrail'in tarımsal yapısı, yetiştirilen tarım ürünleri, AR-GE (Araştırma Geliştirme) ve biyoteknoloji alanındaki çalışmalara değinmiştir. Tarımda kolektivist çiftlikler olan Kibbutzlar ve Moşavlar hakkında ve tarım konusunda Türkiye-İsrail'in işbirliği yaptığı hususları açıklamıştır. Türkiye-İsrail arasında yapılan ticari anlaşmalardaki temel amaçlardan birinin, iki ülkenin birbirleriyle olan ekonomik, sosyal, siyasal ilişkilerinin geliştirilmesi ve bu ilişkiler aracılığıyla üçüncü ülkelerle de siyasal-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çalışmada son olarak İsrail'in GAP (South-eastern Anatolia Project - Güneydoğu Anadolu Projesi) yatırımları hakkında da kısaca bilgi verilmiştir.

Elçi (2007), AB yapısal fonları adlı çalışmayla, AB topluluk politikaları ve bunların uygulama araçları olan yapısal fonlar, katılım öncesi yapısal araçları ve benzeri mali ve teknik yardımlar özet olarak açıklamıştır. Bu çalışma ile asıl amaçlanan Türkiye'nin adaylık sürecinde ve sonrasında karşılaştacağı ekonomik, sosyal, mali ve teknik sorunları belirterek bu sorunlara karşı uygun bir strateji geliştirebilmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Elçi, özellikle son 12 üye ülkenin oluşturduğu benzeri kurumlar dikkatle incelenerek yaşanan sorunlar, avantaj ve dezavantajlar değerlendirilmeli, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin ödeme kuruluşlarının sayısı ve idari kapasiteleri göz önünde bulundurulmalı, yapılmış olan hataların tekrarlanmamasının önüne geçilmeli, Bölgesel ve Kırsal Kalkınma Ajansları ile ilgili idari yapılar oluşturulmalı ve ayrı birer kurumsal kimliğe sahip olmalıdır diye önerilerde bulunmuştur.

Ulucan (2007), IPA Kırsal Kalkınma Ajansının Akreditasyonu isimli çalışmasıyla, özellikle de AB mevzuatı temelinde incelemeler yapmıştır. Türkiye ile AB arasındaki mali ilişkilerin tarihsel gelişimi, IPA öncesi merkezi olmayan uygulama sistemi, IPA bileşenleri ve IPARD kapsamındaki merkezi olmayan uygulama sistemini incelemiştir. Çalışmanın asıl bölümünde ise IPARD Ajansının akreditasyonu, akreditasyon kriterleri ve akreditasyon süreci ile Türkiye'nin bu alanda yürüttüğü faaliyetlerden söz etmiştir.

Akın (2008), AB'de de kırsal kalkınmaya yönelik mali yardımlar, değişimler ve Türkiye'nin uyum çalışmaları kapsamında, 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD'ı anlatmıştır. IPARD'ın fon yönetiminin kullanıcı ülkeye devredilirken diğer 4 bileşenin kullanımının MFİB'e (Merkezi Finans ve İhale Birimi) devredildiğini aktarmıştır. Bu çalışmada, Macsharry Reformu ve Gündem 2000 sonrası kırsal kalkınmanın OTP'den ayrı bir fonla bütçelenmiş olduğu ve IPARD ajansı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun, olası üyelik sonrası, OTP'nin kırsal kalkınma için kullanacağı bir ödeme ajansı olacağı da belirtilmiştir.

Altundağ (2008), AB kırsal kalkınma politikasında LEADER (Links Between Action for the Development of Rural Economy - AB Kırsal Kalkınma Girişimi) yaklaşımının yeri ve Türkiye'de uygulamaya yönelik yapılan çalışmada, LEADER'in amaçlarının AB kırsal kalkınma politika amaçları ile paralel bir yapı gösterdiğini, fakat sadece tarımsal üretim süreci olarak değil, çevrenin korunması, tarihi binaların restorasyonu, kültürel faaliyetler gibi kırsal alanlarda yürütülen ve diğer programlardan hiç destek almayan veya kısıtlı miktarda destek alan sektörlerle ve faydalanıcılara yardımcı olmaktır diye açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca çalışmada İtalya'nın More&Monti Yerel Eylem Grubu faaliyetleri ile İspanya'nın, Adefo Cinco Villas Yerel Eylem Grubu çalışmaları aktarılmıştır.

Ayanoğlu (2008), kırsal kalkınma ve Türkiye için bir kırsal kalkınma modeli konulu çalışmada, Türkiye'de kırsal alanların sosyo-ekonomik açıdan geliştirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilmiş politika ve uygulamalara göre mevcut durum ortaya konmuştur. AB'nin kırsal kalkınma politikası, AB uyum süreci öncesi ve sonrası kırsal kalkınma

alışmalarının Türkiye’deki durum değerlendirmesi yapılmıştır. Kırsal alanlara hizmet götüren çok sayıda merkezi ve yerel kamu kurum ve kuruluşunun bulunması, gerek merkezi gerekse yerel düzeyde etkin bir koordinasyon ve işbirliğinin gerekliliğini vurgulamıştır. Hedeflenen amaçlara ulaşmada yürütülen çalışmaların, mevcut planlamalar ve mevzuata uygun olarak siyasi ve politik dalgalanmalara maruz kalınmadan uygulanabilmesiyle yakından ilişkili olduğunu da ifade etmiştir.

Ekin (2008), AB kırsal kalkınma politikasının hayvancılık sektörüne etkileri ve Türkiye hayvancılığına muhtemel yansımaları çalışmasında, SAPARD yapısını ortaya koyarak programın hayvancılık sektörü üzerine etkisi ve AB aday ülkelerindeki işleyişi özellikle Bulgaristan’ın konuyla ilgili tecrübelerine yönelik bilgiler vermiştir. Program sürecinde oluşturulan ortaklık üzerine kurulu yönetim anlayışının, programın etkin ve başarılı uygulanmasındaki en önemli unsurlardan birisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Bulgaristan’da yürütülen kırsal kalkınma politikaları uygulamalarının başarılı bir örnek olduğunu da belirtmiştir. Kırsal kalkınma kavramı ve AB kırsal kalkınma politikasından bahsedilerek uygulanan kırsal kalkınma politika araçlarına, IPARD programına da değinilmiştir. IPARD uygulamaya başlandıktan sonra sadece tarım ve hayvancılık sektörü değil, inşaat, makina ekipman, alt yapı, hizmetler vb ilişkili diğer sektörlerin de olumlu etkileneceğine ilişkin değerlendirmelerde yapmıştır.

Varol vd (2008), Türkiye’de bölgesel kalkınma çalışmalarının uygulanma/ uygulanamama süreçleri hakkındaki çalışmada, Türkiye’deki bölgesel gelişmeye yönelik çalışmaları ortaya koymuşlardır. DAP (Doğu Anadolu Projesi), DOKAP (Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Projeleri) ve YHGP (Yeşilırmak Havzası Gelişim Projesi) bu çevrede değerlendirilmek üzere seçilmiştir. Seçilen planların temel amaç, hedefler, örgütlenme, finansman ve uygulama sürecini karşılaştırmalı olarak değerlendirmişlerdir. AB’ye uyum sürecinde geliştirilen kalkınma programları ile son dönemde yapılan çalışmalar hakkında da bilgi vermişlerdir. AB Kalkınma Programları çerçevesinde bölgelerin proje sunma kapasitesinde gelişme kaydedilmesi olumlu olmasına rağmen sunulan hibeler geri kalmış bölgelerin kalkınmasında etkili olmayı arttıracak bir kapasite yaratmamaktadır diye çalışmada belirtmişlerdir. Bölgelerarası eşişsizliği

azaltmada, sadece AB programı ve projeleri üzerinden gitmenin yetersiz kalacağından uyum sürecinde, yeni program uygulamalarının ulusal ve bölgesel politikalarla ele alınması ve Türkiye'nin kendi şartlarına uygun koşulları değerlendirmesinin gerekliliği de vurgulanmıştır.

Aslan (2009), bölgesel kalkınma ajanslarının kırsal kalkınmadaki rolü ve etkilerinde İngiltere örneğinde, bölgesel kalkınma ajanslarının üstlendikleri bölgesel ekonomik gelişme rolleri, kırsal kalkınma faaliyetlerine verdikleri önemi ve etkileri bağlamında incelenmiştir. Çalışma, İngiltere'deki ajansların kırsaldaki uygulamaların Türkiye'deki ajanslara örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Ajansların kırsal kalkınmadaki rolleri ve etkileri; literatür ve deskriptif yöntemde hazırlanan anketlere göre incelenmiştir. Ayrıca ajansların, hizmet verecekleri bölgenin potansiyellerini doğru belirleyip; kırsal alanlarda artan baskının yaratacağı olumsuz çevresel etkileri göz önünde bulundurarak, kırsal özgünlükten yoksun olmayan kırsal kalkınma strateji ve politikalarının hazırlanması, kırsal ekonominin bütün alanlarında bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ve uygulanmasını yönetmede kolaylaştırıcı ve yönlendirici rol üstlenmeleri çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Atak (2009), AB yapısal fonları, Türkiye ile üye ülkelerin karşılaştırılması üzerine bir inceleme ile AB'nin bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak için uyguladığı bölgesel politikalar ile bu kapsamda kullanılan mali araçlar olan yapısal fonlar analiz edilmiştir. Çalışmada üye ülkeler İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın AB'den almış olduğu mali yardımlar sayısal verilerle ortaya konularak Türkiye ile bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Yapısal fonlar kapsamında üye ülkelere yapılan mali yardımların Birliğin daha çok geri kalmış güney ülkelerinin ön planda olduğu belirtilmiştir. Birlik bütçesinin mali perspektifler aracılığıyla yönetilmeye başlandığı 1989 yılından 2006 yılına kadar fonlardan yapılan harcamalardan en fazla yardım alan ülkenin İspanya, coğrafi büyüklükleri ve nüfusları düşünüldüğünde ise fonlardan en iyi şekilde yararlanan ülkelerin Yunanistan ve Portekiz olduğu ifade edilmiştir. Burada tespit edilen başka bir nokta da üyelik öncesi süreçte de Türkiye'ye yönelik mali yardımların oldukça düşük olduğudur. AB, fon musluklarını MDAÜ'ler (Avrupa Birliği, Merkezi ve Doğu Avrupa

Ülkeleri'ne Katılım Öncesi Mali Yardımı) için sonuna kadar açarken, Türkiye için aynı cömertliği göstermemiştir. Bu çalışmada aynı zamanda AB içinde, bütçeye önemli miktarda kaynak aktaran Almanya, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerin bütçe küçülmesini istedikleri ifade edilmiş, Türkiye'nin bölgesel politikalar kapsamında alabileceği yardım miktarını MDAÜ'lerin üyeliğinin etkileyeceğinden bahsedilmiştir.

Gaytancıoğlu (2009), Türkiye ve dünyada tarımsal destekleme politikası adlı eserinde, tarım politikasının ilk çıkış ve uygulama nedenleri ve amaçlarını detaylı olarak araştırmıştır. 2000'li yıllarda uygulanan doğrudan gelir desteği ödemelerine kadar hangi politika araçları ile müdahaleler yapıldığına değinerek, Türkiye, AB ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri) tarımsal destek politikaları ve müdahale araçlarını detaylı incelemiştir. Tarım kesimine yönelik yardımların pazar politikaları yoluyla verilmesinin önünde uluslararası kuralları içeren engeller ve AB genişleme sürecinin yaratacağı yüksek pazar müdahalesinin getireceği harcamalardan kaçınma amacıyla tarım politikalarının ağırlığının zaman içinde kırsal kalkınma yönüne kaydırıldığını ifade etmiştir.

Ağca (2010), Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarındaki gelişmeler konulu çalışmasında, tarımsal destekleme politikalarının gelişimini tarihi süreç içinde açıklamıştır. Destekleme politikalarını, uygulanan desteklemelerin, belirlenen amaçlara ulaşp ulaşmadığını araştırmıştır. AB ve Türkiye'de uygulanan destekler karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre ülkemizde tarım kesiminde son yıllarda köklü değişikliklere gidildiği ve desteklemelerin arz fazlası ürünlere değil de ithal edilen ürünlere verilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Karataş (2010), AB katılım öncesi mali yardımları araştırmasında, AB bütçe yapısı, IPA mevzuatı, işleyişi, bileşenleri, IPA kapsamında ülkelere verilen hibeler, IPA Bileşenlerinin Türkiye uygulamasından söz edilmiştir. Uluslar üstü güce sahip küresel aktör AB'nin aday ülkelere tahsis ettiği katılım öncesi mali yardımlar incelenmiştir. Çalışma ile AB politikalarının dünü ve bugününü incelenmiş, katılım öncesi mali yardımların AB bütçesindeki payının çok düşük olduğu, buna rağmen söz konusu

yardımların aday ülkelerin AB'ye üyeliğe hazırlanmalarında etkin bir araç olduğu görülmüştür. AB'nin bütçesini çok etkin kullandığı ve bütçesinin sadece %1,2'siyle katılım öncesi mali yardımları finanse ettiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin toplam tutar olarak IPA'dan en çok pay alan ülke olarak görülmesine rağmen kişi başına düşen IPA yardımı bazında diğer aday ülkelerin çok altında kaldığı, Türkiye'de IPA kurumsal yapılanmasını güçlendirmeye yönelik çalışmaların devam ettiği ancak henüz bu yapılanmanın istenilen seviyeye ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Kolukırk (2010), AB kırsal kalkınma politikaları, fonları ve Türkiye'nin yararlanma olanakları konulu çalışmasında, AB'nin genişleme perspektifinde uyguladığı kırsal kalkınma politikaları ve Türkiye'nin mevcut durumu dikkate alınarak AB'ye uyum sürecinde kırsal kalkınma fonlarından yararlanma olanakları incelenmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinin Türkiye'nin üyelik sürecinde sosyal, ekonomik ve siyasal etkileriyle Türk tarımı için dönüm noktası olacağını vurgulamıştır. Bu çalışmada, gerekli alt yapı, koşullar yeterince sağlanmadığı takdirde mali destek miktarının pek öneminin olmadığını da vurgulamıştır. Ulusal kırsal kalkınma politikamız AB kırsal kalkınma politikalarını kapsarken kendi bütçe kaynağımızla finansmanımızı sağlayacak, ülke gerçeklerine uygun, sorun çözücü bir yapıda olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bölgesel farklılıkların giderilmesini sağlayan fonları; PHARE, ISPA, CARDS ve SAPARD başlıkları altında toplamıştır. IPA'nın, kendinden önceki dört mali yardım aracı ile Türkiye Mali Yardım Aracını kapsamadığını ve kırsal kalkınma bileşenini yürütmekle görevli olan IPARD Ajansının 42 ilde kurulacağını belirtmiştir.

Ortadağ (2010), AB bölgesel politikası ve Türkiye'nin uyumu çalışmasında, Türkiye'nin bu politikaya uyumunu irdelemiştir. Avrupa bütünleşmesi, kurumsal yapısı, ortak tarım politikaları, Türkiye'nin AB ile ilişkileri ve uyumunu da değerlendirmiştir. Türkiye'deki bölgesel sorunların sadece bölgesel politikalar konusunda atılacak adımlarla çözülemeyeceğini dile getirmiştir. Makro ekonomik düzeyde ve sosyal politika reformları ile desteklenmeyen bir bölgesel politika uygulamasının başarısız olacağını dolayısıyla ekonomide yeniden yapılanmanın tamamlanması, sosyal politikadaki eksikliklerin giderilmesi, tarım politikasında gerek OTP uyumu gerekse

ulusal ihtiyaçlar çerçevesinde yapılması gereken reformların tamamlanması ve özellikle kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ile sağlanacak istikrarlı bir ortamın AB yeliğine giden yolda Türkiye’nin hızla ilerlemesini sağlayacağını ifade etmiştir.

Işık ve Baysal (2011), “AB’ye uyum sürecinde Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları: genel bir değerlendirme” isimli çalışmalarında, kırsal kalkınma politikalarını detaylandırarak sorunların çözümünün OTP ile başlamış olduğunu ifade etmişlerdir. Uygun kırsal kalkınma politikalarının oluşturulması ve bu politikaların etkin bir şekilde uygulanmasının önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye için yeni olan ve kırsal kalkınmaya yardımcı olmak amacıyla mali destek programları çerçevesinde proje çağrısına çıkan Bölgesel Kalkınma Ajansları, sorunları yerinde tespit edip çözmeye odaklı yerinden yönetim anlayışıyla, siyasi kaygılardan uzak kullanıldığında kırsal kalkınmanın geliştirilmesine katkılarının olacağından söz etmişleridir. Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın yanı sıra, AB’ye uyum sürecinde Türkiye’nin IPARD programından yararlanacak olmasının önemli olduğu, diğer desteklerle beraber bu programdan gelecek mali desteklerin kırsal kalkınma için uygun projelerde kullanılmasının özelde kırsal kalkınma, genelde de bir bütün olarak ülke kalkınmasına katkı sağlayacağından bahsetmişlerdir. Yine bu çalışmayla; Türkiye’den daha ileri durumdaki Fransa ve Hollanda ile Türkiye’nin konumuna daha yakın olan Bulgaristan, Polonya ve Romanya’nın kırsala yönelik kriterleri açıklanarak bunlar karşılaştırılmıştır.

Özşen (2011), “robot krallığı Japonya’nın görünmeyen yüzü: dnden bugüne Japon kırsalı” başlıklı çalışmayla, Japon kırsalının özellikle 20. yy’da tecrübe ettiği niteliksel ve niceliksel değişimi özetlemeye çalışmış, kırsalın bugünü, yarınına yeni bir bakış açısının getirilmesinin gerekliliği üzerinde görüş bildirmiştir. Gerçekçi yaklaşımların ve politikaların oluşturulabilmesi için öncelikli olarak yeni bir analiz çerçevesinin şekillendirilmesi gerekliliği, tarihsel süreç aktarılarak bu çalışmada ortaya konulmuştur. Japon kırsalından yola çıkılarak sanayileşmiş toplumlarda kırsalın geleceğinin yeni bir bakış açısıyla tartışılmasından bahsedilmiştir.

Yılık (2011), Türkiye'nin AB'ye uyumu açısından kırsal kalkınma bileşeninin önemi ve TKDK'nın rolü çalışmasında, AB hakkında genel bilgi, Türkiye'nin kırsal kalkınma bileşeni, AB kırsal kalkınma politikalarının gelişimi, AB kırsal kalkınma politikalarında mali araçlar, Türkiye-AB ilişkileri ve kırsal kalkınma uygulamalarına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde Türkiye'nin AB kırsal kalkınma politikasına uyumu, TKDK'nın bu sürece katkısı ve bu süreçte yapılan çalışmalar, AB üyeliği yolundaki Türkiye'nin genel durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Savrul (2012), Türkiye-AB mali işbirliği kapsamında bölgesel kalkınma programlarının etkinliği çalışmasıyla, bölgesel kalkınma programları içeriği ve hedeflerinden özellikle Doğu Anadolu Kalkınma programı ve bütçesi, GAP Bölgesel Kalkınma Programı ve bütçesi, Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Savrul, AB fonlarının tarım ve hayvancılık, teknik yardım gibi hangi alanlara verileceği birlik tarafından ayrıntılı bir şekilde düzenlenirken, bu fonların uygulamada ortaya çıkardığı sonuçlar aynı önemde ve ayrıntıda ele alınmamıştır diye belirtmiştir. Bölgesel kalkınma programları çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin denetiminin yetersiz kaldığından da söz etmiştir. Bölgesel kalkınma programları çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin; belediyeler, il özel idareleri, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, çiftçiler, birlikler vb yerlere olumlu katkılar sağladığı ortaya konmuştur.

Aydın ve Yıldırım (2013), “kırsal kalkınmanın yeniden yapılanması sürecinde yerel aktörler olan Bölgesel Kalkınma Ajansları, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu” isimli çalışmalarında, yerel ve kırsal kalkınma kavramları açıklanmış olup, kırsal kalkınmanın yerel aktörlerinden BKA (Bölgesel Kalkınma Ajansı) ve TKDK'nın faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu kurumların sağlamış oldukları destekler analiz edilerek yerel kalkınmaya katkıları incelenmiştir. TKDK'ya uygun projelerin sunulmasının, IPARD fonlarının ülkemize aktarılabilmesi açısından önem arz ettiği belirtilmiştir. TKDK'nın zaman içerisinde ülkemizde proje kültürünün yerleşmesine ve fon kullanımındaki artış ile yerel kalkınmaya daha fazla katkıda bulunacağından bu çalışmada önemle üzerinde durulmuştur.

Tağa (2013), AB fonları ve AB kırsal kalkınma politikasının Türkiye hayvancılık sektörüne etkileri konulu çalışmada, adaylık sürecinde Türkiye’de uygulanacak olan IPA Programı ve bu programın IPARD bileşeni hakkında bilgiler verilmiş ve Türkiye’de uygulanmakta olan IPARD Programının hayvancılık sektörüne etkileri incelenmiştir. Birçok boyutu itibariyle Türkiye için bir ilk olacak IPARD kapsamında politika ve kurumsal çerçeve oluşturma sürecinin, başlangıç aşamasından itibaren doğru tasarımlarla yönlendirilmesinin, sadece 2007-2013 dönemi için değil; 2013 dönemi ve üyelik sonrasında Türkiye’nin yürütmesi gereken çok yönlü ve kapsamlı çalışmaların sağlam bir temel üzerine inşa edilmesini sağlayacağından söz etmiştir.

Yıldız (2014), Türkiye – AB ilişkilerinde müzakere sürecinde tarım ve kırsal kalkınma başlığında yaşanan uyumsuzluklar üzerine bir araştırmada, AB’nin tarihsel ve kurumsal yapısı, AB Ortak Tarım Politikaları tanıtılmış, Türkiye-AB ilişkileri tarihsel açıdan ele alınmıştır. Müzakere sürecinde geline aşama ve uyumsuzluklar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, doğrudan gelir sisteminin daha da yaygınlaştırılarak uygulanması, tarım ürünleri fiyatlarının piyasa koşullarında oluşması için tarıma devlet müdahalelerinin önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yıldız bu çalışmasında Türkiye’nin AB’ye üye olması durumunda OTP bütçesine getireceği yükün abartıldığından da söz etmiştir. İlerleme raporları incelendiğinde, OTP’ye yasal uyum bakımından sınırlı ilerleme kaydedildiğini, AB’nin Türkiye’ye yönelik IPARD desteğini tamamlayıcı nitelikte olan Ulusal Kırsal Kalkınma Planının hazırlığına ilişkin olarak ilerleme kaydedilmediğini, sonuç olarak da siyasi ilişkiler ve uyumsuzlukların, tarım ve kırsal kalkınma faslının ağır aksak ilerlemesine etki ettiğini belirtmiştir.

Akın (2015), “Kırsal kalkınma politikalarının AB politikaları çerçevesinde incelenmesi: Denizli ili örneği” çalışmasında, AB kırsal kalkınma politikaları ile üye ülkelere yönelik yapılan mali yardımları araştırmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma politikaları, AB tarafından 2007-2013 yılları arasında uygulamaya başlanan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı olan IPA, bu aracın Kırsal Kalkınma Bileşeni

IPARD ve Türkiye uygulayıcısı TKDK'nın kırsal kalkınma faaliyetleri araştırma kapsamında ele alınmıştır. Araştırmanın saha çalışmasında ise Denizli ilinin kırsal potansiyeli ortaya konularak kırsal kalkınma dinamikleri sosyal, ekonomik ve fiziki olarak incelenmiştir.

Bu çalışmada anket yapılarak doğrudan veriler elde edilmiştir. İşletmelerin büyük çoğunluğunun başlıca geçim kaynağının tarımsal faaliyet olduğu ve tarımsal faaliyetinden dolayı borçlu olduğu görülmüştür. İşletme yöneticileri devletten ilk üç sırada ucuz tarımsal girdi, projeli hibe desteği ve ürünlerin değerinde satılmasını istemektedirler. Ayrıca araştırmada gelir düzeyi arttıkça kırsal kalkınma desteği alma isteğinin artış gösterdiği, eğitim düzeyi arttıkça kırsal kalkınma kooperatiflerine katılım isteğinin arttığı tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar oldukça önemli olup, ülkenin kırsal kalkınması açısından AB üyesi gelişmiş ülkelerde uygulandığı gibi kooperatifçilik ve eğitimin önemini ortaya koymuştur. Denizli'de gelecekte kırsal alanların kalkınmasında et tavukçuluğu, tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, süt hayvancılığı (süt ineği), yerel ürünlerin (Serinhisar leblebisi ve traverten işleme) lokomotif faaliyet olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca kırsal turizmde bölge kalkınması için ciddi bir yatırım potansiyeli oluşturacağı vurgulanmıştır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde IPARD fonlarının etkin kullanımı açısından kırsal yatırımlara ve bölgeye katma değer sağlayacağından detaylı olarak bahsedilmiştir.

Korkmaz (2015), tarım ürünlerini destekleme politikaları: Türkiye ve AB karşılaştırması konulu çalışma ile, AB ve Türkiye'de uygulanan tarım ürünleri destekleme politikalarını, istatistiki verileri baz alarak incelemiştir. Türkiye'de tarım sektörü ve tarımsal destekleme politikaları, AB tarım politikası ve tarımsal destekleme sistemlerinden söz etmiştir. Tarımsal destekleme politikaları ile kırsal kalkınma desteklerinin çevrenin korunmasını gözeterek şekilde planlanması, tarımsal üretimde verimliliği arttırmak için yeni teknolojilerin kullanıldığı modern yöntemlerin yaygınlaştırılması önerilerinde bulunmuştur. Bu çalışmada, tarımsal desteklerin

gerektiğinde üretimi kısıtlayıcı gerektiğinde ise stratejik ürünlerin üretimini artıracak şekilde yönlendirilmesinin temel hedef olması, bu süreçte küçük üreticinin hayatta kalması ve etkin üretim yapması, izlenebilirliğin sağlanması açısından kooperatifler ve üretici örgütlerinin desteklenmesi, rekabet gücü yüksek bir tarım sektörü meydana getirilmesinin gerekliliği de belirtilmiştir.

Öbek (2015), AB mali yardımlarının etkin yönetiminin ekonomik etkileri ve üyelik sürecinde Türkiye açısından değerlendirilmesinde, birliğin sunduğu mali yardımlar ve AB'nin mali yardım politikalarına değinmiştir. Çalışmada ayrıca Türkiye açısından AB mali yardımlarının tarihçesi ve adaylık sürecinde Türkiye'deki durum, 2014-2020 bütçe dönemindeki mevcut yapı değerlendirilmiştir. AB'nin bölgesel politikaları ve yerel yönetimlere bakışı, mali yardım politikaları ve uyum süreçleri açısından İrlanda ve Polonya örnekleri analiz edilmiş ve mali yardımların bu ülke ekonomilerine etkisi araştırılmıştır. Her iki ülke açısından GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) değerlerinin birlik üyeliği sonrasında kademeli bir artış gösterdiği ifade edilmiştir.

İncelenmiş olan literatür taramalarında, genellikle AB kuruluşu, genişlemesi, üye ve aday ülkeler ile bu ülkelerin yararlandığı fonlar, mali yardım araçları, AB-Türkiye tarım ve destekleme politikalarının etkileri incelenmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra verilen tarımsal desteklemelerin Türkiye tarımı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri de araştırılmıştır.

Çobanoğlu vd. (2016), KKYDP (Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı) kapsamında bulunan MEAD (Makine Ekipman Alımlarının Desteklenmesi) alt programının etkisini değerlendirmiş, sorunlar ve olası çözüm önerileri oluşturulmaya çalışmışlardır. Araştırmada, Antalya ili ve yöresinde, 2011 yılında MEAD alt programından faydalanmak için başvuruda bulunmuş olan üreticilerin %10-15'lik dilimine karşılık gelen 702 üretici ile 2015 yılında, anket çalışması yapılmıştır. Sonuç olarak, KKYDP kapsamında bulunan MEAD alt programından yararlanan işletmelerin/üreticilerin, bu programdan yararlanamayan işletmelere/üreticilere göre

tarımsal üretim kapasitesindeki ve elde edilen tarımsal gelirdeki artış gibi birçok olumlu etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Gülçubuk vd. (2016), Kırsal kalkınma desteklerinin ulusal düzeyde etkileri: TKDK projelerine ilişkin araştırma sonuçları başlıklı çalışmanın kapsamını, TKDK tarafından 2011 yılından bu yana desteklenen ve hayata geçen projeler oluşturmaktadır. FAZ I illerinden toplam 6 il 33 proje faydalanıcısı ve FAZ-II illerinden toplam 4 il 14 proje faydalanıcısı olmak üzere 10 ilden toplam 47 proje faydalanıcısı araştırmaya dahil olmuştur. Anket yöntemi ile elde edilen veriler “Çoklu Uyum Analizi Yöntemi” ile değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre; süt hayvancılığı alt tedbirinden yararlanan işletme sahiplerinin, proje desteği almadan önceki uğraşları ile benzer alana yatırım yaptıkları, yatırım miktarlarının 250 bin ile 1 milyon TL arasında olduğu, geçmişten gelen bir tarımsal deneyime sahip oldukları, mesleklerinin çiftçi ve genellikle ortaokul düzeyinde bir eğitim düzeyine sahip oldukları tespit dilmiş, besi hayvancılığı alt tedbirinden yararlanan işletme sahiplerinin önemli çoğunluğunun herhangi bir tarımsal deneyimlerinin olmadığı, hibe desteğinden önce tarımsal konularda bir yatırımlarının bulunmadığı belirlenmiştir.

TAGEM’e (Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü) sunulan ve kabul edilen proje konusu da olan bu çalışmada AB’nin kuruluşundan itibaren izlediği kırsal kalkınma politikaları ile üye ülkelere yönelik yapılan mali yardımlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan kırsal kalkınma politikaları ve uygulamalara konu olan kırsal kalkınma çalışmalarından bahsedilmiştir. Özellikle AB tarafından 2007-2013 yılları arasında uygulamaya başlanan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı IPA, bu aracın Kırsal Kalkınma Bileşeni IPARD ve Türkiye uygulayıcısı TKDK’nın kırsal kalkınma faaliyetleri araştırma kapsamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Araştırmanın saha çalışmasında ise; IPARD Programıyla kullandırılan hibelerin etkinliğinin belirlenmesi kapsamında Erzurum, Kars ve Ağrı illerinde yapılan anketlerden elde edilen veriler kullanılarak, TKDK tarafından verilen hibelerden

yararlanan ve yararlanmayan işletmeleri sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırarak, hibe alanlar ile almayanlar arasında fark olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve kullandırılan hibelerin işletmelerinin büyüklüğü, verim, kullanılan teknoloji düzeyi, AB hijyen standartlarına uyma durumu bakımından ne gibi ilerlemeler sağladıkları ortaya konmuştur. Konu amaca yönelik olarak detaylı incelendiğinden mevcut literatürlere de katkıda bulunulmuştur.

3. MATERYAL ve YÖNTEM

3.1. Materyal

Çalışmanın ana materyalini Erzurum, Kars ve Ağrı illerinde TKDK'dan hibe alan işletmeler ve benzer yapıda olan fakat hibe almayan işletmeler oluşturmaktadır. Türkiye ve AB'nin kırsal yapıdaki mevcut durumu, farklılıkları ve uygulanan politikaların neler olduğunun detaylı olarak ortaya konulmasında Türkiye ve AB ülkeleri Tarım Bakanlıkları, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), FAO (Gıda ve Tarım Örgütü), Avrupa Komisyonu Genel Müdürlüğü, EUROSTAT (Avrupa Toplulukları İstatistik Ofisi) gibi kurumlara ait yayınlar ve web sayfaları, konu ile ilgili yapılmış çalışmalar, çıkarılan tüzük ve yönetmelikler kullanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. Ana kitlenin belirlenmesinde uygulanan yöntem

Anket çalışması, hibe alan işletmelerle tam sayım yoluyla elde edilmiştir. Hibe almayan işletmelerin tespitinde ise Gayeli Örnekleme Yöntemi ile anket uygulanan işletmeler belirlenmiştir.

Örnek Hacminin Belirlenmesi

Hibe alan üreticilere uygulanacak anket sayısı; Erzurum ilinde 3. ve 12. çağrı dönemleri arasında toplam 47 işletme, Kars ilinde 2. ve 12. çağrı dönemleri arasında toplam 42 işletme, Ağrı ilinde 9. ve 12. çağrı dönemleri arasında toplam 29 işletme olmak üzere toplam 118 işletme olarak belirlenmiştir.

Hibe almayan işletmelerin seçiminde amaç, bölgede kırsaldaki tüm işletmeleri temsil eden verileri temin etmek değil, hibe alan işletmelerle benzer yapıdaki işletmeleri tespit

ederek onlardan bilgi almak olduğundan, en iyi bilgi kimden alınır düşüncesinden hareket ederek gayeli örnekleme yapılmıştır (Çiçek ve Erkan 1994).

Bu amaçla hibe almayan işletmeler Gayeli Örnekleme Yöntemine göre 166 adet olarak tespit edilmiştir. Hibe alan işletmelerin bir bölümüne ulaşamayacağı ve diğer anketlerin bir bölümünü kullanılamama ihtimali düşünülerek hibe alan işletmelere uygulanacak anket sayısı %10 oranında artırılarak 183 adet olarak tespit edilmiştir. Bu sayede toplam 301 adet anket yapılması planlanmıştır. Anketlerin illere göre dağılımı Çizelge 3.1’de verilmiştir.

Çizelge 3.1. İller itibariyle uygulanacak anket sayısı

İller	Hibe Alan	Hibe Almayan	Toplam
Erzurum	47	65	112
Kars	42	74	116
Ağrı	29	44	73
Toplam	118	183	301

Anket yapılacak köyler İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü çalışanı ile görüşülerek bölgeyi temsil edecek şekilde seçilmiştir. Anketlerin ilçe göre dağılımı Çizelge 3.2’de verilmiştir.

Çizelge 3.2. Anketlerin ilçe ve köylere göre dağılımı

İlçeler	Köyler	Anket Sayısı
Erzurum-Merkez Palandöken	Güzelyurt, Dereboğazı, Yukarıyenice	17
Erzurum-Merkez Yakutiye	Gökçeyamaç, Güzelyayla, Karagöbek, Yeşildere	20
Erzurum-Merkez Aziziye	Beypınarı, Kuşçu, Güllüce, Yeşilova	18
Erzurum-İspir	Akpınar, Avcıköy, Çayırbaşı, Gölyurt	18

Çizelge 3.2. (devam)

Erzurum-Hinis	Alagöz, Güllüçimen, Kongur, Yolüstü	19
Erzurum-Karayazı	Akpınar, Köyceğiz, Çayırbeyli, Taşan	20
Kars-Merkez	Alaca, Esenkent, Kümbet, Esenyazı	38
Kars-Digor	Dağpınar, Halıkışlak, Kocaköy, Digor	39
Kars-Akyaka	İbişköy, Üçpınar, Esenyayla, Şahnalar	39
Ağrı-Eleşkirt	Güneykaya, Sadaklı, Uzunyazı, Körpeçayır	18
Ağrı-Tutak	Alacahan, Bişi, Damlakaya, Karacan	16
Ağrı-Taşlıçay	Alakoçlu, Yukarisesen, Balçiçek, Güneydoğu	20
Ağrı-Doğubeyazıt	Altıntepe, Kazan, Çalıköy, Kızılkaya	19
Toplam		301

Araştırmada kullanılan anket formlarının hazırlanmasında konuyla ilgili yurt içi ve yurtdışında yapılan çalışmalardan ve konu uzmanların görüşlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca anketin anlaşılabilirliğini ve güvenilirliğini arttırabilmek amacıyla ön anket çalışması yapılmış ve yanlış anlaşılan veya yoruma açık sorular gelen bilgilere göre tekrar tanzim edilerek anket formu son şekli verilmiştir.

Verilerin Analizi

Veri değerlendirmede kullanılacak istatistiksel yöntemler araştırmanın amaçları doğrultusunda seçilmiştir. Bu bağlamda araştırmada, öncelikle anket yoluyla sağlanan verilerin ön değerlendirilmesine veya diğer bir ifade ile verilerin etki analizler için kullanılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu aşamada; verilerin kodlanarak Excel programına girişlerinin yapılması ve verinin özelliğine göre frekans dağılımları, ortalama ve standart sapma gibi temel istatistik eğilimlerin belirlenerek gerekli tablolar oluşturulmuştur. Araştırmanın amacına uygun olarak MEM (Treatment Effect Model - Muamele Etki Modeli) kullanılmıştır. Bu amaç aynı zamanda projenin diğer amaçları açısından da bütünlüyci sonuçlar oluşturmaktadır. MEM, Limdep istatistik paket programında modellenmiştir.

MEM modelinde birincil veriler kullanıldığı için veriler yukarıda da ifade edildiği gibi hibe desteklerinin yapıldığı ve yapılmadığı işletmeler çalışma kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Söz konusu veriler, anket yapılan dönemde çiftçilerin üretim dönemi boyunca kullandıkları üretim faktörleri ile elde ettikleri çıktıları, dolayısıyla tarım işletmelerinin üretim maliyetlerini saptamaya yönelik sorulardan elde edilmiştir. Çalışmanın ana amacına yönelik, tarımsal işletmeler tarafından kullanılan hibelerin işletmenin ekonomik kalemlerinden özellikle gayrisafi üretim değeri veya brüt kâr üzerindeki etkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda; nitel (kukla) değişken konumunda olan hibe alma durumunun yanında, işletmenin ve işletme sahibinin sosyo-demografik faktörleri de sistemde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Hibelerin tarımsal işletmenin kârlılığını arttıracak, azaltacak veya değiştirmeyeceği varsayımından yola çıkarak bu çalışmada MEM kullanılmıştır. Türkiye’de bölgesel bazda hibe desteklerinin tarımsal işletme kârlılığı üzerinde etkisinin olup olmadığını araştıran ilk çalışma olması, araştırmanın değerini bir kat daha artırmaktadır.

Kurgulanan istatistikî modelleme bağımsız değişken setinden ikili bir içsel değişkeni içermektedir: bağımlı değişken olan sürekli bir değişken kâr veya buna eş değer gelir değişkeni (y) ve tarımsal işletmelerin hibelerden yararlanma durumunu ifade eden ikili değişken (binary variable) (d)’den oluşmaktadır.

Ampirik ayrıntıları hesaba katmak için, içsel bir ikili sonuçlu değişkeni, d , ile bağımlı değişken y için doğrusal bir regresyon modeli ile karşılaştırdığımızı varsayalım:

$$\log y = x'\beta + \gamma d - v \quad (1)$$

Burada d kukla değişkeni ikili stokastik (probit) fonksiyonu tarafından aşağıdaki gibi üretilmiştir:

$$\begin{aligned} d &= 1 \text{ eğer } z'\alpha - u > 0 \\ &= 0 \text{ eğer } z'\alpha - u \leq 0. \end{aligned} \quad (2)$$

Denklem 1 ve 2’de x ve z bağımsız değişken setlerini göstererek bunlar sırasıyla işletmenin karını veya gelir düzeyini, y ’yi, ve hibe alma durumunu, d ’yi etkileyen dışsal değişken vektörünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda d bir kukla değişken olup tarımsal işletmelerin hibe aldığı durumu ($d=1$) ve hibe almadığı durumu ($d=0$) göstermektedir. β ve α sırasıyla y ve d denklemlerine ait tahmin edilecek parametre vektörleri ve γ ölçek parametresini göstermektedir. v ve u hata terimleri olup ortalamaları 0, standart sapmaları sırasıyla $(\sigma, 1)$ ve aralarında doğrusal korelasyon katsayısı ρ olan benzer ve normal dağılımlı hatalardan oluşmaktadır. Denklem (1) ve denklem (2) de ifade edilen model MEM olarak bilinmektedir. Burada ‘muamele’den kasıt, tarımsal işletmelerin belirli bir dönemde belirli bir muameleye tabi tutulması diğer bir ifade ile hibelerden yararlandırılmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Muamele Etkileri modeli diğer bağımsız değişken setlerinde bir değişme söz konusu olmazsa hibe alma durumunun çiftçilerin işletme kârları veya brüt gelirleri üzerindeki olası etkilerini ölçerek ortaya koymaktadır. d değişkeni dışsal bir faktör olduğu sürece denklem (1) diğer bağımsız değişkenlerle birlikte kukla değişkeni (d) içeren klasik regresyon doğrusundan ibaret kalmaktadır. Fakat problemin kaynağı kukla değişken olan d ’nin dışsal bir faktörden ziyade içsel bir faktör özelliğini taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu model, değişik çalışmalarda farklı şekillerde uygulanılmıştır. İşletmelerin bir dönem boyunca elde ettikleri tarımsal kar veya gelirleri TL cinsinden hem çok büyük bir meblağ ve hem de işletmeden işletmeye çok yüksek bir farklılık oluşturduğundan y ’ye doğal logaritma uygulanarak farklılık minimize edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, y ’nin beklenen değeri şu şekilde tahminlenmektedir:

$$\begin{aligned} E[y_i | x_i, d_i = 1] &= \exp\left(x'\beta + \gamma + (\rho\sigma)\left[\phi(z'\alpha) / \Phi(z'\alpha)\right]\right) \\ E[y_i | x_i, d_i = 0] &= \exp\left(x'\beta + (\rho\sigma)\left[-\phi(z'\alpha) / \Phi(-z'\alpha)\right]\right) \end{aligned} \quad (3)$$

Modele ait En Yüksek Olabilirlik Fonksiyonu şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$L = \prod_{i=1}^n y_i^{-1} \sigma^{-1} \phi\left(\frac{\log y_i - x'_i \beta - d_i \gamma}{\sigma}\right) \Phi\left(2d_i - 1 \frac{z'_i \alpha + \rho / \sigma \log y_i - x'_i \beta - d_i \gamma}{1 - \rho^2}^{1/2}\right) \quad (4)$$

Burada; $\phi(\cdot)$ ve $\Phi(\cdot)$ sırasıyla olasılıklı yoğunluk fonksiyonunu (pdf) ve birikimli dağılım fonksiyonunu (cdf) ifade etmektedir. Denklem (4)'e doğal logaritma uygulanarak denklemlerin parametreleri (β , α , ρ ve σ) tahminlenebilir. Doğal Logaritmali En Yüksek Olabilirlik Fonksiyonu türetilmektedir.

Muamele Etki Modeli'nin iki basamaklı modele göre ($\rho=0$) daha iyi bir performans gösterip göstermediği Wald, Lagrangian Multiplier Test (LM) ve Olabilirlik Oranı (LR) testlerinden bir tanesi seçilerek belirlenmiştir.

TE (Muamele Etkileri), MEM modelinden türetilir. Öncelikle, MEM modeli için hibelerden faydalanmanın tarımsal işletme kârı üzerine olan TE aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir:

$$\begin{aligned} E(y_i | d_i = 1) &= \exp\left(x'_i \beta + \gamma + \frac{\sigma^2}{2}\right) \frac{\Phi(z'_i \alpha + \rho \sigma)}{\Phi(z'_i \alpha)} \\ E(y_i | d_i = 0) &= \exp\left(x'_i \beta + \frac{\sigma^2}{2}\right) \frac{\Phi(-z'_i \alpha + \rho \sigma)}{\Phi(-z'_i \alpha)} \\ TE &= E(y | d = 1) - E(y | d = 0) \end{aligned} \quad (5)$$

Yukarıdaki denklemde görüldüğü gibi MEM'deki muamele etkisi hibe alma ve almama durumu arasındaki kâr beklentisindeki farklılığa eşittir. Delta metodu kullanılarak TE'nin istatistik değeri hesaplanacaktır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Avrupa Birliği'nde Kırsal Kalkınma

Günümüzde AB 13,4 trilyon \$ GSMH ve 3.990-76.040 \$ kişi başına düşen GSMH ile parasal birlik aşamasını tamamlayıp, ekonomik birlik aşamasına geçmeyi hedefleyen bu çerçevede ekonomik ve siyasal hedefleri olan bir bölgesel bütünleşme projesidir (Anonim 2014a).

AB, üye ülkelere, aday ülkelere ve potansiyel aday ülkelere yönelik mali destek sağlamaktadır. AB'nin bu ülkelere fon ve mali kaynaklar aracılığıyla yardımda bulunmasındaki en önemli amaç yardımda bulunduğu aday ülkeleri Birlik standartlarına ulaştırarak ortak bir AB bilinci yaratmak; üçüncü ülkelerle ticareti geliştirmektir (Tağa 2013).

Avrupa'da birlik yaratma hususunda en önemli girişim, Schuman Deklerasyonu ile Ruhr Bölgesinde bulunan zengin kömür yatakları ile çelik tesislerinin işletilmesi için Avrupa ülkelerinin üye olacağı bir uluslar üstü örgüt fikriyle hayata geçirilmiştir. (Atakişi 2007).

AB kırsal gelişme politikası, AB'nin ortak tarım politikasının içinde ve yapısal fonlar aracılığı ile oluşturulmuştur (TUSİAD 2005).

1988'de Komisyon tarafından kabul edilen Kırsal Toplumun Geleceği (Future of Rural Society) Belgesi'nde kırsal alanların sadece bir coğrafya alanı olarak görülmemesi gerektiği, ekonomik ve sosyal açıdan çok farklı aktivitelerin mevcut olduğu vurgulanarak kırsal kalkınma amaçları belirlenmiştir. Bu amaçlar: (Akin 2015)

- Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması,

- Tarım yeniden yapılandırılırken kırsal ekonominin bir bütün olarak ele alınması gerekliliği, çevre ve doğal kaynakların korunmasıdır.

Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, AB'ye dönüşerek daha yakın siyasal bütünleşme çabası içerisine girmiştir. Bu anlaşma aynı zamanda kırsal kalkınmaya yasal dayanak olmuştur (Akın 2003).

4.1.1. AB'ye üye, katılacak aday ve potansiyel aday olan ülkeler

18 Nisan 1951 tarihinde kurulan AB'nin kurucu ülkeleri Lüksemburg, Hollanda, Belçika, Almanya, Fransa ve İtalya'dır. Günümüze kadar 6 kurucu üye ülkeye 22 üye daha katılarak toplam 28 üyeden oluşan bir topluluk haline gelmiştir (IKV 2016).

Çizelge 4.1. AB üye, aday ve potansiyel aday ülkeler (IKV 2016)

Üye Ülkeler			
Almanya	Finlandiya	İspanya	Malta
Avusturya	Fransa	İsveç	Polonya
Belçika	GKRY	İtalya	Portekiz
Bulgaristan	Hırvatistan	Letonya	Romanya
Çek Cumhuriyeti	Hollanda	Litvanya	Slovakya
Danimarka	İngiltere*	Lüksemburg	Slovenya
Estonya	İrlanda	Macaristan	Yunanistan
Aday Ülkeler			
Türkiye	Karadağ	Sırbistan	Makedonya
Arnavutluk			
Potansiyel Aday Ülkeler			
Bosna-Hersek	Kosova		

* İngiltere Haziran 2016 referandumuyla birlikten ayrılma kararı almıştır.

2010'da katılım müzakerelerine başlayan İzlanda ise Mart 2015'te AB üyelik başvurusunu geri çektiği için aday ülke statüsünden çıkarılmıştır.

4.1.2. AB kırsal kalkınma politikaları

AB kırsal kalkınma politikaları, kırsal alanda yaşayan toplulukların yaşam kalitelerini arttırmaya ve kırsal alanlardaki nüfusun göçüne engel olmaya yöneliktir. Birlik; OTP ve bölgesel politikaların hedefleri doğrultusunda kırsal kalkınma politikalarını belirlemiştir (Çelik 2005). AB kırsal kalkınma politikalarının temelinde tarımın işlevselliğinin artırılması, kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi ve kırsal mirasın korunması yer almaktadır (Yıldız 2006).

4.1.2.a. AB Ortak Tarım Politikası

OTP, AB'nin ilk ortak politikası olmakla birlikte AB üyesi ülkelerin tarım politikalarının gerek ekonomik gerek siyasi anlamda ortak bir çerçevede yönetilmesi esasına dayanmaktadır. AB OTP, Birlik içerisinde tarımsal üretimi ve verimliliği arttırmak, AB üreticilerine daha iyi bir yaşam seviyesi yaratmak, tarımsal ürün pazarını korumak ve dengede tutmak, tüketicilere uygun fiyatlarla tarımsal ürünler sunabilmek amaçlarını gütmektedir. OTP, bu amaçlara ulaşma yolunda “tek pazar ilkesi”, “topluluk tercihi ilkesi” ve “ortak mali sorumluluk ilkesi” olmak üzere 3 ilkeye dayanmaktadır (Anonim 2015).

OTP; tüketicinin aldığı ürünün güvenilirliği, çeşitliliği, fiyatı ve kalitesi noktasında daha iyi şartlarda ürün alabilir olması gibi sonuçlarıyla üreticiler kadar tüketicinin de faydasına gerçekleşmiştir (Yıldız 2014). Bütçe üzerindeki tarım harcamaları yükünün azaltılması, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin katılımının sağlanarak Birliğin genişletilmesi, gelişmekte olan ülkelerin gıda güvenliğinin sağlanması, üretimde kalitenin artırılması ve çevrenin korunması amaçları ile AB, 1992 yılında MacSharry Reformları ile OTP tarihinin en kapsamlı reformunu yapmıştır (Eraktan 2003).

OTP'nin dönüşüm süreci 2000'li yıllarda da devam etmiş, 2003 Reformu (Fischler Reformu) destekleme politikalarında önemli değişiklikler getirmiştir. Avrupa tarımının küresel piyasalarda rekabet gücünün artırılması, çevresel unsurların üretime entegre

edilmesi, kırsal alanın gelişimi, Topluluk tarım politikasının gelişmekte olan ülkelerin çiftçileri üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması gibi unsurlar, yapılan değişikliklerin odak noktası olmuştur.

Bu amaçlar doğrultusunda, çiftçilere sağlanan desteklerin üretim kararına ve miktarına etkisini bertaraf etmek üzere Tek Ödeme Planı (Single Payment Scheme) devreye sokulmuştur. Ayrıca söz konusu destekler için, belirli alanları (çevre, hayvan sağlığı ve refahı ile halk ve bitki sağlığı) kapsayan AB mevzuatının ve iyi tarım ve çevre uygulamalarının gerekliliklerinin karşılanması koşulu getirilmiştir. Bunun dışında, OTP'nin ikinci sütunun oluşturan kırsal kalkınmaya doğrudan desteklerden fon aktarımı karara bağlanmış ve böylece kırsal kalkınmaya verilen desteklerin artmasıyla birlikte bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması yönünde büyük bir adım atılmıştır.

2013 yılı sonrası AB bütçesinin yeniden şekillendirilmesine ilişkin Avrupa Komisyonun 19 Ekim 2010 tarihinde yayımladığı raporda, AB bütçesinin temel ilkeleri ve işleyişi konularının kapsamlı bir şekilde ele alınmasının yanı sıra, bütçenin büyük bir bölümünü oluşturan OTP'de de Avrupa 2020 stratejisinin ışığında önemli birtakım değişikliklerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda, rapor, doğrudan ödemelerin yeniden düzenlenmesi, OTP'nin çevre ve iklim değişikliği konularına daha fazla önem veren bir yapıya bürünmesi, üye ülkeler arasındaki dengesiz dağılımı bertaraf edecek şekilde doğrudan ödeme seviyelerinin yeniden ayarlanması, daha etkin bir kırsal kalkınma stratejisinin öncelik kazanması gibi birçok konuda yenilikler öngörmektedir (Anonymous 2010).

Topluluk ülkesi ve Ortak Mali Sorumluluk ilkesi temelinde OTP'nin finansmanı AB bütçesinin öz kaynaklarından pay alan FEOGA (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu) ile sağlanmaktadır. FEOGA, “yönlendirme” ve “garanti” adlı iki bölümden oluşmaktadır. Yönlendirme Bölümü yapısal gelişime ilişkin tedbirlerin kısmi finansmanını sağlarken, Garanti Bölümü piyasa destekleri ve doğrudan ödemelerin tamamen finanse edilmesi ile

tarımsal-çevre gelişimi gibi belirli kırsal kalkınma tedbirlerinin kısmi finansmanı için kullanılmaktadır (Atay 2004).

Tarım sektörünün AB ekonomisinin %5'ine karşılık gelmesine rağmen ve yapılan reformların neticesinde 2015-2020 döneminde OTP'nin maliyeti (doğrudan ödemeler + kırsal kalkınma) yıllık 53 milyar € dolayında olup bu rakam AB bütçesinin yaklaşık %40'ına tekabül etmektedir. Bu oran geçmiş yıllarda %75 civarında iken yapılan reformlarla önemli ölçüde düşürülmesine rağmen Birliğin bütçesinin halen yarısına yakınının OTP'ye ayrılması, bu politikanın birlik açısından önemini göstermektedir (Çizelge 4.2.).

Çizelge 4.2. 2011 Yılı ortak tarım politikasında genel bütçe (Anonim 2014a)

Destek Kaleminin Adı	Miktarı (Milyon Avro (€))	OTP İçindeki Payı (%)
Tarım ve kırsal kalkınma alanında idari harcamalar	133.8	0.2
Tarımsal piyasalara müdahaleler	4 100.3	7.2
Doğrudan ödemeler	39 273.0	68.8
Kırsal kalkınma	13 396.5	23.5
Tarım ve kırsal kalkınma alanında katılım öncesi önlemler	131.5	0.2
Tarım ve kırsal kalkınma politika alanında uluslararası görünüm	6 275.0	0.01
Tarım ve kırsal kalkınma politika alanlarının koordinasyonu ve politika stratejisi	36 270.0	0.1
TOPLAM	57 077.5	100.0

2015-2020 döneminde doğrudan ödemeler için yıllık yaklaşık 42 milyar € ve toplamda 252 milyar €, kırsal kalkınma için 2014-2020 döneminde ise yıllık 13.5 milyar € ve toplamda 95.5 milyar € harcama planlanmaktadır.

4.1.3. AB’de mali yardımlar

4.1.3.a. Üyelere yönelik mali yardımlar

AB üyesi ülkeler, EAFRD’dan (Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu) yararlanmak üzere, 7 yıllık “kırsal kalkınma programları” hazırlamaktadırlar. Üye ülkelerde EAGGF (Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu) ve EAFRD kapsamında ödeme yapmakla görevlendirilen kurumlar “Ödeme Kurumu (Paying Agency)” bulunmaktadır. Aday ülkelere verilen kırsal kalkınma desteğini, yapılanması gereken işletmelere kaydırabilme olanağı sağlanmıştır. Bu daha çok Slovenya ve Polonya gibi küçük aile işletmelerinin hakim olduğu ülkelerde gündeme gelmiştir (Glucksman 2003).

1994-2006 yılları arasında fon kaynaklarının üye ülkeler arasında dağılımına bakıldığında İspanya’nın en çok kaynak sağlayan ülke olduğu görülmektedir. İspanya 12 yıllık dönem boyunca Fondan yaklaşık 45 milyar € yardım sağlamıştır. İspanya’yı 29 milyar € ile İtalya izlemiştir. İspanya ve İtalya’nın en çok fon sağlayan ülke olmasına rağmen Fon kaynaklarını kullanma bakımından dikkat çeken ülkeler Yunanistan ve Portekiz’dir (Ortadağ 2010).

Birlik bütçesinin mali perspektifler aracılığıyla yönetilmeye başlandığı 1989 yılından 2006 yılına kadar fonlardan yapılan harcamalardan en fazla yardım alan ülke İspanya, coğrafi büyüklükleri ve nüfusları düşünüldüğünde ise fonlardan en iyi şekilde yararlanan ülkeler ise Yunanistan ve Portekiz’dir (Atak 2009).

4.1.3.b. Aday ülkelere yönelik mali yardımlar

AB aday ülkelere çeşitli programlar aracılığı ile yardımda bulunmaktadır. AB, MDAÜ’lere katılım öncesi mali yardım sağlarken; PHARE, SAPARD ve ISPA olmak üzere üç temel araç kullanmıştır. PHARE, MDAÜ’ye yönelik olarak uygulanan dünyanın en büyük yardım programı olup, aday ülkelere teknik yönden uzmanlık ve

sermaye desteği sağlamaktadır. Adaylık sürecinde AB Mali Yardımlarının en önemlisi aşağıda detaylı olarak sunacağımız IPA'dır (Karataş 2010).

Gündem 2000 çerçevesinde geliştirilen, SAPARD ise AB Komisyonu'nun 20 Temmuz 1999 tarih ve 1999/595/EC sayılı kararı ile 10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya), tarımsal ve kırsal yapıyı yeniden şekillendirmek için oluşturulmuş olan programdır (Turhan 2005).

Öte yandan, AB katılım öncesi stratejisi uyarınca, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin çevre ve ulaşım altyapısını geliştirmeye yönelik projeleri desteklemek amacıyla ISPA programı oluşturmuştur. Programdan; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya yararlanmıştır. PHARE, SAPARD ve ISPA programlarının içerdęi fonlardan üyelikten sonra yararlanılmamaktadır. AB Batı Balkan ülkelerinin faydalanması amacıyla 2000-2006 yılları arasında CARDS yardım programını uygulamıştır (Oktay ve Çukur 2004).

2007–2013 dönemi AB kırsal kalkınma politikası temel olarak; insana, mekana ve çevreye duyarlı planlamayı öne çıkaran, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmayı hedefleyen bir yaklaşımla, özellikle rekabet edebilirlik, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi, tarım dışı istihdam, insan kaynaklarına yatırım, mesleki eğitim, yerel girişimler, kırsal altyapı, çevre ve korunan alanlar, kırsal peyzaj ve arazi yönetimi gibi temalara yönelmiştir (Juvancic 2006).

Kırsal kalkınma hedefleri belirlenen 4 eksen yoluyla uygulanmaktadır (Ayanoğlu 2008). Bu dört eksen;

- Eksen–1: Tarım ve ormancılık sektörlerinin rekabetçiliğinin iyileştirilmesi,
- Eksen–2: Çevre ve kırsal kesimi iyileştirme,
- Eksen–3: Kırsal alanlarda yaşam kalitesi ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi,
- Eksen–4: Kırsal ekonominin geliştirilmesi faaliyetlerinin birleştirilmesi.

Türkiye'nin de faydalandığı IPARD'ın temel amacı, Ortak Tarım Politikası ile ilgili müktesebatın uygulanmasına yardımcı olmak, aday ülkelerde kırsal alanların sürdürülebilir biçimde adaptasyonu için bazı önceliklere yer vermek, sorunların çözümüne katkıda bulunmaktır. Programın uygulanabilmesi için belirlenen koşulların yerine getirilmesi ve Tarım ve Kırsal Kalkınma Ödeme Kurumu ile ilgili yapılanmayı tamamlaması ve yetki devrini almış olması şartı getirilmiştir (Turhan 2005).

4.1.4. Bazı ülkelerde uygulanan kırsal kalkınma çalışmaları

Kalkınmayı kırsal alana yaymak, bölgelerarası farklılıkları azaltmak ve bu şekilde sağlıklı bir kalkınmayı gerçekleştirme düşüncesi köklü bir geçmişe sahip olup, hemen hemen tüm ülkelerde daima gündemde olmuştur. Belirli bir yöntemle kırsal kalkınmayı uygulayıp örnek oluşturan ülkeleri araştırmak çalışma açısından büyük öneme sahiptir (Gülçubuk 1997).

4.1.4.a. İsrail'de kırsal kalkınma

İsrail, 1948 yılında kurulduğundan beri bilim, teknoloji ve buna bağlı olarak özellikle tarım alanında gerçekleştirdiği gelişmelerle dünya ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Kooperatifçilik, toplu yerleşim, sulama sistemleri, kırsal kalkınma ve kırsal sanayi alanında gösterdiği ilerlemeler, geri kalmış ve gelişmekte olan birçok ülke tarafından örnek alınarak uygulamaya konulmuş ve bu uygulamalardan başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Gülçubuk 1997).

İsrail'de kırsal kalkınma çalışmalarının temelini oluşturan dayanak "Rehovot Yaklaşımı"dır. Bu yaklaşımın esası da kırsal kalkınmaya dayanmaktadır. Daha çok fakir ülkelerde geçerli olan politik, örgütsel, sosyal ve ekonomik yapıları içermekte ve kırsal halkın temel sorunlarını karşılaştırarak buna pratik yanıt vermeye çalışmaktadır (Weitz 1979). Kibbutzlar ve Moshavlar, İsrail'in ekonomik gelişmişliğinde önemli bir rol oynayan ve kooperatifçilik olarak da tanımlayabileceğimiz örgütsel yapılanmalar olan kırsal kesimdeki önemli yerleşim birimleridir (Demir 2007).

4.1.4.b. Japonya’da kırsal kalkınma

Kırsal kalkınma faaliyetlerinin günümüzdeki en temel sorunu olan sürdürülebilirlik sorunu ilk olarak 1980’li yıllarda Japonya’da İkutsune Adachi ve arkadaşları tarafından nüfus azalması başlığı altında ele alınmaya başlamıştır (Adachi 1981; Adachi and Kondo 1985).

Kırsalın işlevlerini ve üretimsel gücünü kaybetmemesi için 1980’li yıllardan itibaren birçok sosyal politika oluşturulmuş ve çeşitli organizasyonlarla uygulanmaya çalışılmıştır. Bu politikalardan en ünlüsü ise, Bir Köy, Bir Ürün Hareketi (İsson İppin Undo) sloganıyla Oita Vilayeti’nde başlayan harekettir. Bu hareket ile birlikte, slogandan da anlaşılacağı gibi, her köyün kendine özgü bir ürün ile ön plana çıkması ve bu sayede ekonomik kalkınma sağlanması amaçlanmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde, kırsal kalkınma projeleri daha da boyut değiştirmiş, derinleşmiş ve genişlemiştir (Özşen 2011).

4.1.4.c. ABD’de kırsal kalkınma

ABD ve AB dünya tarımının en önde gelen aktörlerindendir. Bu iki ülke hem tarımsal üretimin fazlalığı hem de dünya siyasetinde söz sahibi rolleri nedeniyle dünyada tarımsal politikaların yönlendirilmesinde baş rol oynamaktadırlar (Gaytancıoğlu 2009).

ABD’de tarımsal piyasalara devletin müdahalesi neredeyse 1. Dünya Savaşından sonra başlamaktadır. ABD, 1929 Ekonomik buhranından sonra 1930 yılında "Tarım Kanunu" çıkartarak, devletçi ve korumacı politikalar uygulamaya başlamıştır. ABD’de kırsal kalkınma uygulamaları 1950’lerde başlamıştır. Kırsal Kalkınma Programı ilk kez 1955 yılında Eisenhower iktidarında Tarım Bakanlığı’nın önderliği ve uygulayıcılığında başlatılmış ve düşük gelirli çiftçilere yardım etmeyi amaçlamıştır.

1960’larda da süren bu çalışmalar ABD ekonomisi içerisinde tarımın payının düşmesi ile birlikte kırsal yenilenme politikalarına dönüştürülmüştür. Bununla beraber hala

kırsal alanlarda gelişmeye yönelik politikalar sürdürülmektedir. Örneğin 2002 yılında Tarım Güvenliği ve Kırsal Gelişme Eylem Planı kabul edilmiştir (Cowan ve Foote 2007).

4.1.4.d. Fransa’da kırsal kalkınma

AB’nin kurucu ülkelerinden olan Fransa, 632 834 km² yüzölçümüne sahip olup nüfusu 65.5 milyondur. AB’nin yüzölçümü bakımından en büyük ülkesidir. FAO 2011 verilerine göre Fransa’nın arazi kaynakları 28.8 milyon hektar tarım alandan oluşmaktadır. Fransa’da tarım alanındaki faaliyetleri yürütmeden sorumlu temel merkezi birim, Tarım, Tarım Endüstrileri ve Ormancılık Bakanlığı’dır. Bakanlık, Kamu Politikalarının Genel Revizyonu reform süreci ve OTP’nin gereklilikleri çerçevesinde 2008 yılında düzenlenen karar ile kapsamlı bir yeniden yapılanma gerçekleştirmiştir.

Kırsal kalkınma alanında ise kırsal alanların geliştirilmesine yönelik politikalara katılım, özellikle Ziraat Odalarına yönlendirilen Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Hesabı aracılığıyla tarımsal kalkınmanın yönlendirilmesine katkı sağlanması, AB’nin kırsal kalkınma desteklerine yönelik düzenlemeleri çerçevesinde yürütücü otorite olarak kırsal kalkınma programının oluşturulması ve eş finansmanı yapılan diğer Topluluk programlarının uygulanmasına yönelik destek sağlanması ve yapısal fonlarca finanse edilen program ve faaliyetlerin belirlenmesi ve uygulanmasına katkı sağlanması amacıyla ilgili birimler görev yapmaktadır (Akyüz 2015).

4.1.4.e. Hollanda’da kırsal kalkınma

AB’nin kurucu ülkelerinden Hollanda 41 543 km² yüzölçümüne sahiptir. Tarım sektörünün GSYH içindeki payı ise %1.6’dır. Toplam işgücünün %2.5’i (180 590 kişi) tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Hollanda’da tarım alanındaki faaliyetler Ekonomik İşler Bakanlığının sorumluluğundadır. DG AGRI (Directorat General Agro – Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü), tarım, balıkçılık, bitki sağlığı ve bitki koruma, hayvan sağlığı ve refahı politikalarının oluşturulmasından sorumlu birimdir.

Birim, OTP ve OBP'nin (Ortak Balıkçılık Politikası) şekillendirilmesi ve izlenmesine katkıda bulunmak gibi görevlere de sahiptir.

Genel Müdürlük bünyesinde yer alan Avrupa Tarım ve Gıda Güvenliği Müdürlüğü'nün gıda ve tarım ham maddeleri konusunda ulusal hatta küresel politika oluşturma gibi görevleri bulunmaktadır. Yine politika oluşturma işlevi çerçevesinde Müdürlüğün, yeni 2014-2020 OTP müzakereleri ve Hollanda'da uygulanma seçenekleri de dâhil olmak üzere OTP konusunda politika oluşturma, yetki alanına giren konularda AB Konseyi için hazırlık çalışmalarını yürütme, Avrupa Komisyonunca icra edilen mali düzeltici tedbirlere maruz kalınmasını önlemek veya alınan tedbirleri azaltmak amacı ile OTP ve OBP'nin AB normlarına uygun bir şekilde uygulanmasını sağlama gibi görevleri bulunmaktadır.

Süt ve Süt Ürünleri Denetim Otoritesi, Hollanda'da üretilen süt ürünleri, yumurta ve kanatlı ürünlerinin güvenilirlik ve kalitesini garanti eden kuruluştur. Bu çerçevede özellikle AB hijyen düzenlemeleri göz önünde bulundurulmaktadır.

Hollanda tarımsal Ar-Ge alanında dünyaca bilinen bir bilgi altyapısına sahiptir. Bu alanda temel aktör Wageningen Üniversitesi ve Araştırma Merkezi'dir. Kamu, özel sektör ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar gibi pek çok aktör de tarım ve gıda alanında araştırma faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Akyüz 2015).

4.1.4.f. Norveç'te kırsal kalkınma

Norveç'in üçte biri, kuzey kutup dairesindedir. Topraklarının %74'ü dağlık ve buzul olan bu ülkede, ormanların kapladığı alan %25, ekilebilir alan ise ancak %3'tür. Yerleşim yerleri ve ekili alanlar ülkenin güneydoğu şeridi ve geniş vadileridir. Ekonomik yapı, esas itibarıyla doğal kaynaklara dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle, tarım, ormancılık ve balıkçılık önemli bir rol oynamaktadır.

Norveç’te bu yöndeki kalkınma politikasının temel amacı, farklı bölgeler arasında ve içinde daha dengeli bir kalkınmanın sağlanmasıdır. İzlenilen kalkınma politikaları, hem merkezi hükümetin hem de yerel idarelerin sorumluluğunda yürütülmüştür. Yapısal planlar hazırlayan, yerleşme konusunda araştırma yapan, çeşitli sektörlerin gelişmesi ve arazinin kullanılması konusunda teklifler sunan özel komiteler oluşturulmuştur.

4.1.4.g. İrlanda Cumhuriyeti’nde kırsal kalkınma

İrlanda, AB uyum fonlarından en çok kaynak alan ve bu kaynakları en verimli bir şekilde değerlendirerek en fazla mesafe kateden ülke olması bakımından önemlidir. AB’ye 1 Ocak 1973 tarihinde üye olmasının ardından 1975 yılında yapısal fonlardan faydalanmaya başlamış olan İrlanda; 2007-2013 döneminde uyum fonundan yararlanamamıştır. İrlanda, 1973 yılında İngiltere ile birlikte Ortak Pazar’a üye olarak kabul edilmesi ve bu durumun İrlanda ekonomisinin İngiltere ve ABD’ye olan bağımlılığının azalmasını sağlamıştır (Yeter 2004).

Birliğin en fakir dört ülkesinden birisi olan İrlanda ekonomik olarak gelişmiştir. AB tarafından 19 Şubat 2007 tarihinde yayınlanmış olan basın açıklamasına göre İrlanda’nın kişi başı GSYH’sı AB-27 ortalamasının %141’i kadardır (Elçi 2007).

AB fonlarının İrlanda ekonomisine dolaylı etkileri incelendiğinde özellikle kamu yönetim sisteminde artan verimlilikle değerlendirme ve izleme süreçlerinin etkinliğinin artırılmasının kritik unsurlar olduğu görülmektedir. Öte yandan birliğin sağladığı fonların ülkenin altyapı projelerinde kullanılması ve nitelikli işgücüne yönelik yatırımlar, ülkeyi dış yardımlar açısından cazip hale getirmiş ve teknoloji odaklı yabancı yatırımlarının artmasını sağlamıştır (Öbek 2015).

4.1.4.h. Polonya’da kırsal kalkınma

Polonya AB’ye üyelik öncesi ve sonrası 2000-2013 yılları arasında bölgesel kalkınmaya yönelik 50’ye yakın program uygulamıştır. 2004-2006 yılları arasında 90 bin proje AB

Komisyonu tarafından onaylamış ve Polonya'ya 14.4 milyar €'luk bir bütçe tahsis edilmiştir. 2007-2013 yılı için ise, 82 bin proje onaylamış ve yaklaşık 56 milyar €'luk bir kaynak Polonya'ya tahsis edilmiştir (MRR 2013).

Polonya, Doğu Avrupa bloğunda hem nüfus hem de ekonomik göstergeler açısından en büyük ülke olması ve bunun yanında bölgede geniş çaplı bir piyasa reformu yapan tek komünist olmayan ülke olması bakımından pek çok açıdan önemli noktalar barındırır. Polonya, 2009 yılında Birlikte önemli hasar bırakan mali krizde birlik içinde yaklaşık %1.5 oranında pozitif bir büyüme yaşayan tek ülke olmuş ve 2009'da kişi başı GSYH'si AB ortalamasının %56 üzerinde gerçekleşmiştir.

AB'ye üyelik; aşırı istihdam, işletme büyüklüğü ve sermaye eksikliği gibi Polonya tarımının yapısal sorunlarını çözmemektedir. Ancak AB'ye üyelikte eğer stabil bir çevre ekonomisi yaratılırsa ve yabancı sermaye çekilirse daha iyi bir gelecek sağlayacağı beklenebilir (Borzutzky and Kranidis 2005).

Her ne kadar ülkelerin farklı yapıları ve kültürleri gereği aynı süreçleri uygulamak mümkün olmasa da, başarılı ülke örneklerinin ortak noktalarının bulunması ve bunların AB sürecine devam eden ülkelere uyarlanması, bu ülkelerin süreçte en verimli şekilde yol alması ve ekonomik gelişimlerle kapasite artışıyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlamalarında etkili olacağı düşünülmektedir (Öbek 2015).

4.2. Türkiye'de Kırsal Kalkınma

Türkiye'nin AB ile ilişkisi, o zamanki adıyla AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren ve resmi adı "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma" olan Ankara Anlaşması'nın temelini oluşturduğu ortaklık çerçevesinde başlamıştır. AB ile tam üyelik müzakereleri yürüten Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları, planlı dönemde oluşturularak beş yıllık kalkınma planları ile gündeme gelmiştir. Özellikle Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal kalkınma başlığı altında, sürdürülebilir

kalkınma ilkesi vurgulanarak gelir ve istihdamın artırılması temel amaç olarak ortaya konmuştur (DPT 2000).

Türkiye için Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda AB uyum sürecini kolaylaştıracak bir kırsal kalkınma politikasının oluşturulması hedeflenmiştir (DPT 2006a).

Türkiye, Aralık 1999'da toplanan Helsinki Zirvesi'yle AB'ye üyeliğe aday ülke olarak kabul edilmiştir. Türkiye diğer aday ülkeler gibi Helsinki Zirvesi sonrasında, reformları teşvik etme ve desteklemeye yönelik katılım öncesi stratejisinden yararlanmaya başlamıştır. Bu zirvede, Türkiye için KOB (Katılım Ortaklığı Belgesi) hazırlanmasına karar verilmiştir. KOB, üyeliğe aday her ülkenin ekonomik ve siyasal koşullarının incelendiği ve mevcut durumun AB'ye üyelik için gerekli standartlara nasıl yükseltilebileceğinin irdelendiği belgedir (Akın 2008).

Ortaklık Anlaşması gereğince AET, Türkiye ekonomisinin hızla kalkınmasına katkıda bulunmak ve Türkiye'nin ortaklık ilişkisinden doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmesine destek vermek amacıyla, Türkiye'ye mali yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. AB-Türkiye mali işbirliği sürecinde, 2002 yılına kadar, ilk aşamada Akdeniz ülkelerine yönelik MEDA (Akdeniz Kalkınma Yardımları) Programı, daha sonra Gümrük Birliği kapsamında, ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik mali yardımlarla desteklenmiştir (Bakırcı 2007).

En genel bakışla adaylık dönemi mali yardımları iki ana kategoride ele alınabilir:

1. 2000-2006 Dönemi Yapılanması
2. 2007 Sonrası IPA Dönemi

4.2.1. Avrupa Birliği sürecinde kırsal kalkınma

Türkiye'nin üyelik başvurusu yaptığı yıllarda altı üyeli ve 189.4 milyon nüfusa sahip olan AB (Anonim 2014a), 1 Temmuz 2013'de Hırvatistan'ın tam üye olması ile 28 üyeli, 505.7 milyon nüfusa ve Avrupa kıtasını kaplayan dev bir yapı haline gelmiştir (Anonim 2014b).

Türkiye'nin tarım politikasında gerek AB Ortak Tarım Politikası uyumu gerek ulusal ihtiyaçlar çerçevesinde yapılması gereken reformların tamamlanması ve özellikle kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ile sağlanacak istikrarlı bir ortam, AB üyeliğine giden yolda Türkiye'nin süratle ilerlemesini sağlayacaktır (Ortadağ 2010).

Türkiye'nin, OTP'ye uyum sürecinde kırsal yaşam alanlarının ve bu kesimin çoğunluğunun tarımla uğraşmasından dolayı tarıma ilişkin sorunlarının tespit edilmesi ve bu sorunlara kalıcı çözümler bulunması ihtiyacı Türkiye'de "Kırsal kalkınma" konusunun öncelikli konular arasına alınmasına neden olmuştur. Söz konusu uyumun başarılmasında asıl hedeflenen amaç, AB Müktesebatının uyumlaştırılmasından çok, ülke tarımının verimlilik ve rekabet gücünün artırılmasıdır. OTP'ye uyumun en önemli unsurları Türk tarım işletmelerinin yapısının güçlendirilmesi ve alt yapılarının geliştirilmesidir (Turhan 2005).

AB'ye tam üye olabilmek için AB politikalarına uyumun sağlanması, en önemli koşul olarak Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır. Bu politikalar içerisinde en çok zaman alacağı düşünülen politika, AB OTP'sidir. Türkiye'nin AB'ye üye olması ile birlikte AB'nin tarım alanı, tarım üretimi ve tarım nüfusu artacaktır. Bu da OTP açısından bazı sorunların doğmasına neden olacaktır. Bu nedenlerle AB, Türkiye'nin tarımla ilgili sorunlarını üye olmadan çözmesini istemektedir (Yalçinkaya ve Çılbant 2006).

Tarım politikalarından beklenen etkilerin elde edilebilmesi için gerekli kurumsal altyapının tam anlamıyla işler veya işleyebilecek niteliğe gelmiş olması gerekmektedir.

Türkiye, adaylık sürecinde yol almak istiyorsa, Türkiye'nin kurumsal alt yapısını ve insan gücü kapasitesini geliştirmesi kaçınılmazdır (Çakmak ve Kasnakoğlu 2001).

Çizelge 4.3'te bazı ülkelerin satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYH değerleri ve Tarım sektörünün payları verilmiştir. GSYH değeri en yüksek olan ülke 46162 \$ Hollanda iken, bu ülkeyi 44646 \$ ile İsveç izlemektedir. Tarım sektörünün GSYH içinde tarım sektörünün payının en yüksek olduğu ülke Türkiye'dir.

Çizelge 4.3. AB'de bazı ülkelerdeki tarım sektörü (TÜİK 2016)

Ülke Adı	Sabit Fiyatlarla GSYH yıllık değişim (%)	Satınalma Gücü Paritesine Göre Kişi Başı GSYH (ABD Doları)	Nüfus Artış Hızı, Yüz Ölçümü, Nüfus Yoğunluğu (yıllık, %)	Nüfus (Milyon)	GSYH İçinde Tarım Sektörünün Payı (%)	Tarım Sektörü Büyüme Oranı (%)
Belçika	0.3	41 573	0.49	11.2	0.8	3.3
Almanya	0.1	43 887	0.27	80.6	0.9	-1.9
Fransa	0.7	37 592	0.43	65.9	1.6	-1.9
İngiltere	1.7	38 255	0.64	64.1	0.7	-3.8
Yunanistan	-3.9	25 667	-0.59	11.0	3.8	-7.7
Hırvatistan	-0.9	21 351	-0.28	4.3	4.3	-1.6
İtalya	-1.7	35 075	1.16	60.2	2.3	1.8
Hollanda	-0.7	46 162	0.29	16.8	2.0	1.9
İsveç	1.3	44 646	0.85	9.6	1.4	2.7
Türkiye	4.2	18 789	1.16	76.1	7.4	3.5

4.2.1.a. 2000-2006 dönemi yapılanması

Bu dönemin en temel özelliği, AB'nin mali işbirliği kapsamındaki süreçlerin koordinasyonunun ve programlamasının üye ülkelerin kurumları tarafından üstlenilmesine ilişkin talebi üzerine merkezi olmayan yapılanmaya geçilmiş olmasıdır. Avrupa Konseyi Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi 19-20 Haziran 2000 tarihinde toplanarak Avrupa Komisyonu'ndan en kısa sürede Türkiye'ye yönelik mali yardımların tek çatı altında toplandığı bir mali yardım aracının oluşturulması istenmiştir (EC 2001).

Çizelge 4.4. Adaylık döneminde Türkiye'ye sağlanan mali yardım (milyon €) (Gençkol 2003; Süngü 2004; Karataş 2010)

Kaynak	Dönemi	Şekli	Taahhüt	Ödeme
MEDA I	2000-2006	Hibe	890	890
MEDA II	2000-2006	Kredi	1 470	1 470
Avrupa Strateji Programları	2000-2002	Hibe	150	150
AYB	2001-2003	Kredi	450	450
Marmara Depremi Sonrası Yardımlar	1999-2000	Hibe	55	55
Marmara Depremi Sonrası Yardımlar	2000	Kredi	600	600
Toplam			3 615	3 615

Türkiye, 3 Ekim 2005 tarihi itibarıyla üyelik için müzakerelere başlayarak OTP'deki reform çalışmalarını yakından takip etmektedir (Işık ve Baysal 2011). Rekabet gücü ve verimliliğin artmasını sağlayacak etkin teknoloji kullanımı, kırsal ve tarımsal alt yapının ve tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesine yönelik AB kaynaklarının en etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak kurumsal yapılanmayı ve programlamayı sağlamalıdır (Can ve Esengün 2007).

Dış ticarete tarım ürünleri bakımından hala net ihracatçı olan Türkiye'nin rekabetçi anlayışın giderek güçlenmesiyle bu özelliğini bile AB karşısında koruyabileceği kesin değildir. Çünkü sonuç bitkisel üretime değil hayvancılık ürünlerine bağlıdır. Türkiye'nin de bu alandaki rekabet gücü zayıf olduğu için önümüzdeki sürede teknolojik ilerleme ile Türkiye zayıflığının bir kısmını kapatabilir. Türkiye'nin en anlamlı uyum stratejilerinden biri, tarıma rekabet gücü kazandırabilmek olacaktır (Gaytancıoğlu 2009).

4.2.1.b. 2007-2013 dönemi kurumsal mali yapılanma ve koordinasyon

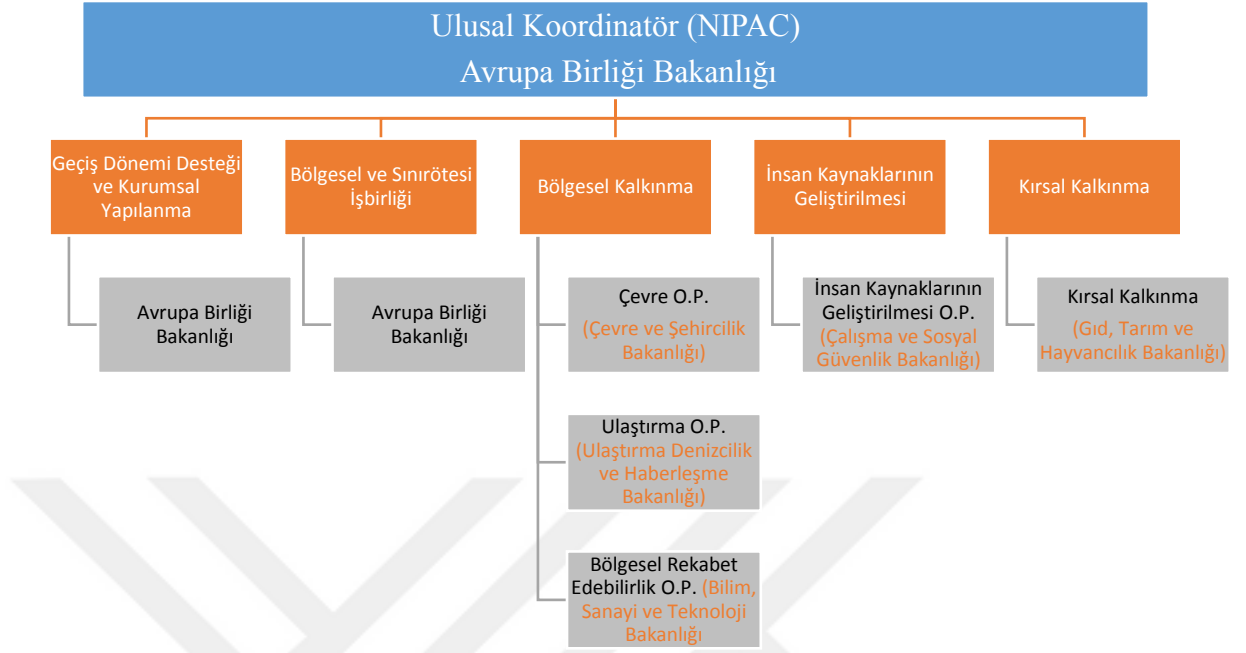
OTP kapsamında yapılan piyasa politikaları, gelir destekleri ve kırsal kalkınma yardımları sadece AB üyesi 28 ülkeye yapılmaktadır. AB-Türkiye mali işbirliği sürecinde 2002 yılına kadar, önce Akdeniz ülkelerine yönelik MEDA Programı, daha

sonra Gümrük Birliği kapsamında, ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik mali yardımlarla desteklenmiştir. 2007-2013 yıllarını kapsayan yeni dönemde ise AB'nin mali yardım mekanizması yeniden şekillendirildiğinden; Birliğin Türkiye'ye yönelik mali destek şeklinde de değişiklikler olmuştur. Bu mali yardımların ana amacı, Türkiye gibi aday ülkeleri ilerleyen süreçte AB üyeliğine hazırlamaktır. Mali yardımlar, faydalanan ülkelere, hibe ya da kredi şeklinde kaynak aktarılması şeklinde yapılmaktadır.

Avrupa Komisyonu'nun 2006 yılına kadar çeşitli mali yardım programları (ISPA, SAPARD, PHARE, CARDS, Türkiye Tüzüğü) kapsamında sağladığı yardımlar, 2007-2013 dönemine ilişkin yeni bir “Finansal Perspektif” yaklaşımı ile Yapısal Fonları ve Katılım Öncesi Yardımları yeniden düzenlemiştir (Anonymous 2002).

AB aday ve potansiyel aday ülkelere destek amacıyla 1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü çerçevesinde IPA'yı oluşturmuştur. Hibe programları genel çerçevesi Şekil 4.1'de verilmiştir. IPA'nın beşinci bileşeni IPARD; OTP, kırsal kalkınma politikası ve ilgili politikaların uygulanması, yönetimi için uyum hazırlıklarını ve bu kapsamda politika geliştirilmesini desteklemektedir. IPARD desteğinin 2007-2013 yıllarını kapsayan çok yıllık “Kırsal Kalkınma Programı” kapsamında uygulanması gerekmektedir.

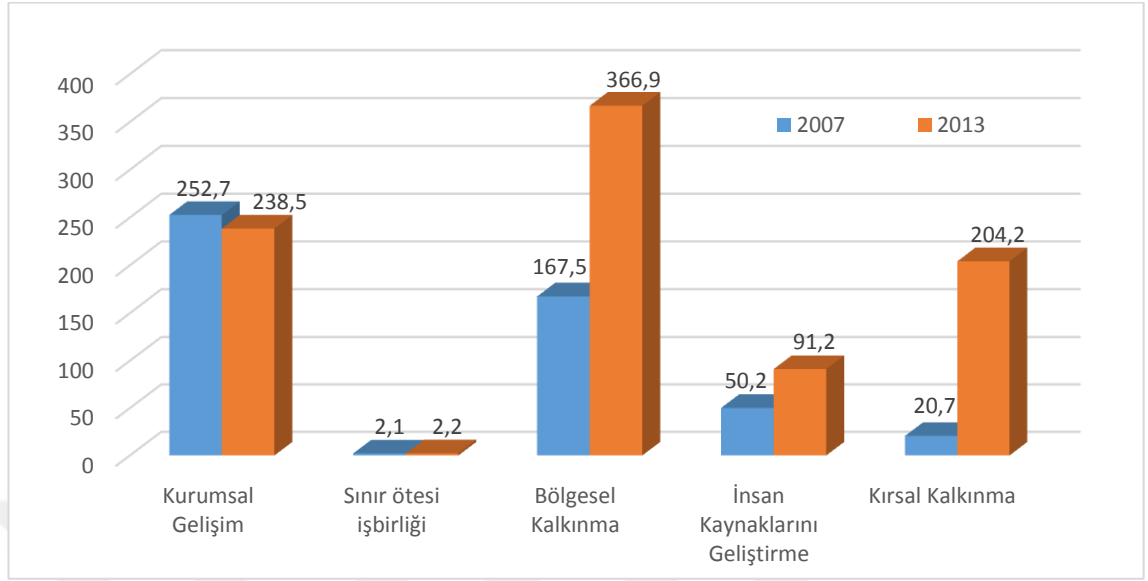
Türkiye için IPA Kırsal Kalkınma Programı (IPARD Program) ülkenin kırsal kalkınma bağlamında katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Bu çerçevede 2007-2013 yıllarını içeren Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006-2010 yıllarını içeren Tarım Stratejisi ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi öncelikleri yanında AB Çok Yıllık Gösterge Planlama Belgesi'nin stratejik öncelikleri de dikkate alınmıştır. AB'nin 1085/2006 IPA Konsey Tüzüğü ve tüzüğün uygulanması esaslarını içeren 718/2007 sayılı IPA Uygulama tüzüğü Programın dayanağını oluşturmaktadır (TKDK 2016a).

Şekil 4.1. Hibe programları genel çerçevesi (IPA I Dönemi 2007-2013) (T.C. İçişleri Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı 2014)

2007-2013 IPA dönemi AB mali yardımının aday ve potansiyel aday ülkelere göre dağılımına bakıldığında 2007-2013 dönemleri arasında en fazla AB mali yardımı alan ülke Türkiye'dir. En az yardım alan ülke ise İzlanda'dır (Anonim 2014c).

Türkiye'nin 2013 yılı itibariyle aldığı hibeleri 5 farklı bileşende kullanmaktadır. 2007 ve 2013 yıllarına bakıldığında kurumsal gelişimde azalma ve özellikle bölgesel ve kırsal kalkınma ya ayrılan payda önemli bir artış görülmektedir (Şekil 4.2.)

Şekil 4.2. IPA bileşenleri bazında Türkiye’ye ayrılmış bütçe (milyon euro) (İKV 2014)

4.2.1.c. Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Politikaları Uygulama Sürecinde Türkiye’de IPARD Çalışmaları

IPARD I

Birliğin kırsal kalkınma politikası araçlarını uygulamaya yönelik olarak Türkiye’nin gerekli mevzuat ve kurumsal yapılanmayı oluşturması gerekliliği 2006 yılı KOB’da yer alan tarım ve kırsal kalkınma başlığında kısa vadeli öncelik olarak vurgulanmıştır. Bu yönüyle IPARD Fonları için IPARD Planı ve IPARD Ajansı başta olmak üzere kurumsal yapılanma ile ilgili çalışmalar öncelik kazanmıştır (Akın 2008).

Beş bileşenden oluşan IPA’nın beşinci bileşeni olan kırsal kalkınma programı (IPARD) Avrupa Komisyonu tarafından 25 Şubat 2008 tarihinde onaylanmıştır. Türkiye IPA tüzüğü’nün EK 1’inde yer alan aday ülke statüsünde olması dolayısı ile IPARD kapsamındadır. Program Yüksek Planlama Kurulu tarafından 30 Aralık 2009 tarihinde onaylanmıştır.

IPARD Planı'na temel teşkil edecek; UKKS (Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi) Belgesi; 25.01.2006 tarihli ve 2006/1 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile kabul edilmiş ve 04.02.2006 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. UKKS Belgesi, 2007 yılından sonra sağlanacak IPARD fonlarının, diğer dış kaynaklı fonların ve iç kaynakların kullanımına çerçeve oluşturması beklenmiştir (Can 2007).

UKKS ile kırsal kalkınma için temel amaç olarak “Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” tanımlanmıştır.

Türkiye'nin, “Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi 2001-2023” ile tespit edilen amaçlara ulaşması kapsamında, kırsal kalkınma faaliyetlerine bütüncül bir politika çerçevesi oluşturmak, hazırlanması ve uygulamaya konulması öngörülen “Kırsal Kalkınma Planı”na esas teşkil etmek, ulusal ve uluslararası kaynaklarla finanse edilecek kırsal kalkınma program ve projelerinin hazırlanması ve uygulanmasında ilgili kesimlere perspektif sağlamak amacıyla UKKS hazırlanmıştır (DPT 2006b).

Türkiye'nin IPARD Programı'ndan yararlanabilmesinin ön koşulu, UKKS'yi kabul etmesi gereği ile Strateji Belgesi 25.01.2006 tarih ve 2006/1 sayılı “Yüksek Planlama Kurulu” kararı kapsamında kabul edilmiş ve 04.02.2006 tarihli ve 26070 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

IPARD Programının hedefleri; yatırımlar vasıtasıyla tarım sektörünün sürdürülebilir modernizasyonuna katkı sağlanması, gıda güvenliği, hayvan sağlığı, bitki sağlığı ve çevre ile ilgili AB standartlarına uyumun teşvik edilmesi, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlanması, yerel kırsal kalkınma stratejileri ve tarım-çevre tedbirlerinin uygulanması için hazırlık faaliyetlerinin yapılması, AB tarafından sağlanan fonların etkin ve tam olarak kullanılmasının sağlanmasıdır (TKDK 2016a).

Hayvancılık sektöründe IPARD fonlarının öncelikleri ve beklenen etkileri incelendiğinde; süt ve süt ürünleri sektöründe IPARD'ın birinci hedefi, küçük ve orta ölçekli, uzmanlaşmış ve piyasaya yönelik üretim yapan işletmelerdir (10-100 süt ineği). Bu işletmeler kalite seviyelerini ve rekabet güçlerini artırmak için yatırım yapmaya istekli olmalarına rağmen, AB düzeyindeki kalite standartlarını sağlamada daha büyük işletmelerin izlediği yolu takip etmekte güçlük çekmektedirler. KOBİ'lere uzun dönemde ekonomik sürdürülebilirlik eşliğini aşmaları ve tüm işleme aşamalarında sıkı bir kalite ve hijyen denetimi uygulamaları için destek sağlamaktadır. Süt toplama, işleme ve pazarlama zinciri boyunca sistematik bir soğuk zincir yönetiminin geliştirilmesi önemli bir husustur (Ekin 2008; TKDK 2016a).

Et ve et ürünleri işleme sektöründe; hayvan refahı kuralları ile örtüşecek biçimde kayıtlı kesimhanelerin kalite ve hijyen koşullarının geliştirilmesi IPARD desteğinin ilk önceliği olarak belirlenmiştir. Kayıtlı olmayan kesimhaneler ve toplum sağlığını ciddi bir tehlike oluşturabilecek şekilde tehdit eden dışarıda yapılan kesimlere karşı mücadele etmek amacıyla kesimhanelerin olmadığı veya yeterli miktarda bulunmadığı illerde IPARD, standartlara uygun makul sayıda yeni kesimhanenin kurulmasına destek sağlamaktadır. Kırmızı et üretimi için özellikle ülkenin doğusunda bulunan dağlık alanlara öncelik verilmektedir. Seçilen illerdeki sürdürülebilirlik sınırında bulunan sığır, koyun ve keçi işletmelerinin modernize edilmeleri, topluluk standartlarına ulaşmaları ve İyi Hayvan Yetiştiriciliği Uygulamalarına geçişleri sağlanarak hayvancılığa katma değer katması beklenmektedir (Ekin 2008; TKDK 2016a).

IPARD aracılığıyla hayvancılık sektörüne yapılan yardımlar ile yerli ve yabancı yatırımcıların kırsal alanlara olan ilgilerinin artırılması ve bu yolla kırsal nüfusun yaşam standartlarının yükseltilmesi, kırsal ekonominin kalkındırılması ve şehirlere göçün önlenmesi amaçlanmaktadır (Turhan 2005).

IPARD programı kapsamında her ne kadar AB tarafından mali destekler sağlanıyorsa da, proje maliyetlerinin karşılanmasında eş katkı sistemi işlemektedir. Buna göre maliyetin %50'si yararlanıcı tarafından karşılanırken, geri kalan yarısının %25'i de

ulusal kaynaklardan karşılanmaktadır. Bu nedenle özellikle izleme, kontrol ve ödemeye ilişkin idari yapılar oluşturulurken şeffaflık ve hesap verilebilirlik ölçülerine özenle dikkat edilmelidir.

IPARD II

IPA II Dönemi olarak da adlandırılan 2014-2020 döneminde, Birlik politikaları ve Avrupa Sayıştay'ı Bütçe Yönetimi görüşleri ışığında ağırlıklı “Sektörel Odaklanma” yaklaşımı hakimdir. Bu nedenle önümüzdeki dönem içinde öncelikli alanlarda özellikle sektörel tabanda bir yapılanma ve performans değerlendirmeleri, ülkelerin stratejik öncelikleri ve birbirinden farklı bağımsız alanlar arasında yapılması muhtemel fon transferlerinin ön planda olması ve sekiz ana politika alanında odaklanması beklenmektedir (Özkan 2014). Bunlar;

- Yönetim ve Kamu Yönetimi Reformu,
- Yargı, İçişleri ve Temel Haklar,
- Çevre,
- Taşımacılık (Ulaştırma),
- Enerji,
- Rekabet ve Yenilikçilik,
- Eğitim, İstihdam ve Sosyal Politikalar
- Tarım ve Kırsal Kalkınma'dır.

IPARD-II (2014-2020) kapsamında verilecek ana hibe konuları;

1. Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar,
2. Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar,
3. Çiftlik faaliyetlerini çeşitlendirme ve iş geliştirme,
4. Yerel kalkınma stratejileri uygulamaları – Lider yaklaşımı,
5. Tarım-çevre iklim ve organik tarım,

6. Kırsal alanda kamu altyapı yatırımlarıdır.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

IPA bütçesinden Türkiye'ye ayrılan 488 milyar € tutarında yardım miktarından yaklaşık %18'i (854.6 milyon €) ise IPARD bütçesini oluşturmaktadır. Ayrıca 2014-2020 yılları arasını kapsayan IPARD II bütçesi 800 milyon € olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda IPARD uygulama ajansı olarak TKDK kurulmuştur. IPA uygulamaya geçmeden önce uygulanan, TKDK'nın kurulması, 5 199 000 € bütçeye sahip bir proje olarak AB tarafından finanse edilmiştir. Söz konusu proje, açılış kriterlerinden birisinin (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun kurulması ve akreditasyonu) yerine getirilmesi için destek sağlamıştır. AB adaylık süreciyle başlayan IPARD ile kırsal alanların kalkındırılması ise çok sektörlü yaklaşımla ele alınmıştır. Desteklenen faaliyetler sonucu IPARD Ajansı TKDK'nın bulunduğu illerde kayda değer bir gelişme olması beklenmektedir. Özellikle 2012 ve sonrasında Türkiye TKDK ile önemli oranda ivme kazanmıştır (Akın 2015).

TKDK kurulmasına ilişkin 5648 sayılı Kanunun 18 Mayıs 2007 tarihli ve 26526 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte, Türkiye'de IPARD fonları için bir Uygulama ve Ödeme Ajansı oluşturulması yönündeki girişimler hukuki bir zemin kazanmıştır (Elçi 2007; Diraor 2008; Karataş 2010).

TKDK merkez ve taşra teşkilatı il koordinatörlüklerinden oluşmaktadır. IPARD Programında belirtildiği gibi söz konusu program 2007-2009 döneminde; teze konu olan Erzurum ve Kars illerinin de dahil olduğu 20 ilde uygulanmıştır. 2010-2013 döneminde de ilave olarak Ağrı ilini de içeren 22 il ile toplam 42 ilde uygulamaya geçilmiştir (TKDK 2016a). Bu çerçevede, IPARD Ajansı'nın (TKDK) görev ve sorumluluklarından bazıları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- IPARD programı kapsamındaki kriter ve mekanizmalara uygulanabilir ve ilgili Topluluk mevzuatı ve ulusal kurallara uyan faaliyetlerin seçilmesi ve kontrol edilmesi,

- Proje başvurularının uygunluk kriterleri, ilgili kurallar, AB ile yapılan anlaşmalar ve kamu ihale kuralları açısından kontrolü,
- IPARD Ajansı ve faydalanıcılar arasında sözleşmeden doğan yükümlülükler yazılı olarak belirlenmesi,
- Yerinde kontrollerin gerçekleştirilmesi, uygulanan projelerdeki ilerlemelerin temini için faaliyetler gerçekleştirilmesi,
- Uygulanan tedbirlerdeki ilerlemelerin raporlanması,
- Faydalanıcıların Topluluk katkısından haberdar olmasının sağlanması (Ulucan 2007; Akın 2008; Altundağ 2008).

IPARD illeri 42 ilde çalışmalarını sürdürmektedir ancak UKKS, IPARD programının 81 ilin tamamının katılımını öngördüğünden, eldeki bütçe, fon emilim eğilimleri ve maliyet/kâr analizi ile yönetim maliyetleri göz önünde bulundurularak IPARD 2014-2020 program kapsamının tüm illere genişletilmesi gündeme gelebilir. Karar alınırken ayrıca, AB Kırsal Kalkınma deneyiminin tüm ülke genelinde genişletilmesi ile ortaya çıkan katma değer de hesaba katılacaktır (TKDK 2016b).

TKDK, uygulayıcısı olduğu IPARD-I kapsamında tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik yatırımlara %50-65 arasında hibe desteği sağlamaktadır. IPARD-I kapsamında 2015 sonu itibarıyla toplam 15 başvuru çağrı ilanına çıkmıştır. IPARD-I kapsamında gerçekleştirmeler şu şekildedir;

Toplam yatırım miktarı 6.1 milyar TL olan 10823 proje ile hibe destek sözleşmesi imzalanmıştır. Bu projelere sağlanacak 3.5 milyar TL hibe desteğinin 2.1 milyar TL'si ödenmiş ve hibe sözleşmesi imzalanan projelerin 9259'unun yatırımı tamamlanmıştır. IPARD hibeleri ile gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde 48 bin kişiye istihdam sağlanmıştır. IPARD programı kapsamında kadınlara ve gençlere pozitif ayrımcılık yapılmaktadır.

2014-2020 yılları arasında IPARD-II kapsamında; 801 milyon € AB hibesi, 244 milyon € Türkiye ulusal katkısı olmak üzere, toplamda 1 milyar 45 milyon € hibe desteği sağlanacaktır.

4.2.2. SWOT Analizi

Türkiye, AB'ye üyelik sürecinde Türk tarımının OTP'ye uyumu ve tarım alanında dünyadaki gelişmeleri göz önünde tutulduğunda, kaynakların etkin bir şekilde kullanımı ile; ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutuyla, gıda güvenliği ilkesi çerçevesinde, artan nüfusun dengeli, yeterli, sağlıklı ve ekonomik beslenmesini temel alacak şekilde, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünü oluşturacaktır. "Tarım ve Kırsal Kalkınma", 11 Aralık 2006 tarihinde Konsey (Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi) tarafından kabul edilen ve 14-15 Aralık 2006 tarihlerinde AB Zirvesinde onaylanan Türkiye'ye ilişkin kararlar kapsamındaki fasıllardan biridir (Yıldız 2014). AB kırsal kalkınma politikası ve Türkiye'nin uyumu hakkında SWOT analizi Çizelge 4.5'de verilmiştir.

Çizelge 4.5. AB kırsal kalkınma politikası ve Türkiye'nin uyumu hakkında SWOT analizi

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
-Kaliteli toprak kaynakları (kuru ve sulak, sulanabilir) -Su kaynakları ve bu kaynaklara ulaşım olanaklarının varlığı -Doğal kaynakların mevcudiyeti -Biyolojik zenginlik -Organik tarım potansiyeli -Tarımsal geçmiş -Kırsal kalkınmada başlayan sivil inisiyatif kuruluşlarına dayanan uyanış	-Erozyon (aşırı kullanım sebebiyle) -Altyapı eksikliği -Kooperatifleşme yetersizliği -Tarımsal pazarlamanın bilinmemesi veya rekabet edemez düzeyde oluşu -Tarımsal kayıt dışı ekonomi -Doğu-batı arasında gelir dengesizliği/ adaletsizliği veya gelişmişlik farkları -Modern yöntemlerin en düşük seviyede kullanımı

Çizelge 4.5. (devam)

Fırsatlar	Tehditler
-AB'ye tam üyelik sürecinde Fonların kullanımı, AB'ye tam üyelik sonrası entegrasyon durumu -Kırsal alanlarda var olan yerel ürünlerin marka niteliği taşıma eğilimleri -Sadece AB değil uluslararası kaynak ve fonlara erişim olanakları -Bilinçli kadın nüfusun devreye girmesi -Kır-kent arasında mal tedariki koordinasyonu	-İklim değişiklikleri, kuraklık, aşırı yağış, -Küresel kaygılar -Orman yangınları ve diğer doğal afetler -Doğal kaynakların hunharca katledilme ihtimali -Tarımsal bilinçli nüfusun tükenmesi -Kente göç

4.2.3. Türkiye’de mevcut destekleme politikaları

4.2.3.a. Tarımsal destekler

Türkiye’de, 1923’te yapılan İzmir İktisat Kongresi tarım sektörü ve tarım politikalarının gelişimiyle ilgili önemli bir başlangıç olmuş tarımın teknik ve ekonomik sorunlarının, bir yandan da kırsal kesimin sosyal sorunlarının üzerinde durulmaya başlanmıştır (Ağca 2010).

Türkiye 1963 yılından itibaren kamunun gerçekleştireceği ekonomik ve sosyal faaliyetlerin daha verimli ve rasyonel yapılabilmesi için “planlı kalkınma” dönemini başlatmıştır. Hükümetlerin gerçekleştireceği faaliyetlerin, programların Beş Yıllık Kalkınma Planları’na bağlı olarak yürütülmesi süreci bu dönem ile söz konusu olmaya başlamıştır. Bu amaçla öncelikle 4951 sayılı kanuna bağlı olarak Köy İşleri Bakanlığı kurulmuştur (Beşen 2006).

Tarım Stratejisi, Yüksek Planlama Kurulu tarafından 30 Kasım 2004 tarihinde kabul edilmiştir. Stratejide, tarım sektörünün gelişmesi için ulusal stratejiler ve hedefler doğrultusunda, AB entegrasyonu sürecini de tam anlamıyla gözeterek temel çerçeve

belirlenmiştir. Örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaçtır (Anonim 2008).

10/12/2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yer alan stratejik planlamaya ilişkin hükümler 01/01/2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tarımsal üretim ve arz güvenliği, gıda güvenilirliği, bitki ve hayvan sağlığı, kırsal kalkınma ve kurumsal kapasite bu kanunla belirlenen stratejik alanlardır. Stratejilerden bazıları :

- İşletmelerin modernize edilmesi, AR-GE çalışmalarının desteklenmesi ve yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması,
- Gıda işleme sanayinin hedef pazarların taleplerine göre üretim yapmasının teşvik edilmesi ve katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi,
- Ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi,
- AB'ye uyum (Anonim 2010a).

Tarımsal destek araçları, yasal olarak Tarım Stratejisine (2006-2010) ve 5488 sayılı Tarım Kanununa dayanmaktadır. Her destek aracı ile ilgili uygulamanın usul ve esasları ile bütçe, yıllık olarak veya desteklerin uygulama aşamalarına göre tebliğler ya da yönetmelikler ile belirlenmektedir. Türkiye'de günümüzde verilen destekler Çizelge 4.6'da verilmiştir.

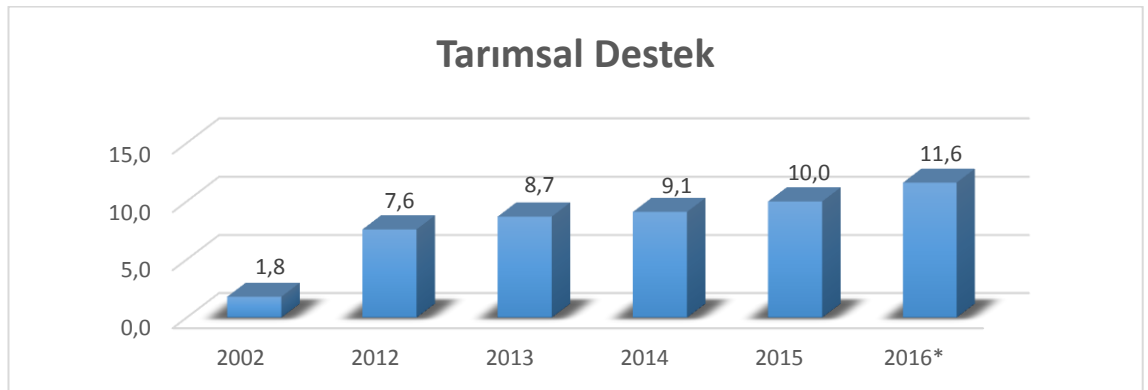
Çizelge 4.6. Türkiye'de kırsal alanda verilen tarımsal destekler (Anonim 2016b)

Alan Bazlı Destekler
Fındık Alan Bazlı Gelir ve Alternatif Ürün Desteği
İyi Tarım Uygulamaları Desteği
Mazot, Gübre ve Toprak Analizi Desteği
Organik Tarım Desteği
Biyolojik ve Biyoteknik Mücadele Desteği
Açık ve Kapalı Alanda Paket Toplama Desteği
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler
ÇATAK Desteği
Yurtiçi Sertifikalı Fidan/Fide, Tohum Kullanım Desteği
Yurtiçi Sertifikalı Tohum Üretim Desteği
Fark Ödemesi Destekleri

Çizelge 4.6. (devam)

Hayvancılık Desteklemeleri
Anaç Koyun-Keçi Desteği
Arıcılık Desteği
Aşı Desteği
Besicilik Erkek Sığır Desteği
Buzağı Desteği
Çiğ Sütün Değerlendirilmesi Desteği
GAP-DAP-KOP-DOKAP Hibe Desteği
Hastalıktan Ari İşletme Desteklemesi
Hastalıktan Ari İşletmedeki Sığır Desteği
Hayvan Başı Ödeme Desteği
Hayvan Genetik Kaynakları
Hayvan Hastalığı Tazminatı Desteklemeleri
İpek Böceği Desteği
Onaylı Süt Çiftliği Desteği
Programlı Aşı Uygulamaları
Su Ürünleri
Sürü Yöneticisi İstihdam Desteği
Süt Primi
Tiftik üretim
Yem Bitkileri

Tarımsal destekler, tarım sektöründeki büyük sorunların çözümüne katkı sağlamak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak ve sektörün bu politikalar ile uyumunu kolaylaştırmak amacı ile ulusal bütçeden sağlanmaktadır (Şekil 4.3).

Şekil 4.3. Türkiye’de toplam tarımsal destek miktarı (milyar TL) (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı* Bütçe miktarıdır).

Türkiye’de tarımsal destekleme politikaları ile ülke gereksinimlerine uygun optimum üretim yapısının sağlanması, üreticinin korunarak uygun gelir olanağına kavuşturulması ve böylece tarımın ülke ekonomisine olan katkısının artırılması amaçlanmaktadır (Yalçınkaya vd 2006).

4.2.3.b. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklemesi Programı - KKYDP

Kırsal kalkınma desteklerinin temelini oluşturan KKYDP, Tarımsal Strateji (2006-2010) çerçevesi dahilinde bir hibe programıdır. Ekonomik sektörlerde yatırımlar, tarımsal altyapı yatırımları, makine ve ekipman alımları desteklenmektedir. Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı Türkiye’deki 81 ilin tamamını kapsamaktadır.

Çizelge 4.7. Kırsal kalkınma destekleri ödemeleri (1000 TL) (Anonim 2016b)

Destek konusu	2011 Yılı	2012 Yılı	2013 Yılı	2014 Yılı
Kırsal kalkınma amaçlı destekler	249 048.1	195 863.5	307 943.7	166 573.1
Hane Halkına Kırsal Kalkınma Yatırımları (GAP illeri)	60 849.2	57 027.1	64 792.5	33 906.7
Kırsal Kalkınma Kurumu (IPARD)	0.0	38 999.9	174 016.5	133 000.0
Kuraklık Desteği	0.0	2.2	4.2	0.0
Hayvancılık GAP -DAP illeri	72 941.8	25 346.5	24 880.8	7 503.0
Don Afeti	247.7		18.0	
Kurumsal Kapasite Geliştirme Desteği (İRFO)	0.0	0.0	0.0	0.0
Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Desteği	0.0	0.0	0.0	0.0
Kurumsal Kapasite Geliştirme Desteği (İRFO)	0.0	0.0	0.0	0.0
Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Desteği	0.0	0.0	0.0	0.0

KKYDP, özellikle kırsal kesimde sivil toplum örgütleri, özel ve kamu sektörünün belirlenmiş olan kriterlere uygun yatırım ve harcamalarının belirli oranlarda finansmanı yoluyla, gelir ve sosyal standartların geliştirilmesi için olduğu kadar, Türkiye’nin

AB'ne katılım politikasının bir parçası olarak, AB fonlarının kullanım potansiyelini geliştirmek amacıyla uygulamaya konulmuştur (Anonim 2010b).

4.2.4. Araştırma alanı ile ilgili mevcut yapı

Çalışma alan ile ilgili nüfus dinamiklerine bakıldığında bölgenin sürekli göç verdiği dikkati çekmektedir. İller arasındaki net göç hızı -%1.6 ile -%2.9 arasında değişmektedir (Çizelge 4.8). Bölgede göçü azaltmanın yollarından birisi bölgede yaşayanların gelir seviyesini yükseltmektir. Bunun içinde tarımla uğraşan üreticilere hayatlarını idame ettirebilecekleri geliri seviyesine ulaşmalarına katkı sağlamak önemlidir.

Çizelge 4.8. İllerin aldığı, verdiği göç ve net göç hızı (TÜİK 2016)

Dönem	İl	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç Hızı (%)
2014-2015	Erzurum	762 321	29 624	41 803	- 1.6
	Kars	292 660	11 328	19 809	- 2.9
	Ağrı	547 210	16 597	32 174	- 2.8
	Türkiye	78 741 053	2 720 438	2 720 438	-

Çalışma alanının sığır sayısına bakıldığında Türkiye toplam sığır varlığının %10.7'sine sahip olduğu dikkati çekmektedir. En fazla sığır sayısının olduğu il Erzurum iken, en fazla küçükbaş hayvan sayısına sahip olan il Ağrı'dır (Çizelge 4.9).

Çizelge 4.9. Canlı hayvan sayıları (2015) (Baş) (TÜİK 2016)

Bölge adı	Sığır	Manda	Koyun	Keçi
Erzurum	640 220	1 591	697 539	92 928
Kars	442 549	26	531 704	35 444
Ağrı	326 330	737	1 288 490	99 000
Türkiye	13 994 071	133 766	31 507 934	10 416 166

Çalışma alanındaki üç il Türkiye toplam sığır varlığının %11'ine sahip iken, inek sütü üretiminin %5.7'sini karşılamaktadırlar. Aynı şekilde bölgede büyükbaş karkas verimi de Türkiye ortalamasının altındadır (Çizelge 4.10).

Çizelge 4.10. Hayvansal ürünler 2015 (Ton) (TUIK 2016)

Bölge adı	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü	Bal
Erzurum	698 721	586	27 337	4 267	1 473
Kars	611 642	5	12 565	1 061	12
Ağrı	261 200	285	52 482	4 067	158
Türkiye	16 933 520	62 761	1 177 228	481 174	107 665

Çalışma alanında hayvan başına hem et hem de süt verimi batı illerine göre düşük olmasına rağmen geniş mera varlığı ve üreticinin bitkisel üretimde yem bitkilerine ağırlık vermesi münasebetiyle daha fazla hayvan beslemekte bu şekilde kişi başına hayvansal üretim değeri Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmektedir (Çizelge 4.11). Kars ili kişi başına bitkisel üretim değeri 1331 TL ile bitkisel üretimde ilk sırada yer alırken, yine aynı il kişi başına hayvansal üretim değerinde 2447 TL ile ilk sırada yer almıştır.

Çizelge 4.11. İllere göre üretim değeri 2015 (TUIK 2016)

Bölge	Bitkisel	Canlı	Hayvansal	Kişi başına	Kişi Başına	Kişi Başına
	Üretim Değeri	Hayvanlar	Ürünler	Bitkisel	Canlı	Hayvansal
	(1000 TL)	Değeri	Değeri	Üretim	Hayvan	Ürünler
	(1000 TL)	(1000 TL)	(1000 TL)	Değeri (TL)	Değeri (TL)	Değeri (TL)
Erzurum	486 845	2 220 433	923 616	639	2 913	1 212
Kars	389 592	1 495 438	716 072	1 331	5 110	2 447
Ağrı	207 981	1 434 485	354 884	380	2 621	649
Türkiye*	119 724 118	73 102 253	55 670 771	1 520	928	707

*2015 yılı beyaz et üretimi değeri Türkiye hayvansal ürünler değerine dahil değildir.

Çizelge 4.12 incelendiğinde Türkiye’de toplam yem bitkileri ekim alanının toplam işlenen tarım alanı içerisindeki payı %9.1 olup, bu pay Erzurum’da %23.9, Kars’ta %40.1 ve Ağrı’da ise %24.6 gibi oldukça yüksektir. Yem bitkileri ekiliş alanının yüksek olması bu alanlardan elde edilen ürünün hayvancılıkta kullanıldığını ve katma değeri daha yüksek olan et ve üte dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Çizelge 4.12. Tarım alanları 2015 (Hektar) (TÜİK 2016)

Bölge Adı	Toplam İşlenen Tarım Alanı ve Uzun Ömürlü Bitkiler	Toplam İşlenen Tarım Alanı	İşlenen Tarım Alanı / Ekilen	İşlenen Tarım Alanı / Nadas	İşlenen Tarım Alanı / Sebze	Yem Bitkileri
Erzurum	358 886	357 283	247 724	108 674	885	85 343
Kars	209 516	208 739	207 591	1 148	-	84 719
Ağrı	370 500	370 425	250 040	119 227	1 158	91 068
Türkiye	23 941 281	20 698 470	15 781 817	4 107 618	804 144	1 884 471

4.3. Deskriptif Analiz Sonuçları

Çalışmanın birincil verilerini üretici bazında sığırcılık ve arıcılık yapan işletmelere uygulanan anketlerden elde edilen veriler oluştururken işleme sanayine ait veriler süt ve et işleme tesis yetkililerine uygulanan anketlerden elde edilmiştir.

4.3.1. Sığırcılık işletmeleri anket sonuçları

4.3.1.a. İşletmeci ve işletme özellikleri

Kırsal alana verilen destekler ile doğu illerinden batıya göç olgusunun azalmaya başladığı anket sonuçlarında da görülmektedir. Bölgede 35 yaş altı nüfusun %19.4 olduğu, 56 ve üzeri nüfusun %20.4 olduğu görülmektedir (Çizelge 4.14). 2008 yılında bölgede yapılan çalışmada 55 ve üzeri nüfusun %31.5 olduğu belirlenmiştir (Aksoy

2008). 40 yaşın altındaki üreticiler, IPARD hibelerinden yararlanmada pozitif ayrımcılığa sahiptirler.

Çizelge 4.13. Üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş grupları	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<-35	7	23.3	10	20.0	2	11.1	19	19.4
36-45	4	13.3	22	44.0	9	50.0	35	35.7
46-55	7	23.3	13	26.0	4	22.2	24	24.5
56->	12	40.0	5	10.0	3	16.7	20	20.4
Toplam	30	100.0	50	100.0	18	100.0	98	100.0

Üreticilerin eğitim durumunu gösteren Çizelge 4.14 incelendiğinde, hiç okula gitmeyenlerin oranının %1 olduğu görülmektedir. Anket uygulanan üreticilerin %60.3'ünün ilköğretim mezunu ve %13.20'sinin üniversite mezunu olması dikkat çekmektedir.

Çizelge 4.14. Ankete katılan üreticilerin eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Okur-Yazar	0	0.0	1	2.0	0	0.0	1	1.00
İlkokul	12	40.0	16	32.0	4	22.2	32	32.70
Orta Okul	6	20.0	13	26.0	8	44.4	27	27.60
Lise	6	20.0	14	28.0	5	27.8	25	25.50
Üniversite	6	20.0	6	12.0	1	5.6	13	13.20
Toplam	30	100.0	50	100.0	18	100.0	98	100.00

Türkiye’de üreticiler daha çok yasal zorunluluktan dolayı örgüt ve derneklere üye olmaktadır. Üreticilerin %95.9’u hayvan kayıt sistemine kayıtlı iken %68.4’ü

damızlık sığır yetiştiricileri birliğine kayıtlı olduklarını beyan etmişlerdir (Çizelge 4.15). Üreticilerin verilen hayvancılık desteklerinden faydalanabilmeleri için hayvan kayıt sistemine kayıtlı olmaları gerekmektedir. Hayvan kayıt sistemine kayıtların en az olduğu il %88.9 ile Ağrı'dır. Damızlık sığır yetiştiricileri birliğine üyelik durumuna bakıldığında üyeliğin en yüksek olduğu il %86 ile Kars iken en düşük olan il %40 ile Erzurum'dur.

Çizelge 4.15. Çiftçilerin önemli bazı dernek ve kooperatlflere üyelik durumu

Dernek ve Koop.		Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Hayvan	Kayıtlı	30	100.0	48	96.0	16	88.9	94	95.9
Kayıt Sistemi	Kayıtlı değil	0	0.0	2	4.0	2	11.1	4	4.1
Damızlık	Üye	12	40.0	43	86.0	12	66.7	67	68.4
Yetiş. Birliği	Üye değil	18	60.0	7	14.0	6	33.3	31	31.6

Bölge üreticisinin gelir kaynaklarına bakıldığında %43.9'unun hem bitkisel hem de hayvancılığı beraber yaptıkları görülmektedir. Yine üreticilerin %41.8'i yalnızca hayvancılık ile uğraştıklarını ifade etmişlerdir. Hiç hayvan bulundurmamayan işletmelerin oranı yok (%2) denecek kadar azdır (Çizelge 4.16). Anket uygulanan üreticilerin %12.2'sinin tarım dışı iş yaptığı görülmektedir.

Çizelge 4.16. Üreticilerin gelir kaynaklarına göre dağılımı

Gelir Kaynağı	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bitkisel	2	6.7	0	0.0	0	0.0	2	2.0
Hayvansal	16	53.3	17	34.0	8	44.4	41	41.8
Karma	12	40.0	21	42.0	10	55.6	43	43.9
Diğerleri	0	0.0	12	24.0	0	0.0	12	12.2
Toplam	30	100.0	50	100.0	18	100.0	98	100.0

Kaliteli üretim için işletmelerde kayıt tutulması oldukça önemlidir. Hayvancılık işletmelerinde verimi artırmaya yönelik çalışmalarda, hayvanların genotiplerinin geliştirilmesi ve çevre şartlarının düzenlenmesi amacıyla hayvanlara ait kayıtlara ihtiyaç duyulmaktadır. Büyükbaş hayvancılık işletmelerinde kârlı bir üretim için hayvanlara ait kayıtlara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Kaya 1997). Türkiye’de kamu ve bazı özel sektöre ait işletmelerde hayvanlara ait kayıtlar tutulmaktadır. Fakat kayıtların tutulması sırasında dikkatsiz davranılmakta, bu ise hatalı bilgilerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle hayvancılıkla ilgili araştırma yapanlar çoğu kez sağlıklı bilgilere ulaşamamaktadırlar (Turan ve Bakır 2004). Çalışmanın yapıldığı bölgede ankete katılan işletmelerde eksik kayıt tutma bir yana, işletmelerin %57.2’sinin kayıt tutmadığı tespit edilmiştir.

Geçmişte sadece kamu kesimince uygulanan sığır suni tohumlaması günümüzde serbest veteriner klinikleri, yetiştirici birlikleri ve özel şirketler tarafından da yapılmakta, devlet tarafından denetlenmektedir. Son yıllarda devlet tarafından tohumlama başına ödenen destek ve suni tohumlamadan doğan buzağı desteği sayesinde suni tohumlama sayısında artış görülmüştür. Yine de bu miktar ülkedeki toplam boğa altı inek ve düve sayısının yarısı kadar dahi değildir. Oysa hayvancılığı gelişmiş AB ülkelerinde bu oran %90’ın üstündedir (Gökçen 2007). Araştırma bölgesindeki üreticilerin %71.1’inin suni tohumlama yaptırdığı görülmektedir (Çizelge 4.17). Suni yaptırma oranının yüksek olması bölgede de oranın yüksek olduğu anlamına gelmemektedir. Anket uygulanan üreticilerin %30’dan fazlası hibe alan işletmelerden oluşması ve bu işletmelerinde tamamının suni tohumlama yaptırmamasından kaynaklı suni tohumlama yaptırma oranı yüksek çıkmaktadır. Üreticilerin %80.6’sı silaj yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

Çizelge 4.17. Kullanılan teknoloji düzeylerine göre dağılımları

Teknoloji		Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Otomatik suluk	Var	17	56.7	31	62.0	5	27.8	53	54.1
	Yok	13	43.3	19	38.0	13	72.2	45	45.9
Sağım makinası	Var	22	73.3	36	72.0	6	33.3	64	65.3
	Yok	8	26.7	14	28.0	12	66.7	34	34.7
Suni tohumlama yaptırma	Yaptırıyor	17	58.6	39	78.0	13	72.2	69	71.1
	Yaptırmıyor	12	41.4	11	22.0	5	27.8	28	28.9
Silaj yapma	Yapıyor	5	16.7	11	22.0	4	23.5	18	19.7
	Yapmıyor	25	83.3	39	78.0	14	77.7	75	80.6
Gelir-Gider kaydı	Tutuyor	12	40.0	24	48.0	6	33.3	42	42.8
	Tutmuyor	18	60.0	26	52.0	12	66.7	56	57.2

Büyük baş hayvanlardaki laktasyon süresi hibe almayan ve hibe alan işletmelerde sırasıyla yerli hayvanlarda 150 -171 gün arasında değişirken kültür hayvanlarda 196.2 - 255 gün arasında değişmektedir. Hibe alan işletmelerdeki günlük süt veriminin oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Çizelge 4.18). Hibe alan ve kültür hayvan besleyen işletmelerde süt verimi 16.1 kg/gün iken hibe almayan işletmelerde verim 11.1 kg/gün olarak hesaplanmıştır. Hibe almayan işletmelerde melez hayvan oranı (%39) fazla iken hibe alan işletmelerde kültür hayvanı varlığının toplam hayvan içerisinde payının (%76.2) fazla olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.18. Büyükbaş hayvanlarda laktasyon süresi ve günlük ortalama süt verimi ve toplam hayvan içerisinde ırk oranları

	Hibe almayan			Hibe alan		
	Yerli	Melez	Kültür	Yerli	Melez	Kültür
İneklerde laktasyon süresi (gün)	171.0	199.8	196.2	150	172.2	255.0
İnek süt verimi (kg/gün)	5.7	9.6	11.1	11.5	11.2	16.1
Toplam hayvan içerisindeki pay (%)	22.1	39.0	38.9	9.0	14.8	76.2

Hibe alan işletmelerdeki hayvan sayısı ortalama 88.9 baş iken almayan işletmelerde 19.5 baştır (Çizelge 4.19). Hibe alan işletmelerde hem kültür ırkı hayvan oranının yüksekliği hem de inek sayısının fazla olması neticesinde hibe alan işletmelerde 8.6 kat daha fazla süt üretilmektedir. Toplam gelire bakıldığında (süt ve canlı hayvan satışından elde edilen) hibe alan işletmeler almayanların 5.5 katı gelir elde etmektedirler.

Çizelge 4.19. Sığırcılık işletmelerine ait bazı ekonomik göstergeler

Değişkenler	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
İnek sayısı (baş)	19.5	88.9	41.5
Süt ve süt ürünleri üretimi (ton/yıl)	36.9	320.4	128.4
Süt satış fiyatı (TL/lt)	1.1	1.1	1.1
Toplam Gelir (TL)	104 075	571 690	266 309

Modern süt işletmelerinde süt sağım ünitelerinde hayvanlar el değmeden sağılır ve süt krom yada galvenize saclardan yapılmış olan ürünü belli sıcaklıkta tutan soğutma tanklarına alınır. Ankete katılan işletmelerde yukarıda belirtilen şartlarda muhafaza eden işletme sayısı %27.6 iken ahır dışında soğutmasız tanklara muhafaza edenlerin oranı %12.2 olmuştur. İlkel şartlarda muhafaza edenlerin oranı ise %59.1'dir (Çizelge 4.20).

Çizelge 4.20. Sağımdan sonra sütün muhafaza şekli

Muhafaza şekli	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ahırda galvenize güğ.	15	50.0	7	14.0	3	16.7	25	25.5
Ahır dışında güğ.	4	13.3	12	24.0	5	27.8	21	21.4
Ahır dış soğutmalı tank.	7	23.3	17	34.0	3	16.7	27	27.6
Ahırda plastik kap.	4	13.3	3	6.0	5	27.8	12	12.2
Ahır dış soğutmasız tank.	0	0.0	11	22.0	1	5.6	12	12.2
Diğerleri	0	0.0	0	0.0	1	5.6	1	1.0
Toplam	30	100.0	50	100.0	18	100.0	98	100.0

4.3.1.b. Politikalardan faydalanma

Türkiye’de özellikle son yıllarda hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin ve verimliliğin artırılması, işletmelerin ihtisaslaşması vb amaçlarla çok sayıda destek verilmektedir. Çizelge 4.21 incelendiğinde üreticilerin desteklerden yeteri kadar yararlanamadığı görülmektedir. Anket uygulanan üreticilerin yarısı buzağı, süt teşvik ve yem bitkileri desteği aldıklarını ifade etmişlerdir. Hayvan koruma desteği alan işletme sayısı toplam işletmelerin %10.2’sini oluştururken, üreticilerin %19.4’ü hayvan hayat sigorta desteği almaktadırlar.

Çizelge 4.21. Üreticilerin hayvancılık desteklerinden yararlanma durumu

Destekler	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Arılı kovan	1	3.3	0	0.0	1	5.6	2	2.0
Anaç sığır desteği	4	13.3	25	50.0	9	50.0	38	38.8
Buzağı desteği	14	46.7	29	58.0	6	33.3	49	50.0
Süt teşvik primi	17	56.7	27	54.0	6	33.3	50	51.0
Yem bitkileri desteği	19	63.3	22	44.0	9	50.0	50	51.0
Aşı desteği	15	50.0	25	50.0	1	5.6	40	40.8
Besilik erkek sığır desteği	4	13.3	2	4.0	1	5.6	7	7.1
Hayvan koruma	1	3.3	7	14.0	2	11.1	10	10.2
Hayvan hayat sigortası dest.	6	20.0	10	20.0	3	16.7	19	19.4
Toplam İşl.	30	100.0	50	100.0	18	100.0	98	100.0

Bölgede bitkisel üretim daha çok hayvancılığa girdi temini amacıyla yapılması ve bölgenin iklim koşulları dikkate alındığında batı bölgelerine göre dezavantajlı konumdadır. Üretici bitkisel üretime yeteri kadar önem vermemektedir. Bu durum bitkisel üretim desteklerinden faydalanmaya da yansımaktadır. Üreticiler daha çok mazot, gübre ve toprak analizi desteklerinden yararlanmaktadırlar (Çizelge 4.22). Çiftlik muhasebe veri ağı desteği alan üreticiye rastlanmadığı için faydalanılan destek bölümüne alınmamıştır.

Çizelge 4.22. Üreticilerin bitkisel ürün desteklerinden yararlanma durumu

Destek sayısı	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mazot desteği	21	70.0	35	70.0	13	72.2	69	70.4
Gübre desteği	17	56.7	33	66.0	11	61.1	61	62.2
Toprak analizi desteği	3	10.0	24	48.0	0	0.0	27	27.6
Organik tarım ve iyi tarım desteği	1	3.3	3	6.0	2	11.1	6	6.1
Sertifikalı tohum desteği	6	20.0	1	2.0	0	0.0	7	7.1
Sertifikalı fidan kullanımı desteği	0	0.0	1	2.0	0	0.0	1	1.0
Tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetleri desteği	0	0.0	7	14.0	0	0.0	7	7.1
Tarım sigortası desteği	0	0.0	3	6.0	1	5.6	4	4.1
Toplam İşl.	30	100.0	50	100.0	18	100.0	98	100.0

İşletmecilerin alınan destek ve hibelerden memnun olma durumlarını gösteren Çizelge 4.23’de dikkati çeken en önemli husus işletmelerin %29.7’si desteklerden hiç memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Hibelerden hiç memnun olmayan üreticiye ise rastlanmamıştır. Yine üreticilerin %2.7’si desteklerden çok memnun olduğunu ifade ederken hibe alan üreticilerin %33.3’ü hibelerden çok memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak üreticilerin hibelerden daha çok memnun oldukları görülmektedir.

Çizelge 4.23. Üreticilerin verilen destek ve hibelerden memnun olma durumlarına göre dağılımı

Memnuniyet	Destek		Hibe	
	N	%	N	%
Hiç memnun değilim	29	29.7	0	0.0
Az memnunum	37	37.8	8	24.2
Kararsızım	5	5.4	1	3.0
Memnunum	24	24.3	13	39.4
Çok memnunum	3	2.7	11	33.3
Toplam	98	100.0	34	100.0

Bölge işletmelerinin büyük bölümü verilen hibelerden aşağıda belirtilen nedenlerle faydalanamamaktadırlar. Çizelge 4.24 incelendiğinde üreticilerin %28'i sermayenin yetersizliğini birinci derecede önemli gösterirken, %25.4'lük kesim hibelerden haberdar olmadıklarını %20.6'lık bölüm ise hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olmasını 1. derecede önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Üreticilerin %30.2'lik bölümü hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olmasını 2. derecede önemli göstermişlerdir. Bu sonuca göre hibe alan üretici sayısını artırmak için bürokratik işlem sayısı azaltılabilir.

Çizelge 4.24. İşletmelerin hibe almamalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı

Faktörler	1. derece		2. derece	
	N	%	N	%
Hibeler konusunda bilginizin olmaması	16	25.4	10	15.9
Yakın çevrenizdekilerin hibelerden faydalanmaması	5	7.9	8	12.7
Sermayenin yetersiz olması	18	28.6	12	19.0
Hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olması	13	20.6	19	30.2
Hibeler hakkında tarımla ilgili kurum ve kuruluşların yeterince bilgi vermemesi	6	9.5	13	20.6
Diğer	5	7.9	1	1.6
Toplam	63	100.0	63	100.0

Hibe alan işletmelere hibelerden nasıl haberdar oldukları sorulmuş, üreticilerin %35.3'ü internetin, %29.4'ü TKDK'nın yapmış olduğu toplantıların 1. derecede önemli olduğunu belirtmişlerdir (Çizelge 4.25). Aynı soruda %29.4 basılı yayının 2. derecede önemli olduğu beyan edilmiştir. Sonuç olarak üreticiler hibelerden önem sırasına göre, internet, toplantılar ve basılı yayın ve tanıtım materyalleri yoluyla haberdar olmaktadır.

Çizelge 4.25. İşletmelerin hibelerden haberdar olmalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı

Faktörler	1. derece		2. derece		3. derece	
	N	%	N	%	N	%
Radyo ve Televizyon	4	11.8	0	0.0	2	5.9
İnternet	12	35.3	3	8.8	7	20.6
Reklam Panoları	3	8.8	5	14.7	6	17.6
Toplantılar	10	29.4	8	23.5	8	23.5
Basılı yayın	2	5.9	10	29.4	0	0.0
Tanıtım materyalleri (broşür, tanıtım tabelaları billboard)	2	5.9	7	20.6	9	26.5
Diğer	1	2.9	1	2.9	2	5.9
Toplam	34	100.0	34	100.0	34	100.0

AB'nin amacı, ülkelerarası güçlü bir mali yapı ile ortak bir politika benimsenmesini sağlamak ve güçlü mali yapıda olan ülkelere nazaran zayıf mali yapıya sahip olan ülkelerin güçlenmesine katkı sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak Birliğe üye, aday ya da potansiyel aday olan ülkelere mali yardımlarda bulunmaktadır (Kösecik ve Akbaş 2009; Abacı vd 2015). Bu yardımları verirken bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Hibe alan üreticiler hibelerden faydalanırken bazı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Çizelge 4.26'de üreticilere hibe başvurularında karşılaşılan muhtemel sorunlar verilmiş bu sorunlara katılma durumlar 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Üreticilerin %60'tan fazlası 65 yaşından büyük faydalanicıların hibelerden faydalanamaması, Teşvik Belgesi (Çifte finansmandan faydalanamaması),

İldeki kapasite fazlası olduğunda hibe desteğinden yararlanamama sorununa hiç katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Hibe alan üreticilerin %60.6'lık bölümü bürokratik işlemlerin ve resmi evrakların uzun süre alması sorununa, %45.5'lik kesim danışman firmaların bilgisizliği ve yetersizliği sorununa ve %42.4'lük bölüm ise iklim koşulları sorununa tamamen katıldıklarını beyan etmişlerdir.

Çizelge 4.26. Hibe alırken karşılaşılan sorunların dağılımı

Sorunlar	1	2	3	4	5	Toplam
Danışman firmaların bilgisizliği ve yetersizliği	21.2	21.2	3.0	9.1	45.5	100.0
Nakit sıkıntısı	15.2	3.0	3.0	39.4	39.4	100.0
Bürokratik işlemler, resmi evrakların uzun sürede alınması	21.2	0.0	0.0	18.2	60.6	100.0
İklim koşulları	6.1	3.0	12.1	36.4	42.4	100.0
65 yaşından büyük faydalanıcıların hibelerden faydalanamaması	63.6	3.0	21.2	3.0	9.1	100.0
Teşvik Belgesi (çifte finansmandan faydalanamaması)	63.6	0.0	15.2	3.0	18.2	100.0
İldeki kapasite fazlası olduğunda hibe desteğinden yararlanamama	78.7	0.0	9.1	6.1	6.1	100.0

1=Hiç katılmıyorum, 2= Büyük ölçüde katılıyorum, 3= Kararsızım, 4=Büyük ölçüde katılıyorum, 5= Tamamen katılıyorum

4.3.2. Arıcılık işletmeleri anket sonuçları

Hayvancılığın alt dallarından biri olan arıcılık faaliyeti insan yaşamı üzerinde değil aynı zamanda diğer bitki ve canlıların yaşamın üzerinde de önemli etkileri olan sektördür (Kadirhanoğulları 2016). Türkiye’de ek gelir sağlamak amacıyla yapılan bu faaliyet günümüzde işin profesyonel yapılması ile ana gelir kaynağı olmaya başlamıştır (Köseoğlu vd 2008).

4.3.2.a. İşletmeci ve işletme özellikleri

Araştırma bölgesinde arıcılık ile daha çok orta yaş ve üzeri insanların uğraştığı Çizelge 4.28’de görülmektedir. Erzurum ilinde 56 yaş ve üzeri üreticileri oranı %34.7 iken, oran Ağrı ilinde %25.5’tir. Anket uygulanan arıcıların ortalama yaşlarının 59 olduğu dikkati çekmektedir.

Çizelge 4.27. Arıcılıkla uğraşan üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş grupları	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<-35	11	15.3	6	10.9	7	12.7	24	13.2
36-45	11	15,3	17	30.9	19	34.5	47	25.8
46-55	25	34.7	17	30.9	15	27.3	57	31.3
56->	25	34.7	15	27.3	14	25.5	54	29.7
Toplam	72	100.0	55	100.0	55	100.0	182	100.0

Araştırma alanında arıcılıkla uğraşan bireylerin eğitim seviyesi oldukça yüksektir. Çizelge 4.28’da üreticilerin %18.1’inin üniversite mezunu olduğu, %33.5’inin ise lise mezunu olduğu tespit edilmiştir. İlköğretim mezunu arıcıların en fazla olduğu il (%55.5) Erzurum iken, bu ili ikinci sırada (%40.0) Kars izlemektedir.

Çizelge 4.28. Arıcılıkla uğraşan üreticilerin eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Okur-Yazar	1	1.4	5	9.1	2	3.6	8	4.4
İlkokul	32	44.4	9	16.4	11	20.0	52	28.6
Orta Okul	8	11.1	13	23.6	7	12.7	28	15.4
Lise	18	25.0	20	36.4	23	41.8	61	33.5
Üniversite	13	18.1	8	14.5	12	21.8	33	18.1
Toplam	72	100.0	55	100.0	55	100.0	182	100.0

Arıcılar tarımın diğer alt dallarına göre daha iyi örgütlenme yapısına sahiptirler. Üreticilerin büyük bölümü arıcılar birliğine üyedir. Birlik diğer hayvancılık birliklerinden daha aktif şekilde çalışmaktadır. Çizelge 4.29'daki sonuçlar incelendiğinde arıcıların %92.9'luk bölümünün arıcılar birliğine üye oldukları görülmektedir. Arıcılıkla uğraşan işletmelerin %95.6'sının arıcılık kayıt sistemine kayıtlı oldukları tespit edilmiştir. Birliğe ve arıcılık kayıt sistemine kayıtlı olmayan üreticilerin ise daha çok ev ihtiyacı için üretim yaptıkları belirlenmiştir.

Çizelge 4.29. Arıcıların önemli bazı dernek ve kooperatiflere üyelik durumu

Dernek ve Koop.		Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Arıcılık	Kayıtlı	69	95.8	52	94.0	53	96.4	174	95.6
Kayıt Sistemi	Kayıtlı değil	3	4.2	3	5.5	2	3.6	8	4.4
Arıcılar	Üye	66	91.7	52	94.5	51	92.7	169	92.9
Birliği	Üye değil	6	8.3	3	5.5	4	7.3	13	7.1

Arıcılık ile uğraşanların genelde arıcılığı yanında başka işlerle uğraşmaktadırlar. Çizelge 4.30'da asıl gelir kaynağı arıcılık olanların oranı % 29.1'ken arıcılık ile birlikte tarımla uğraşanların oranı %35.2 iken tarım dışında iş yapanların oranı %22'dir. Ağrı ilinde tarım dışında mesleği olupta beraberinde arıcılık yapanlar %30.9 gibi oldukça yüksek orandadır.

Çizelge 4.30. Üreticilerin gelir kaynaklarına göre dağılımı

Gelir Kaynağı	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Arıcılık	22	30.6	19	34.5	12	21.8	53	29.1
Tarım	5	6.9	10	18.2	10	18.2	25	13.7
Karma	35	48.6	13	23.6	16	29.1	64	35.2
Diğerleri	10	13.9	13	23.6	17	30.9	40	22.0
Toplam	72	100.0	55	100.0	55	100.0	182	100.0

Çalışma alanı coğrafik olarak Kars Kafkas Arı ırkının gen kaynağında olması sebebiyle üreticiler daha çok Kafkas ırkı (%83.5) ile çalışmaktadır. TRAIİ Bölgesinde 2011’de yapılan bir çalışmada Kafkas ırkı oranı %74.5 olarak bulunmuştur (Sezin ve Kara 2011). Son yıllarda bölgede Karniol ırkında artış yaşanmış olup bu ırkın oranı ise %7.7’dir. Alman ırkı olan Karniol ile en fazla çalışan il %18.1 ile Erzurum’dur. Araştırma bölgesinde %8.2’lik bölüm ise daha çok melez ırklardan oluşmaktadır (Çizelge 4.31).

Çizelge 4.31. Arıcıların çalıştıkları arı ırkları

İrklar	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kafkas	52	72.2	54	98.2	45	83.6	152	83.5
Karniol	13	18.1	0	0.0	1	1.8	14	7.7
İtalyan	1	1.4	0	0.0	0	0.0	1	0.5
Diğerleri	6	8.3	1	1.8	8	14.5	15	8.2
Toplam	72	100.0	55	100.0	55	100.0	182	100.0

Arıcılıkta kârlı üretim için ana arının değişme sıklığı büyük önem arz etmektedir. Göçer arıcılık yapan arıcılar genelde ana arılarını yılda bir değiştirme gereği duyarlar. Anket uygulanan üreticiler incelendiğinde arıcıların %67’si 2 yıldan daha kısa sürede ana arıyı değiştirdiklerini beyan etmişlerdir (Çizelge 4.32). Ana arıyı 3 yıldan daha geç değişen üreticiler daha çok ev ihtiyacı için arıcılık yapan ve ihtiyaç fazlasını satan arıcılardan oluşmaktadır.

Çizelge 4.32. Arıcıların ana arıyı değişme sıklığına göre dağılımı

Sıklık	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<-2	57	79.2	35	63.6	30	54.5	122	67.0
Üç yılda bir	9	12.5	10	18.2	5	9.1	24	13.2
Dört yılda bir	1	1.4	3	5.5	3	5.5	7	3.8
Beş yılda bir	0	0.0	2	3.6	2	3.6	4	2.2
Diğerleri	5	6.9	5	9.1	15	27.3	25	13.7
Toplam	72	100.0	55	100.0	55	100.0	182	100.0

Hibe alan işletmelerin sahip oldukları kovan sayısı 191.2 adet iken almayan işletmelerin kovan sayısı 149.5 adettir. Yine bal üretiminde kovan sayısına bağlı olarak hibe alan işletmeler tarafından üretilen bal miktarı daha fazladır. Hibe alan işletmeler balı daha yüksek fiyattan satmaktadır. Hibe alan işletmeler aracılıktan 62 841 TL/yıl gelir elde ederken hibe almayan işletmeler 56 537 TL/yıl gelir sağlamaktadır (Çizelge 4.33).

Çizelge 4.33. Arıcılık işletmelerine ait bazı ekonomik göstergeler

Değişkenler	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
Kovan sayısı	149.5	191.2	167.1
Bal üretimi (Kg)	1571.9	2434.3	1936.8
Bal satış fiyatı (TL/Kg)	36.6	41	39
Toplam Gelir (TL)	56 537	62 841	59 204

4.3.2.b. Politikalardan faydalanma

Tarımın alt sektörleri incelendiğinde arıcılığa yeteri kadar destek verilmediği görülmektedir. 2015 yılı desteklerine bakıldığında arıcılara yalnızca arılı kovan (10 tl/adet) ve bombus arısı (60 tl/koloni) desteği verilmektedir. Bölge üreticisi yalnızca arılı kovan desteğinden yararlanabilmektedir. Desteklerden faydalanma durumuna bakıldığında arıcıların %84.4'ünün destek aldığı tespit edilmiştir (Çizelge 4.34).

Çizelge 4.34. Arıcıların desteklerden faydalanma durumu

	Erzurum		Kars		Ağrı		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Alıyor	60	83.3	50	90.9	43	78.2	153	84.4
Almıyor	12	16.7	5	9.1	12	21.8	29	15.6
Toplam	72	100.0	55	100.0	55	100.0	18	100.0

Anket uygulanan 182 arıcının %44.5'i verilen desteklerden hiç memnun olmadıklarını beyan etmişleridir (Çizelge 4.35). Oysa hibelerden hiç memnun olmayan üreticiye rastlanmamıştır. Ankete katılanların %2.2'si desteklerden çok memnun iken hibelerden memnun olanların oranı %13.0'dır. Hibe alan 77 arıcının %51.9'u hibelerden memnun olduğunu ifade etmiştir.

Çizelge 4.35. Arıcıların verilen destek ve hibelerden memnun olma durumlarına göre dağılımı

Memnuniyet	Destek		Hibe	
	N	%	N	%
Hiç memnun değilim	81	44.5	0	0.0
Az memnunum	51	28.0	25	32.5
Kararsızım	8	4.4	2	2.6
Memnunum	38	20.9	40	51.9
Çok memnunum	4	2.2	10	13.0
Toplam	182	100.0	77	100.0

Anket uygulanan üreticilerin büyük bölümü TKDK tarafından kontrolü yapılan hibelere başvurmamışlardır. Hibeye başvurmamayan üreticilerin neden başvurmadıkları önem sırasına göre Çizelge 4.36'da verilmiştir. Arıcıların %29.7'si hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olmasını, %24.8'i hibeler konusunda bilginin olmadığını ve %20.8'lik bölüm ise sermayenin yetersiz olmasını birinci derecede önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Yine arıcıların %32.7'si hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olmasını 2. derecede önemli olduğunu beyan etmişlerdir.

Çizelge 4.36. Arıcıların hibe başvurusunda bulunmamalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı

Faktörler	1. derece		2. derece	
	N	%	N	%
Hibeler konusunda bilginizin olmaması	25	24.8	10	9.9
Yakın çevrenizdekilerin hibelerden faydalanmaması	15	14.9	15	14.9
Sermayenin yetersiz olması	21	20.8	21	20.8
Hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olması	30	29.7	33	32.7
Hibeler hakkında tarımla ilgili kurum ve kuruluşların yeterince bilgi vermemesi	7	6.9	19	18.8
Diğer	3	3.0	3	3.0
Toplam	101	100.0	101	100.0

Hibelerden faydalanan 77 arıcının hibelerin varlığından nasıl haberdar oldukları Çizelge 4.37’de verilmiştir. Arıcıların %20.8’i toplantılar, %20.8’i tanıtım materyali ve yine %20.8’i diğer araçların (Arıcılar Birliği) hibelerden haberdar olmalarında birinci derecede önemli olduğunu vurgulamışlardır. Basılı yayın ve radyo ve televizyonun hibelerden haberdar olmada öneminin az olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.37. Arıcıların hibelerden haberdar olmalarında etkili olan faktörlerin önem derecesine göre dağılımı

Faktörler	1. derece		2. derece	
	N	%	N	%
Radyo ve Televizyon	6	7.8	8	10.4
İnternet	8	10.4	9	11.7
Reklam panoları	12	15.6	10	13.0
Toplantılar	16	20.8	13	16.9
Basılı yayın	3	3.9	12	15.6
Tanıtım materyalleri (broşür, tanıtım tabelaları billboardlar)	16	20.8	16	20.8
Diğer	16	20.8	9	11.7
Toplam	77	100.0	77	100.0

Hibe alan üreticilerin %50'den fazlası 65 yaşından büyük faydalanıcıların hibelerden faydalanamaması, Teşvik Belgesi ve ildeki kapasite fazlası olduğunda hibe desteğinden yararlanamama problemine hiç katılmadıklarını beyan etmişlerdir (Çizelge 4.38). Arıcıların %61'i bürokratik işlemler (resmi evrakların uzun sürede alması sorunu) ve %46.8'i danışman firmaların bilgisizliği ve yetersizliği sorununa tamamen katıldıklarını belirtmişlerdir. Benzer bir çalışmada işletmelerin %57'si danışman firmaların yetersiz olduğu beyan etmiştir (Koç ve Giray 2016).

Çizelge 4.38. İşletmelerin hibe alırken karşılaştıkları sorunların dağılımı (%)

	1	2	3	4	5	Toplam
Danışman firmaların bilgisizliği ve yetersizliği	16.9	1.3	6.5	28.6	46.8	100.0
Nakit sıkıntısı	33.8	11.7	10.4	14.3	29.9	100.0
Bürokratik işlemler. resmi evrakların uzun sürede alması	2.6	7.8	6.5	22.1	61.0	100.0
İklim koşulları	14.3	7.8	7.8	36.4	33.8	100.0
65 yaşından büyük faydalanıcıların hibelerden faydalanamaması	63.6	9.1	16.9	6.5	3.9	100.0
Teşvik Belgesi (Çifte finansmandan faydalanamaması)	57.1	5.2	15.6	11.7	10.4	100.0
İldeki kapasite fazlası olduğunda hibe desteğinden yararlanamama	67.5	7.8	15.6	3.9	5.2	100.0

1=Hiç katılmıyorum. 2= Büyük ölçüde katılıyorum. 3= Kararsızım. 4=Büyük ölçüde katılıyorum. 5= Tamamen katılıyorum

4.3.3. Süt işletmeleri anket sonuçları

4.3.3.a. İşletme ile ilgili temel özellikler

Ankete katılan süt işletmelerinin 12 adeti süt fabrikası, 3 tanesi mandıra ve 2 tanesi süt ürünleri işleme tesisi ve bir tanesi de kooperatif olarak sınıflandırılmıştır (Çizelge 4.39). Hibe alan işletmelerin daha çok süt fabrikası olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.39. Ankete katılan süt işletmelerinin gruplandırılması

	Hibe almayan	Hibe alan	Toplam
Süt Fabrikası	8	4	12
Mandıra	3	0	3
Süt Mamulleri İşleme	2	0	2
Kooperatif	0	1	1
Toplam	13	5	18

Çalışılan vardiya sayısına bakıldığında hibe almayan işletmelerin daha çok tek vardiya çalıştıkları, oysa hibe alan işletmelerin vardiya sayılarının ortalama 1.6 olduğu görülmektedir (Çizelge 4.40). Hibe alan işletmelerde çalışılan gün sayısı 341 iken hibe almayan işletmelerde 273 gün. Sütün toplandığı aile sayısı hibe almayanlarda 305 iken, alanlarda 1636 olarak belirlenmiştir. Anket uygulanan işletmelerin beyanlarında Kars ilinde işletmelerin süt üreten ailelere önceden avans verdikleri ifade edilmiştir.

Çizelge 4.40. Çalışma süresi ve sütün toplandığı köy ve üretici sayısı

	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
Vardiya sayısı	1	1.6	1.3
Çalışılan gün sayısı	273	341	307
Köy sayısı (adet)	7	23	15
Çiftçi sayısı (adet)	305	1 636	971

Ham maddenin temin şekline bakıldığında ankete katılan süt işletmeleri aldıkları toplam sütün %88.9'luk kısmını köylerden kendilerinin topladığını ifade etmişlerdir (Çizelge 4.41). Hibe alan işletmelerin %20'si kendi işletmelerinden sütü temin ederken %80'lik bölümü köylerden kendileri toplamaktadırlar. Hibe almayan işletmelerin %7.7'lik bölümü sütü süt toplayıcılarından temin etmektedirler.

Çizelge 4.41. İşletmelerin ham maddeyi temin etme şekillerine göre gruplandırılması (%)

Hammaddenin Temin şekli	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
Kendi işletmemden temin ediyorum	0.0	20.0	5.6
Köylerden kendim topluyorum	92.3	80.0	88.9
Süt toplayıcıları	7.7	0.0	5.6
Toplam	100.0	100.0	100.0

Süt üretiminde gıda güvenliği zincirinin başlangıç noktası olan, hammadde, bir başka ifadeyle çiğ süt kalitesi çiftlikte başlıyor. İşleme tesisine ulaşan çiğ sütün kalitesini artırmak çok mümkün değildir. Süt, doğası gereği çok çabuk bozulan bir maddedir. Çiftliklerde sütün sağımını takiben derhal +4°C'ye soğutulması, hayvan barınaklarından, yem depolarından ve sağımhaneden ayrı bir bölümde depolanması gerekmektedir. Bu sıcaklıkta muhafaza edilerek işleme tesislerine ulaştırılma zorunluluğu vardır (Aksoy 2008).

Çizelge 4.42'de ham maddenin işletmeye geliş şekline göre işletmeler sınıflandırılmıştır. İşletmeye gelen ham maddenin %33.3'ü güğüm, %55.6'sı soğutucusuz tanker ve %11.1'lik bölümü ise soğutucu tankerlerle getirilmektedir. Hibe alanların %40.0'ı sütü soğutucu tankerlerde getirirken, hibe almayan işletmelerde soğutuculu tank kullanan işletmeye rastlanmamıştır.

Çizelge 4.42. Ham maddenin işletmeye geliş şekline göre işletmelerin sınıflandırılması (%)

Hammaddenin geliş şekli	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
Soğutmalı tankerlerde	0.0	40.0	11.1
Soğutucusuz tankerlerde	69.2	20.0	55.6
Güğümelerde	30.8	40.0	33.3
Toplam	100.0	100.0	100.0

4.3.3.b. Kapasite kullanım oranı ve karşılaşılan problemler

Çizelge 4.43 incelendiğinde, kapasite kullanım oranlarının mevsimlere göre dalgalanma gösterdiği görülmektedir. Ham maddenin bol olduğu ilkbahar mevsiminde bile kapasite kullanım oranı %91.4 iken, kışın bu oran %20.6'ya düşmektedir. Kapasite kullanım oranı hibe almayan işletmelerde daha fazla değişkenlik göstermektedir.

Çizelge 4.43. Süt işletmelerinin mevsimlere göre kapasite kullanım oranları (%)

Mevsimler	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
İlkbahar	84.2	110.0	91.4
Yaz	103.8	110.0	105.6
Sonbahar	28.5	32.0	29.4
Kış	16.2	32.0	20.6
Ort.	58.2	71.0	61.7

İşletmelerin tam kapasite ile çalışamamalarının en önemli nedeni hammadde yetersizliği ve istikrarsız hammadde gelmektedir. Anket uygulanan üreticilerin %77.8'inde hammadde yetersizliği ve istikrarsız hammadde birinci derecede önemli iken, aynı sorun %22.2 ile ikinci derecede önemli sorun olarak da görülmektedir (Çizelge 4.44).

Çizelge 4.44. İşletmelerin tam kapasite ile çalışamamalarında etkili olan faktörler (%)

Faktörler	1. derece	2. derece
Hammadde yetersizliği ve istikrarsız hammadde	77.8	22.2
Kalifiye personel yetersizliği	0.0	33.3
Satış güclüğü	22.2	33.3
Toplam	100.0	100.0

4.3.3.c. Kalite ve hijyen

İşletmenizde kalite kontrolü uygulanıyor mu sorusuna hibe alan işletmelerin tamamı “evet” cevabını verirken hibe almayan işletmelerin %23.1’i uygulanmadığı cevabını vermiştir (Çizelge 4.45). Genel olarak değerlendirildiğinde işletmelerin %83.3’ünde kalite kontrolü yapıldığı gözlenmiştir.

Çizelge 4.45. Süt işletmelerinde kalite kontrolünün uygulanma durumu

	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
Uygulanmıyor	23.1	0.0	16.7
Uygulanıyor	76.9	100.0	83.3
Ort.	100.0	100.0	100.0

Kalite kontrolünün yapıldığı işletmelerin %80’i üretimin her aşamasında kontrol yaparken, %13.3’lük kesim üretim aşamasında ve %6.7’lik bölüm ise yalnızca süt alımında kalite kontrolü yaptıklarını beyan etmişlerdir (Çizelge 4.46).

Çizelge 4.46. Süt işletmelerinde kalite kontrolünün yapıldığı üretim aşamaları

Aşamalar	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
Süt alımında	0.0	20.0	6.7
Üretim aşamasında	20.0	0.0	13.3
Her aşamada	80.0	80.0	80.0
Toplam	100.0	100.0	100.0

İşletmelerin daha kaliteli ve hijyenik ürünler üretmesi için bazı kuruluşlar tarafından verilen sertifikalara sahip olmaları gerekmektedir. Günümüzde AB’ye entegrasyonda önemli konulardan birisi olan gıda güvenliği konusunda gıda üreten işletmelerin almaları gereken en önemli belge ISO-22000 Gıda Güvenliği Sertifikasıdır. Çizelge 4.47’de işletmelerin sahip oldukları sertifikalar yer almaktadır. Çizelgede işletmelerin %3.3’ü hiç bir sertifikasının olmadığını, %36.7’si ise ISO 22000 sertifikasının olduğu beyan etmişlerdir.

Çizelge 4.47. İşletmelerin sahip oldukları ulusal ve uluslararası sertifikalar

Sertifikalar	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
TSE	15.0	30.0	20.0
HACCP	40.0	40.0	40.0
ISO 22000	40.0	30.0	36.7
Yok	5.0	0.0	3.3
Toplam	100.0	100.0	100.0

Hibe almayan işletmelerin hibe almamalarında %69.2 ile hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olması birinci derecede önemli iken, %30.8 ile yakın çevrenizdekilerin hibelerden faydalanmaması ve yine %30.8 ile hibeler hakkında ilgili kurum ve kuruluşların yeterince bilgi vermemesi ikinci derecede önemlidir (Çizelge 4.48).

Çizelge 4.48. Süt işletmelerinin hibelerden yararlanmama nedenleri (%)

Nedenler	1. derece	2. derece	3. derece
Hibeler konusunda bilginizin olmaması	15.4	7.7	23.1
Yakın çevrenizdekilerin hibelerden faydalanmaması	0.0	30.8	7.7
Sermayenin yetersiz olması	0.0	15.4	15.4
Hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olması	69.2	15.4	7.7
Hibeler hakkında ilgili kurum ve kuruluşların yeterince bilgi vermemesi	7.7	30.8	30.8
Diğer	7.7	0.0	15.4
Toplam	100.0	100.0	100.0

Hibelerden alan üreticilerin hibelerden haberdar olmalarında en etkili yolun sırasıyla tanıtım materyalleri, internet ve toplantılar olduğu görülmektedir. İkinci derecede internet, toplantılar, basılı yayın ve tanıtım materyalleri önemli yer tutmaktadır (Çizelge 4.49).

Çizelge 4.49. İşletmecilerin önem derecelerine göre hibelerden haberdar olma şekilleri (%)

	1. derece	2. derece	3. derece
İnternet	20.0	40.0	0.0
Toplantılar	20.0	20.0	0.0
Basılı yayın	0.0	20.0	80.0
Tanıtım materyalleri (broşür, tanıtım tabelaları billboardlar)	40.0	20.0	20.0
Diğer	20.0	0.0	0.0
Toplam	100.0	100.0	100.0

Süt işletmecilerinin alınan hibeler hakkındaki düşüncelerinin yer aldığı Çizelge 4.50 incelendiğinde üreticilerin tamamı hibelerin daha fazla üretim kapasitesini, verimliliği, kaliteyi ve yenilikleri takip etmeye katkı sağladığını ifade etmişlerdir. İşletmelerin %80'i hibelerin yeterli olduğunu, %20'lik bölümü hibeler konusunda eğitim çalışmalarına katılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Genel olarak işletmelerin verilen hibelerden memnun oldukları (4.40) görülmektedir.

Çizelge 4.50. Hibe alan süt işletme yetkililerinin hibeler hakkındaki düşünceleri

	N	Min.	Maks.	Ort.	Std. Sapma
Hibeler daha fazla üretim yapmanızı sağladı mı?	5	1	1	1.00	0.000
Hibeler yeterli mi?	5	0	1	0.80	0.447
Hibeler üretimde verimliliği artırdı mı?	5	1	1	1.00	0.000
Hibeler üretimde kaliteyi artırdı mı?	5	1	1	1.00	0.000
Modern işletme olmanıza katkı sağladı mı?	5	0	1	0.80	0.447
Yenilikleri takip etmenize katkı sağladı mı?	5	1	1	1.00	0.000
Hibeler konusunda eğitim çalışmalarına katıldınız mı?	5	0	1	0.80	0.447
Hibeler konusunda eğitim çalışmalarına katılmak ister misiniz?	5	0	1	0.20	0.500
Verilen hibe miktarlarından memnun musunuz?*	5	4	5	4.40	0.548

* 1. Hiç memnun değilim , 2. Az memnunum, 3. Kararsızım, 4. Memnunum ve 5. Çok memnunum

4.3.4. Et işletmeleri anket sonuçları

4.3.4.a. İşletme ile ilgili temel özellikler

Hibe alan iki işletme entegre tesisi olarak faaliyet gösterirken, hibe almayan işletme et mamulleri işleme tesisidir (Çizelge 4.51). Anket uygulanan üç işletmede hammaddeyi kendileri hayvan kestirerek temin etmektedirler. İşletmelerin tamamı kalite kontrolü uygulandığını ifade etmişlerdir.

Çizelge 4.51. İşletme ile ilgili özellikler

		Hibe almayan	Hibe alan	Toplam
İşletme tipi	Et mamulleri işleme	1	0	1
	Entegre et tesisi	0	2	2
	Vardiya sayısı	1	1	1
Hammadde temini	Kendim kestiriyorum	1	2	3
	EBK alıyorum	0	0	0
	Kooperatif aracılığıyla alıyorum	0	0	0
Kalite kontrolü	Uygulanıyor	1	2	3
	Uygulanmıyor	0	0	0

İşletmelerin mevsimlere göre kapasite kullanım oranları çok değişmemekle birlikte ortalama %37.5 kapasite ile çalışmaktadırlar (Çizelge 4.52). Hibe alan işletmelerin daha yüksek kapasite ile çalıştıkları dikkati çekmektedir.

Çizelge 4.52. Et işletmelerinin mevsimlere göre kapasite kullanım oranları (%)

Mevsimler	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
İlkbahar	20.0	45.0	36.7
Yaz	20.0	52.0	41.7
Sonbahar	30.0	40.0	36.7
Kış	30.0	38.0	35.0
Ort.	25.0	43.8	37.5

Çizelge 4.53’de işletmelerin sahip oldukları ulusal ve uluslararası sertifikalar yer almaktadır. Hem hibe alan hem de hibe almayan işletmelerin tamamında TSE, HACCP ve ISO 22000 belgeleri bulunmaktadır.

Çizelge 4.53. İşletmelerin sahip oldukları ulusal ve uluslararası sertifikalar

Sertifikalar	Hibe almayan	Hibe alan	Ort.
TSE	100.0	100.0	100.0
HACCP	100.0	100.0	100.0
ISO 22000	100.0	100.0	100.0

Hibe alan iki işletme yetkilileri “hibeler yeterli mi?” sorusu haricinde tüm sorulara “evet” cevabını vermişlerdir. Verilen “hibelerden memnun musunuz?” sorusuna işletmelerden ikisi de memnunun cevabını vermişlerdir (Çizelge 4.54).

Çizelge 4.54. Et işletme yetkililerinin hibeler hakkındaki düşünceleri

	N	Min.	Maks.	Ort.	Std. Sapma
Hibeler daha fazla üretim yapmanızı sağladı mı?	2	1	1	1.00	0.000
Hibeler yeterli mi?	2	0	1	0.50	0.707
Hibeler üretimde verimliliği artırdı mı?	2	1	1	1.00	0.000
Hibeler üretimde kaliteyi artırdı mı?	2	1	1	1.00	0.000
Modern işletme olmanıza katkı sağladı mı?	2	1	1	1.00	0.000
Yenilikleri takip etmenize katkı sağladı mı?	2	1	1	1.00	0.000
Hibeler konusunda eğitim çalışmalarına katıldınız mı?	2	1	1	1.00	0.000
Hibeler konusunda eğitim çalışmalarına katılmak ister misiniz?	2	1	1	1.00	0.000
Verilen hibe miktarlarından memnun musunuz?*	2	4	4	4	0.707

* 1. Hiç memnun değilim, 2. Az memnunun, 3. Kararsızım, 4. Memnunun ve 5. Çok memnunun

4.4. Muamele Etkileri Model Sonuçları

Çalışmanın en önemli amaçlarından biri olan TKDK tarafından kullandırılan hibelerin brüt kâr üzerine etkilerinin analizi amacıyla Muamele Etkileri Modeli kullanılmıştır. Muamele Etkileri Modeli yeterli anket sayısı olan sığırcılık ve arıcılık işletmelerinde kullanılmıştır. Et ve süt işleme tesislerine uygulanan anket sayılarının modelde koşulamayacak kadar az olması nedeniyle bu işletmelere ait sonuçlar tanımlayıcı istatistikler şeklinde verilmiştir. Modelde kullanılan sığırcılık işletmeleri değişkenlerine ait betimleyici istatistikler Çizelge 4.55’de verilmiştir. Sığırcılık işletmelerinde ortalama brüt kâr 175 514 TL olup, anket uygulanan işletmelerin %33.7’si hibe almaktadır. Yine işletmelerin %67.4’ü damızlık sığır yetiştiricileri birliğine üye, %56.8’ı tarım dışı iş yapıyor ve işletmelerin %45.3’ünün hayvanlarının soy kütüğü kaydının olduğu görülmektedir. Çalışmada VIF (Varyans Şişirme Faktörü) değerleri hesaplanmış çıkan sonuca göre tüm değişkenlerin 10 ve altında değere sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.55. Sığırcılık işletmelerine ait değişkenlerin açıklamaları ve tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Ortalama	St. Sapma	VIF
Bağımlı değişken			
Brüt Kâr	175 514.7	390 100.8	
Bağımsız değişkenler			
Hibe alma durumu (Hibe alan=1, almayan=0)	0.337	0.475	
İşletmecinin yaşı	45.158	11.505	1.14
Eğitim durumu (Yüksekokul veya Üniversite=1, Diğerleri=0)	0.389	0.490	1.34
Ailedeki birey sayısı	6.674	4.413	1.13
Damızlık sığır yetiştiricileri birliğine üyelik durumu (Üye=1, üye değil=0)	0.674	0.471	1.33
Kooperatife üyelik durumu (Üye=1, üye değil=0)	0.368	0.485	1.12
Tarım dışı iş yapma (Evet=1, Hayır=0)	0.568	0.497	1.36
Muhasebe kaydı tutma durumu (Tutuyor=1, Tutmuyor=0)	0.421	0.496	2.39
Soy kütüğü kaydının olma durumu (Var=1, Yok=0)	0.453	0.500	2.08
Hayvancılık konusunda yararlanılan bilgi kaynakları (Tarım İlçe, Tarım danışmanı, Veteriner ve Kooperatif=1 Diğerleri=0)	0.589	0.494	1.11
Erzurum (Anketlerin illere göre dağılımı Ağrı İli kontrol grubu alınmıştır Erzurum=1 Diğerleri=0)	0.305	0.463	2.15
Kars (Kars=1 Diğerleri=0)	0.505	0.503	2.11
Toplam Sığır sayısı	79.93	101.072	1.61

Sığırcılık işletmeleri Muamele Etkileri Modelinde Log-olabilirlik değeri -158.874 ve Sigma (σ) 1.044 önemli bulunmuştur. Rho (ρ) değeri sistem dışı kalan faktörlerin bir modeli etkilerken diğer modeli nasıl etkilediğini belirlemektedir. Örneğin sistem dışı kalan faktörlerin bileşik etkileri seçici modelini etkilerken Log (brüt kâr) modelini nasıl etkileyeceğini ortaya koymaktadır. Sığırcılık işletmeleri modelindeki ρ değeri 0.409 pozitif fakat istatistiki açıdan önemsiz bulunmuştur. ρ değerinin önemsiz çıkması bu modelin iki basamaklı çözülebileceğini gösterirken pozitif çıkması seçici modelinin artırılması Log (brüt kâr) modelini de aynı yönde etkileyecektir. Seçici model sonucunda işletmenin muhasebe kaydı tutması ve soy kütüğüne kayıtlı olması brüt kârı artırmaktadır. Log (brüt kâr) model de ise işletmelerin sığır sayısının artması brüt kârı artırmaktadır (Çizelge 4.56).

Çizelge 4.56. Sığırcılık işletmeleri muamele etkileri model tahmin sonuçları

Değişkenler	Seçici model		Log (brüt kâr) model	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Sabit	-2.319	-1.08	10.819***	13.18
İşletmeci yaşı	-0.024	-0.56	-0.015	-1.22
İşletmecinin eğitim durumu	0.132	0.17	-0.091	-0.29
Ailedeki birey sayısı	0.156	0.92	0.023	0.36
DSYB üyelik durumu	-0.173	-0.22	0.233	0.59
Kooperatife üyelik durumu	0.582	0.87	0.034	0.12
Tarım dışı iş yapma durumu	0.437	0.74	0.208	0.68
Muhasebe kaydı tutma durumu	1.487***	2.00	0.166	0.21
Soy kütüğü kaydı tutma durumu	1.416*	1.69	0.623	1.02
Yararlanılan bilgi kaynakları	-0.288	-0.40	0.016	0.05
Erzurum	0.342	0.38	-0.230	-0.56
Kars	-0.099	-0.09	-0.466	-1.07
Toplan sığır sayısı			0.007***	4.56
Hibe alma durumu			-0.342	-0.26
σ 1.044*** 8.79				
ρ 0.409 0.46				
Log likelihood -158.874				
Estimation based on N=92, K=28				
Inf.Cr.AIC=373.7 AIC/N=4.062				

*, **, ***, sırasıyla 0,10, 0,05 ve 0,01 seviyesinde önemlidir.

Sığırcılık işletmelerinde muamele etkinin, hibe alan ve almayan işletmelerdeki brüt gelirler üzerindeki etkileri Çizelge 4.57’de verilmiştir. Muamele etki değerlerine

bakıldığında hibe almayan işletmelerde 104 610 TL iken hibe alan işletmelerde 194 615 TL olarak hesaplanmıştır. Sonuçlar istatistiki olarak önemli bulunmuştur. MEM'deki Muamele Etkinin miktarı yaklaşık olarak 90 005.9 TL olarak bulunmuş ve bu parasal değer istatistiki açıdan önemli bulunmuştur. Dolayısıyla, hibelerden yararlanma durumu brüt kârı yararlanmadığı duruma göre yaklaşık 90 bin TL civarında artıracaktır. Analiz sonuçlarına göre işletmenin hibe alması modernizasyon ve yenilikleri takip etme açısından işletmeye önemli katkı sağlamaktadır. Yine işletmenin hibe alması düşük maliyetli ve kaliteli üretim yapmasını sağlayarak piyasada rekabetçi ve sürdürülebilir işletmelerin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Hibe alan sığırcılık işletmelerinde işletme başına ortalama 737 638 TL hibe verildiği dikkate alındığında “hibe farkı / işletme başına alınan ortalama hibe miktarı” 1 TL'lik hibenin getirisini gösterecektir. Buradan $90\,005.9/737\,638=0.122$ bu sonuç kullanılan 1 TL'lik hibenin 0.122 TL'lik gelir getirdiğini göstermektedir. TKDK tarafından kullanılan hibeler alt yapı, tesis ve alt makina alanlarında verilmektedir. Bu alanlara yapılan yatırımların bir yıl gibi kısa sürede getiri sağlaması oldukça önemlidir.

Çizelge 4.57. Sığırcılık işletmeleri muamele etki değerleri

	Muamele etki parametresi	t-değeri	%95 güven sınırları	
Hibe almayan işletmelerin beklenen ortalama gelir düzeyi	104 610**	2.33	16 603	192 616
Hibe alan işletmelerin beklenen ortalama gelir düzeyi	194 615**	2.33	31 079	358 152
Hibe farkı	90 005.9**	2.27	12 207.5	167 804.4

*, **, ***, sırasıyla 0,10, 0,05 ve 0,01 seviyesinde önemlidir.

MEM'de kullanılan arıcılık işletmelerine ait değişkenlere ait betimleyici istatistikler Çizelge 4.58'de verilmiştir.

İşletmelere ait yıllık brüt kâr 55 500.79 TL olarak hesaplanmıştır. Anket uygulanan üreticilerin %42.3'ü hibe almış, işletmelerin %92.9'u Arıcılar Birliği'ne üye iken, üreticilerin %80.8'i arıcılık dışında iş yaptıklarını beyan etmişlerdir. Arıcıların yaklaşık %75'e yakını arıcılık konusunda tarımsal kurum ve kuruluşlar yerine internet, yakın akraba ve konu ile ilgili yakın arkadaşlardan yararlanmaktadırlar. Yine üreticilerin %66.5'i ana arıyı 2 yıl ve daha kısa sürede değiştirmekte olduklarını ifade etmişlerdir. VIF değerleri hesaplanmış, değişkenlere ait değerlerin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 4.58. Arıcılık işletmeleri değişkenlerin açıklamaları ve tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Ortalama	St. Sapma	VIF
<i>Bağımlı değişken</i>			
Brüt Kâr	55 500.79	63 891.96	
<i>Bağımsız değişkenler</i>			
Hibe alma durumu (Hibe alan=1, almayan=0)	0.423	0.495	
Ailedeki birey sayısı	5.665	2.495	1.22
Arıcılar birliğine üyelik durumu (Üye=1, üye değil=0)	0.929	0.258	1.08
Kooperatife üyelik durumu (Üye=1, üye değil=0)	0.258	0.439	1.09
Arıcılık dışı iş yapma (Evet=1, Hayır=0)	0.808	0.395	1.39
Çalışılan kovan sayısı	167.093	138.328	1.38
Çalışılan arı ırkı (Kafkas=1, Diğerleri=0)	0.835	0.372	1.23
Arıcılık konusunda yararlanılan bilgi kaynakları (Tarım İlçe, Tarım danışmanı, Veteriner ve Kooperatif=1 Diğerleri=0)	0.253	0.436	1.09
Erzurum (Anketlerin illere göre dağılımı Ağrı İli kontrol grubu alınmıştır Erzurum=1 Diğerleri=0)	0.396	0.490	1.92
Kars (Kars=1 Diğerleri=0)	0.302	0.460	1.67
Eğitim durumu (yıl)	9.439	4.287	1.48
Arıcılıktan elde edilen gelirin toplam gelir içerisindeki payı (%)	46.467	28.337	1.69
Sönen kovan sayısı	9.681	20.956	1.11
İşletmeci yaşı	48.846	10.950	1.62
Ana arı değişim sıklığı (2 yıl altı=1, Diğerleri=0)	0.665	0.473	1.24
Tecrübe (Yıl)	18.632	13.377	1.69

Arıcılık işletmeleri Muamele Etkileri Modelinde Log-olabilirlik değeri -327.015 ve Sigma (σ) 1.157 önemli bulunmuştur. Sistem dışı kalan faktörlerin bir modeli etkilerken diğer modeli nasıl etkilediğini belirleyen Rho (ρ) değeri ρ -0.916*** bulunmuştur. ρ değerinin önemli ve negative çıkması bu modelin bir sitemde çözülebileceğini gösterirken negatif çıkması modellerden birinin artırılması diğerini azaltıcı yönde etkileyecektir. Seçici model sonucunda kovan sayısı, eğitim alınan süre, işletmecinin yaşı ve ana arı değişme sıklığı istatistiki olarak önemli bulunmuştur. İşletmenin kovan sayısının artması, ana arıyı 2 yıl ve altında değiştirmesi brüt kârı artırmaktadır. Eğitim süresinin artması ve üreticinin yaşının yüksek olması brüt kârı azaltmaktadır. Log (brüt kâr) model sonuçlarına bakıldığında ise sabit, kovan sayısı, gelir ve hibe alma durumu istatistiki olarak önemli bulunmuştur (Çizelge 4.59).

Çizelge 4.59. Arıcılık işletmeleri muamele etkileri model tahmin sonuçları

Değişkenler	Seçici model		Log (brüt kâr) model	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Sabit	-0.306	-0.29	9.527***	12.70
Ailedeki birey sayısı	0.055	1.06	-0.049	-1.31
Arıcılar birliğine üyelik durumu	0.583	1.18	-0.219	-0.68
Kooperatife üyelik durumu	-0.345	-1.31	0.329	1.42
Tarım dışı iş yapma durumu	0.355	1.03	-0.292	-1.03
Kovan sayısı	0.002*	1.91	0.003***	2.64
Çalışılan arı ırkı	0.380	1.22	-0.224	-0.84
Yararlanılan bilgi kaynakları	0.129	0.51	-0.028	-0.13
Erzurum	-0.259	-0.84	0.089	0.37
Kars	-0.212	-0.75	0.290	1.02
İşletmecinin eğitim durumu	-0.070**	-2.08	0.009	0.34
Toplam gelir içerisinde arıcılık payı	-0.005	-1.04	0.007*	1.73
Sönen kovan sayısı	-0.002	-0.42	0.001	0.12
İşletmeci yaşı	-0.014*	-1.85		
Ana arı değişim sıklığı	0.475***	2.77		
İşletmecinin tecrübesi			0.002	0.23
Hibe alma durumu			1.673***	6.54
σ 1.157*** 10.59				
ρ -0.916*** -15.84				
Log likelihood -327.015				
Estimation based on N=180, K=32				
Inf.Cr.AIC=718.0 AIC/N=3.99				

*, **, ***, sırasıyla 0,10, 0,05 ve 0,01 seviyesinde önemlidir.

Çizelge 4.60'da arıcılık işletmelerinde muamele etkilerinin, hibe alan ve almayan işletmelerdeki brüt gelirleri üzerindeki etkileri verilmiştir. Muamele etki değerlerine bakıldığında hibe almayan işletmelerde 52 745 TL iken hibe alan işletmelerde 17 602 TL olarak hesaplanmıştır. Muamele etki parametre sonuçları istatistiki olarak önemli bulunmuştur. Muamele Etkileri Modelindeki Muamele etkinin miktarı - 35 142.8 TL olarak bulunmuştur. Hibelerden yararlanma durumu brüt kârı yararlanmadığı duruma göre yaklaşık 35 bin TL civarında azaltmaktadır. Anket çalışmalarının yapıldığı dönemde gözlem sonuçlarında hibelere arıcılar yerine tarımla uğraşan çiftçilerin özellikle traktör almak amacıyla başvurdukları gözlenmiştir. Alınan hibeler içerisinde traktör için yapılan harcama önemli bir yekün oluşturmaktadır. Ana gelir kaynağı arıcılık olan işletmeler hibe kalemleri içerisinde traktör yerine pikap tarzı araçların verilmesinin daha çok işlerine yarayacağını ifade etmişlerdir.

Ankete katılan işletmeler işletme başına ortalama 53 315 TL hibe almışlardır. Çizelge 4.61'deki parametreler dikkate alındığında alınan hibe farkı, işletme başına alınan ortalama hibe miktarına bölüldüğünde 1 TL'lik hibeden sağlanan gelir elde edilmiş olacaktır ($-35\,142/53\,315 = -0.659$).

Çizelge 4.60. Arıcılık işletmeleri muamele etkileri değerleri

	Muamele etki parametresi	t- değeri	%95 güven sınırları	
Hibe almayan işletmelerin beklenen ortalama gelir düzeyi	52 745.1***	7.68	39 276.1	66 214.1
Hibe alan işletmelerin beklenen ortalama gelir düzeyi	17 602.3***	7.43	12 961.5	22 243.1
Hibe farkı	-35 142.8***	-7.62	-44 185.7	-26 099.8

*, **, ***, sırasıyla 0,10, 0,05 ve 0,01 seviyesinde önemlidir.

4.5. Gözlem Sonuçları

Çalışma sonuçları dört bölümde verilmiştir. Sonuncusu çalışma ekibinin üretici, işletmeci, hibeyi veren kurum yetkilileri ile yapılan görüşmeler ve gözlemlerden oluşan sonuçlardır. Bu bölümde daha çok sorunlara ve hibelerin dolaylı getirilerine değinilmiştir.

Arıcılık alanında karşılaşılan sorunlar

- Pazarlama sorunu,
- Bölgeye gelen gezginci arıcıların olması,
- Kolonilerin yetersiz ve sayılarının azlığı,
- Kışlatma sorunu, (Arıcılar genelde kışlatma için arıları Hatay, Iğdır ve Aydın gibi illere götürmektedirler. Bu illerde kışlatma ücretlerinin yüksek ve mesafenin fazla olması, problem teşkil etmektedir),
- Arıcıların nakliye ve günlük işlerde kullanmak amacıyla kamyonet, kamyon, pikap, tarzı araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Verilen hibe içerisinde traktör yerine yukarıda ihtiyaç duyulan araçların verilmemesi gerçek arıcılar yerine çiftçilerin hibelere başvurmalarına neden olmaktadır,
- Arıcılıkla ilgili yeteri kadar teknik bilgi alınacak kaynakların olmaması,
- Piyasada insan sağlığını olumsuz etkileyen balın olması ve bu balın hiç bir denetim olmadan piyasada rahatlıkla satılabilmesi,
- Gerek İran gibi yurt dışı gerekse yurt içinde sahte balın piyasada fazlalığından dolayı tüketicilerin bala güvenmemeleri ve bunun sonucunda iyi üretici ile kötü üreticinin ayırt edilememesi,
- Coğrafi işaret başvurusu aşaması için gerekli olan analizlerde ve coğrafi işaret almada zorluk,

Sığircılık alanlarda karşılaşılan sorunlar

- Kars ili bazı köylerinde arazilerin tapusunun olmamasından dolayı hibe başvurusunu ve hibe almalarını engellemektedir,
- Süt ve et üreten işletmelerin bir çoğunun ana yol üzerinde inşa edilmesi ile 5 yıllık takip süresi sonrasında farklı amaçlarla kullanıma dönüştürülmesine neden olabileceğinin öngörülmesi,
- Hibelerden hayvancılık dışında iş yapan büyük tacirler daha fazla yararlanmaktadırlar.
- İşçi bulmada zorluk, asgari ücretle çalışacak kişi bulunamaması, sertifikalı çoban bulunamaması,
- Yetişmiş eleman sorunu,
- Proje başvuru aşamasında istenilen belgeler içerisinde en çok sorun yaşanan belgelerin “teklif alma” ile ilgili olduğu,
- Bürokratik işlemlerin çok fazla olması,
- Kredi kullanımı ve kredi kuruluşlarından kredi niyet mektubunun alınması konularında sorunlar yaşandığı,
- Girdi fiyatlarının yüksekliği,
- Özellikle bölgede iklim şartlarından kaynaklanan inşaat süresinin kısa sürmesi hibe kullanan üreticileri zora sokmaktadır.

Hibelerin dolaylı etkileri

Hibe almak için başvuruda bulunan kişilerden istenen vergi borcu yoktur belgesinin ibraz edilmiş olması bu kişilerin devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmektedir. Bu da dolaylı olarak devlete olan borçların ödenmesine katkı sağlamaktadır. Mesleki yeterlilik belgesi ise işi bilen meslek erbabı kişilerin hibelerden faydalanmasını sağlayarak hibelerin etkinliğini artırmaktadır.

IPARD hibeleriyle gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde araştırma alanında yüzlerce kişiye istihdam sağlanmıştır. Yine bu program kapsamında kadınlara ve 40 yaşın altındaki kişilere pozitif ayrımcılık yapılmıştır. Özellikle iş hayatında kadın

girişimcilerin sayısının artması kadınların toplum içerisinde hak ettikleri statüye ulaşmalarında önemli katkı sağlamıştır.

Çalışma alanı olan Erzurum, Kars ve Ağrı illerinin dağlık alan kapsamında olmasından dolayı faydalanıcıların daha yüksek oranlarda hibe almalarına da katkı sağlamıştır.

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

Türkiye ekonomisinin en temel iktisadi faaliyet kollarından birisi tarım sektörüdür. Bu sektör 78 milyonu aşan ülke nüfusu, 40 milyon civarında turist ile 2.5 milyon civarında mültecinin yeterli, kaliteli ve güvenilir gıda ihtiyacının karşılanmasında aktif rol almaktadır. Kırsal alan nüfusunun %66.4'ü tarım faaliyetleriyle uğraşmaktadır. Bu nedenle tarım, üretimin çoğunu yaparak ve işgücünün büyük bir kısmına istihdam olanağı sağlayarak, kırsal ekonominin bel kemiğini oluşturmaktadır. Türkiye tarım sektörünün büyük çoğunluğunu oluşturan küçük çiftçilerin tarım desteklemelerinden yeterince faydalanamaması, özellikle 1980'li yıllardan bu yana gerçekleştirilen tarımsal destekleme politikalarının en büyük problemlerinden birini oluşturmaktadır.

Desteklemelerden en çok büyük toprak sahiplerinin faydalandığı, kimi zaman tarımla hiç ilgisi olmayan kişilerin dahi desteklerden pay aldığı görülmüştür. Küçük aile işletmeleri yerine büyük ölçekli işletmelerin özendirilmesi, arazi toplulaştırması konusunda düzenlemeler yapılması, verimli arazilerin imara açılarak yanlış kullanımının önlenmesi, girdi kullanımları konusunda tarımla uğraşan kişilerin bilinçlendirilmesi gibi konulara özen gösterilmesi ile tarım sektörüne çok faydalı olacaktır. Bu çalışmanın amacı hibelerden yararlanan ile yararlanmayan işletmelerin sosyoekonomik ve demografik karakteristiklerini belirlemek ve alınan hibelerin işletme karlılığı üzerine etkilerini analiz etmektir.

Bu amaç doğrultusunda 3 ilde tam sayım yoluyla hibe alan 118 ve gayeli örnekleme ile hibe almayan 183 olmak üzere toplam 301 işletme ile çalışılmıştır.

Türkiye'de kırsal kalkınma çalışmaları Cumhuriyet'in ilanından sonra başlamış ve özellikle planlı dönem sonrasında gerek projeler ve gerekse teşvik uygulamaları, destekleme alımları ile yürütülmüştür (Yılık 2011).

Türkiye, AB'ye üyelik sürecinde Türk tarımının OTP'ye uyumu ve tarım alanında dünyadaki gelişmeleri göz önünde tutulduğunda, kaynakların etkin bir şekilde kullanımı ile; ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutuyla, gıda güvenliği ilkesi çerçevesinde, artan nüfusun dengeli, yeterli, sağlıklı ve ekonomik beslenmesini temel alacak şekilde, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünü oluşturacaktır.

3 Ekim 2005 tarihiyle Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda ciddi bir sürece girmesiyle AB kırsal kalkınma politikaları, Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarına yol gösterici olmuştur. Bu tarihten itibaren kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalar hız kazanmış ve AB koşullarına uymanın yanı sıra, ülkemizin gereksinimlerini ve önceliklerini dikkate alan bir ulusal kırsal kalkınma stratejisi belirlemek ve politikalar geliştirmek amaçlanmıştır. AB, üye ülkelerin yanı sıra aday ülkelere de, Birliği kuran antlaşmalarda yer alan temel hükümler esasında çeşitli mali yardımlar yapmaya devam etmektedir.

IPARD destekleri, 2012 yılından itibaren etkin bir şekilde verilmektedir ve ödenen tutarların her geçen yıl önemli derecede arttığı gözlenmiştir. Programa ilginin ve katılımın artması ve böylelikle daha etkili çıktıların elde edilmesi konularında programın uygulanması sürecinde gelişme sağlanmıştır. IPARD programının uygulanması ile tarımsal işletmeler daha kurumsal bir hale gelmiştir. Bunun sonucunda IPARD desteklerine yönelik talepte artış ve ayrıca bu desteklerin kullanılmasında verimlilik ve etkililik beraberinde gelmiştir. IPARD konusunda özellikle çiftçilerin farkındalıkları artmış ve ihtiyaçları doğrultusunda daha fazla proje teklifi hazırlamaya başladıkları görülmüştür. Bununla birlikte GAP ve DAP gibi bölgesel düzeyde uygulanan müdahaleler, IPARD programının tanıtımına katkı sağlayarak, programın tamamlayıcısı olmuşlardır.

Anket sonuçlarına göre sığırcılık işletmelerinde işletmecilerin ortalama yaşları 45.2 ve %61.3'ü ortaokul, ilkokul veya okur-yazar ve işletmecilerin %68.4'ü damızlık sığır yetiştiricileri birliğine üyedir. Yine sığırcılıkla uğraşan işletmelerde ailedeki birey sayısı

6.8 kişi, sığırıcılıkla uğraşan kişi sayısı 3.0 kişi ve sığırıcılıktan elde edilen gelir toplam gelirin %55.5'ini oluşturmaktadır.

Arıcılık işletmelerinde işletmecilerin ortalama yaşı 48.8, %48.4'ü ortaokul, ilkokul mezunu veya okur-yazar, %18.1'i üniversite mezunu ve işletmecilerin %92.9'u arıcılar birliğine üyedir. Arıcılıkla uğraşan ailelerdeki birey sayısı 5.7 kişi, çalışılan arı ırkı %83.5 oranında Kafkas ve Kafkas kırması ve işletmelerin sahip oldukları ortalama kovan sayısı 167'dir.

Süt işletmeleri anket sonuçlarına göre işletmelerin %66.7'si süt fabrikası, %16.7'si, mandıra, işletmelerde çalışılan gün sayısı 307 gün, sütün toplandığı köy sayısı 15 ve çiftçi sayısı ise 971'dir. İşletmelerin %88.9'u sütü kendi imkanları ile toplamaktadır. Toplanan sütün %11.1'ı soğutmalı tanklarda taşınmaktadır. Hammaddenin yıl içerisindeki istikrarsızlığı nedeniyle işletmeler baharda %105 kapasite ile çalışırken, kış aylarında %20.6 kapasite ile çalışmaktadırlar. İşletmelerin tam kapasite ile alışamamalarının altında yatan en önemli neden hammadde yetersizliği ve hammadde temininde istikrarın sağlanamamasıdır. Hibe almayan işletmelerin %69.2'si hibelerden faydalanmada bürokratik işlemlerin fazla olması nedeniyle hibelere baş vurmamışlardır.

Et işletmeleri anket sonuçlarına göre işletmelerde ortalama kapasite kullanım oranı %37.5'tir. İşletmelerin tamamı hammaddeyi kendileri hayvan kestirerek temin etmektedir. Üretimin her aşamasında kalite kontrolü uygulanmaktadır.

MEM sonuçlarına göre sığırıcılık işletmelerinde muhasebe kaydı tutma, soy kütüğüne kayıtlı olma ve sığır sayısının fazla olması brüt kârı artırmaktadır. Muamele Etkileri Modelinde hibelerden yararlanma durumu brüt kârı yararlanmadığı duruma göre yaklaşık 90 bin TL civarında artırmaktadır.

Arıcılık model sonuçlarında sonucunda kovan sayısı, eğitim alınan süre, işletmecinin yaşı ve ana arı değişme sıklığı istatistiki olarak önemli bulunmuştur. İşletmenin kovan sayısının artması, ana arının 2 yıl ve altında değiştirilmesi brüt kârı artırmaktadır.

Eğitim süresinin artması ve üreticinin yaşının yüksek olması brüt kârı azaltmaktadır. Log (brüt kâr) model sonuçlarına bakıldığında ise kovan sayısı, gelir ve hibe alma durumu istatistiki olarak önemli bulunmuştur. Muamele Etki Modelindeki muamele etkinin miktarı - 35 142.8 TL olarak bulunmuştur.

Literatür çalışması ve gözlem sonuçlarına göre;

- Uygun danışmanlık firmalarına erişimde yaşanan eksiklikler (özellikle programın başlangıç döneminde),
- Ön finansman mekanizmalarının eksikliği, karmaşık prosedürlerin anlaşılması konusunda ortaya çıkan problemler, yasal boşlukların mevcut olması, özellikle KOBİ'lerin krediye ulaşmak için teminat verme konusunda yaşadıkları zorluklar, tapu problemi, işçi sorunu, asgari ücretle çalışacak işçi bulunamaması,
- Yetişmiş eleman problemi, işletmelerin köyler gibi yerleşim birimlerinden uzakta olması sonucu elektrik, altyapı, kış aylarında temel ihtiyaçların karşılanması problem olmuştur.
- Kredi kullanımı ve kredi kuruluşlarından kredi niyet mektubunun alınması konularında sorunlar,
- Özellikle arıcılık alanında alınan hibelerin gerçek arıcılar tarafından alınmaması gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Kırsal kalkınma alanında AB hibelerinin verilmesinde tek yetkili olan TKDK hibelerden sağlanacak katma değer artırılması için küçük ve orta ölçekli işletmelere daha fazla fon sağlamalı, proje başvuru aşamasındaki prosedürün basitleştirmeli, programın uygulanmasına dahil olan kurumlar arasında koordinasyonun daha iyi sağlamalı, programın prosedürleri konusunda danışmanlık firmalarına verilen eğitim sayısı artırmalıdır.

Anketlerin yapıldığı 2015 yılında hibe alan bir çok işletmenin tam kapasite ile üretim faaliyetinde bulunmadığı tespit edilmiştir. Çoğu işletmenin üretim kapasitesi 100 baş iken 60 baş ile üretimi sürdürmesi yada hayvanların proje bitiminden çok sonra alınması

gibi nedenler atıl kapasite ile faaliyette bulunmalarına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda hibe alan işletmelerin maliyetleri yükselmekte ve kendilerinden beklenen karlılığa ulaşamamaktadırlar. Alınan hibelerin etkinliğinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla anket çalışmasının işletmelerin gelişimlerini tamamlayıp tam kapasite ile üretime devam ettikleri dönemde yapılması önem arz etmektedir. Bu şekilde yapılacak bir çalışma ile uzun dönemde 1 TL’lik hibenin getirisinin 1TL’nin üzerinde olacağı tahmin edilmektedir.

Bu çalışma ile elde edilen sonuçlar Türkiye’deki benzer alanlardaki uygulamalara ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Özgün değer açısından bu çalışmada Erzurum, Kars ve Ağrı illerinde kırsal alanlarda alınan hibelerin etkinliğinin ölçülmeye çalışılması açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Abacı, H., Saray, G., Akça, H. ve Şahin, L., 2015. Türkiye'de Uygulanan AB Hibe Destekli Projelerin İncelenmesi. International Conference on Eurasian Economies, 486-494s.
- Acar, M. ve Bulut, E., 2009. Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (17), 1-19.
- Adachi, I. ve Kasochi, S.M., 1981. Kırsal Bölgenin Yeniden Yapılandırılması. Nihon Keizai Hyoronsha Yayınları, Tokyo.
- Ağca, M., 2010. Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Gelişmeler. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Akın, A., 2003. AB Kırsal Kalkınma Politikalarında Değişim. Küreselleşme ve Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu, 182 s, Gaziantep.
- Akın, S., 2008. Avrupa Birliği'nde Kırsal Kalkınmaya Yönelik Mali Yardımlar, Değişimler ve Türkiye'nin Uyum Çalışmaları. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akın, O., 2015. Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği. Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Aksoy, A., 2008. Doğu Anadolu Hayvancılığının Avrupa Birliğine Uyum ve Rekabet Edebilirliğinin Analizi. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Akyüz, L., 2015. Fransa ve Hollanda'nın Tarımsal Kamu Teşkilat Yapıları ve Türkiye İle Karşılaştırılması. Uzmanlık Tezi, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Altundağ, H., 2008. AB Kırsal Kalkınma Politikasında LEADER Yaklaşımının Yeri ve Türkiye'de Uygulamaya Yönelik Yapılan Çalışmalar. Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Anonim, 2008. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim, 2010a. Stratejik Plan (2010-2014). T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Anonim, 2010b. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı. Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, İnternet Sayfası, http://www.tedgem.gov.tr/kkydp_genel_basin.html (30.07.2010).
- Anonim, 2014a. AB'nin Ekonomik Yapısıyla İlgili Temel Bilgiler. Adnan Menderes Üniversitesi İnternet Sayfası, <http://www.akademik.adu.edu.tr/bolum/nazilliibf/iktisat/> (10.07.2014).
- Anonim, 2014b. European Demography, 173/2013 - 20 November 2013 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-20112013-AP/EN/3-20112013-AP-EN.PDF, (05.08.2014)

- Anonim, 2014c. Avrupa Birliğinin Tarihçesi ve Diğer Bilgiler. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=3> (19.08.2014).
- Anonim, 2014d. <http://www.abgs.gov.tr/files/TarimBalikcilikBsk/otpreformu.pdf> (18.06.2015).
- Anonim, 2015. Ortak Tarım Politikası. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İnternet Sayfası, http://diabk.tarim.gov.tr/OTP_Genel.mht (17.10.2015).
- Anonim, 2016a. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği İnternet Sayfası, <http://www.abgs.gov.tr> (15.05.2016).
- Anonim, 2016b. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İnternet Sayfası, <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler> (01.06.2016).
- Anonymous, 2001. Council Regulation (EC) No 390/2001 of 26 February 2001 on assistance to Turkey in the framework of the pre-accession strategy, and in particular on the establishment of an Accession Partnership (Official Journal of the European Communities L58, (28.02.2001).
- Anonymous, 2002. Council Regulation (EC, Euratom) No 1605/2002 of 25 June 2002 on the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities.
- Anonymous, 2010. The Future of Rural Society. European Commission, http://aei.pitt.edu/5214/01/001713_1.pdf (22.10.2010).
- Aslan, Ö., 2009. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü ve Etkileri: İngiltere Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Atay, A., 2004. Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ve Balıkçılığın Yönlendirilmesi Mali Aracının Hedef, Kapsam ve Yöntemlerinin İrlanda Örneği Çerçevesinde İncelenmesi. Uzmanlık Tezi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Tarım ve Balıkçılık Dairesi, Ankara.
- Atak, B., 2009. Avrupa Birliği'nde Yapısal Fonlar: Türkiye İle Üye Ülkelerin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ataşı, A., 2007. Avrupa Birliği Bölgesel ve Kırsal Kalkınma Politikasının Finansmanı Çerçevesinde Trakya Bölgesinin Analizi: Edirne İli Örneği. Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Ayanoğlu, İ., 2008. Kırsal Kalkınma ve Türkiye İçin Bir Kırsal Kalkınma Modeli. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, H. İ. ve Yıldırım, H., 2013. Kırsal Kalkınmanın Yeniden Yapılanması Sürecinde Yerel Aktörler: Bölgesel Kalkınma Ajansları , Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. Global Journal of Economics and Business Studies, 2(4).
- Bakırcı, M., 2007. Avrupa Birliği Üyelik Öncesi Destek Fonu'nun(IPA) Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD), Türkiye'nin Durumu ve Muhtemel Etkileri. Doğu Coğrafya Dergisi, (21), 53-78.
- Beşen, T., 2006. Katılımcı Havza Planlaması Yaklaşımı İle Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Borzutzky, S. and Kranidis, E., 2005. A struggle for survival: The Polish agricultural sector from communism to EU accession. East European Politics and Societies 19 (4), 614-654.

- Can, M., 2007. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Can, M., Esengün, K., 2007. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği. Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 24(2), 43-56.
- Cowan, T. and Foote, B. E., 2007. Rural Development, New York: Novinka Books.
- Çakmak E. H. ve Kasnakoğlu H., 2001. Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi: Türkiye'nin AB'ye Üyeliğinin Analizi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu, Ankara.
- Çelik, Z., 2005. Planlı Dönemde Türkiye'deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü, İzmir.
- Çiçek, A., Erkan, O., 1994. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örnekleme Yöntemleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 12, Tokat.
- Çobanoğlu, F., Cankurt, M., Tunalioglu, R., Yılmaz, H. İ., Bozkıran, S., Nalbantoğlu, A., Yıldız, H., 2016. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Etkisinin Değerlendirilmesi, Sorunlar ve Olası Çözüm Önerileri: Antalya İli Örneği. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, S:1013-1022, Isparta.
- Demir, P., 2007. İsrail'in Tarımsal Yapısı. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- DİAB, 2014. İçişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, İnternet Sayfası, <https://www.icisleri.gov.tr/avrupa-birligi-ve-dis-iliskiler-dairesi-baskanligi> (09.10.2014).
- Dıraor, B. M., 2008. Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma (Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler). Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT: 2764, Ankara.
- DPT, 2000. Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2516 (534), Ankara.
- DPT, 2006a. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı İnternet Sayfası, <http://www.dpt.gov.tr> (05.12.2006).
- DPT, 2006b. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Kırsal Kalkınma Politikaları Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Ekim, R.M., 2006. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ekin, N. A., 2008. AB Kırsal Kalkınma Politikasının Hayvancılık Sektörüne Etkileri ve Türkiye Hayvancılığına Muhtemel Yansımaları. Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Elçi, S., 2007. Avrupa Birliği Yapısal Fonları. AB Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Eraktan, G., 2003. Ortak Tarım Politikası. ATAUM, AB Uzmanlık Programı Ders Notları Ankara.

- Ergüder, C., 2002. European Union Structural Funds. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 7 (1).
- Gaytancıoğlu, O., 2009. Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası. İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 2009, 14s, İstanbul.
- Gençkol, M., 2003. Avrupa Birliği Mali İşbirliği Politikaları ve Türkiye. Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, AB İlişkiler Genel Müdürlüğü Uyum Dairesi Başkanlığı, No: 2679, Ankara.
- Glucksman, J., 2003. AB Genişleme Sürecinin Işığında Ortak Tarım Politikası. AB Genişleme Sürecinde Türkiye Tarımsal ve Kırsal Politikalar Sempozyumu, Tarım Haftası 2003 Etkinliği, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Gökçen. H., 2007. AB Uyum Sürecinde Ülkemizde Suni Tohumlama ve Embriyo Transferi Çalışmalarının Geçmişi ve Geleceği. AB Veteriner Hekim Platformu Raporu, No: 4.
- Gülçubuk, B., 1997. Kırsal kalkınma çalışmalarında (TKV) Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Yeri ve İşlevi (Bu Kuruluşun Uzunyayla uygulaması). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Gül, U., Kan, M., 2016. Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerine İlişkin Araştırma Sonuçları. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, S:1039-1048, Isparta.
- IKV, 2016. İktisadi Kalkınma Vakfı İnternet Sayfası, <http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282#sthash.O4K3Xxb9.dpuf> (10.05.2016).
- Işık, N., Baysal, D., 2011. Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları: Genel Bir Değerlendirme. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt 12, sayı 1.
- Juvančić, L., 2006. Challenges Ahead and Implications for Acceding Countries. International Conference on Agriculture and Rural Development, Topusko, Croatia.
- Kadirhanoğulları, İ. H., 2016. Iğdır ilinde Arıcılığı Ekonomik Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Iğdır.
- Karataş, H., 2010. Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları. TC. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010, 409s, Ankara.
- Kaya. A., 1997. Büyükbaş Hayvan Yetiştirme Bölüm 1 (Sığır Yetiştiriciliği). Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. Ders Notları: 15/2. 126s İzmir.
- Koç, A., Giray, F.H., 2016. Süt Sığırcılığı İşletmecilerinin IPARD Proje Desteklerine İlişkin Düşünceleri. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, s:975-984, Isparta.
- Kolukırk, C., 2010. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Yararlanma Olanakları. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Korkmaz, V., 2015. Tarım Ürünlerini Destekleme Politikaları: Türkiye ve AB Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Köseçik, M. ve Akbaş İ., 2009. AB Mali Yardımları ve Türkiye'de Desteklenen Yerel Yönetim Projeleri. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Köseoğlu, M., Yücel, B., Saner, G. ve Doğaroğlu, M., 2008. Türkiye Arıcılığının Güncel Durum Analizi. Hasat Yayıncılık Dergisi, (281).
- Maddala, G.S., 1983. Limited-dependent and qualitative variables in Econometrics.

- Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Memiş, H., 2004. Türkiye’de Uygulanan Uluslararası Para Fonu (IMF) Destekli İstikrar Programlarının Tarım Sektörüne Etkileri. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- MRR, 2013. The effect of EU Regional Policy on Economic and Social Cohesion of Poland , Growing Together. Ministry of Regional Development, International Conference on EU Cohesion Policy, 28 Mart, Ankara.
- Oktay, E., Çukur, T., 2004. AB 'ne Aday Ülkelerin Tarım Sektörünün Birliğe Uyumunda Uygulanan SAPARD Projesi ve Konunun Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirilmesi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18 Eylül, Tokat.
- Ortadağ, Y., 2010. Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Türkiye’nin Uyum. Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Öbek, S.T., 2015. Avrupa Birliği Mali Yardımlarının Etkin Yönetiminin Ekonomik Etkileri ve Üyelik Sürecinde Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özel, A., Kılıç, C., Savrul, B., 2013. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Mali Yardımlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 20.
- Özkan, Y., 2014. AB ve Ulusal Fon Kaynakları. T.C. İçişleri Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 108. Dönem İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri Hizmet-İçi Eğitim Semineri, 11s, Antalya.
- Özşen, T., 2011. Robot Krallığı Japonya’nın Görünmeyen Yüzü: Dünden Bugüne Japon Kırsalı. Sosyoloji Derneği, Türkiye Sosyoloji Araştırmaları Dergisi Cilt: 14 Sayı: 2.
- Savrul, B. K., 2012. Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamında Bölgesel Kalkınma Programlarının Etkinliği. İktisat Fakültesi Mecmuası, 62(2), 355-371.
- Sezgin, A. ve Kara, M., 2011. Arıcılıkta Verim Artışı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: TRA2 Bölgesi Örneği.
- Süngü, S. 2004. Avrupa Birliği Mali Yardımlarının Topluluğa Yeni Katılmış ve Katılacak Olan Ülkelerle Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Sayıştay Dergisi, Sayı: 54, 2004.
- Tağa, Ö., 2013. AB Fonları ve AB Kırsal Kalkınma Politikasının Türkiye Hayvancılık Sektörüne Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- TKDK, 2016a. IPARD I Programı. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İnternet Sayfası, <http://www.tkd.gov.tr/Ipard/IpardProgrami> (05.03.2016).
- TKDK, 2016b. IPARD II Programı. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İnternet Sayfası, <http://www.tkd.gov.tr/Ipard/IpardProgrami> (29.05.2016).
- Turan, T. ve Bakır, G., 2004. Sığırlarda Kayıt Tutulmasını Sağlayan Bir Bilgisayar Programının Hazırlanması. 4. Ulusal Zootehni Bilim Kongresi. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootehni Bölümü, Cilt 1, 01-03, Eylül, Isparta.
- Turhan, M.S., 2005. Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci. Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- TUİK 2016. Türkiye İstatistik Kurumu İnternet Sayfası, www.tuik.gov.tr.

- TUSIAD, 2005. DTO ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın no: TUSİAD-T/2005-06/397 İstanbul.
- Ulucan, B., 2007. IPA Kırsal Kalkınma Ajansının Akreditasyonu. Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
- Ülger, P., 2012. Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Tarımının Özellikleri ve Sorunları. <http://www.agroworlddergisi.com/avrupa-birligi-surecinde-turkiye-tariminin-ozellikleri-ve-sorunlari/> (02.02.2016).
- Varol, Ç., Özelçi Ecerel, T., 2008. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma/Uygulanamama Süreçleri. 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 27-28 Kasım, Mersin.
- Yalçınkaya, N., ve Çılbant, C., 2006. Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 13 (2).
- Yeter, A., 2004. Yapısal Fonların Hedef Kapsam ve Yöntemlerinin Örnek Ülke Uygulamaları Çerçevesinde İncelenmesi: İrlanda Örneği. Uzmanlık Tezi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Sektörel ve Bölgesel Politikalar Dairesi, Ankara.
- Yıldız, F. F., 2006. AB Katılım Öncesi Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD) Kapsamında Türk Tarımındaki Dönüşüm Süreci. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Türktarım Dergisi, (167), Ankara.
- Yıldız, M., 2014. Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinde Müzakere Sürecinde Tarım ve Kırsal Kalkınma Başlığında Yaşanan Uyumsuzluklar Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Yılık, M.M., 2011. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyumu Açısından Kırsal Kalkınma Bileşeninin Önemi ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Yücesoy, D., 2010. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Avrupa Birliği-Türkiye Mali işbirliği Kapsamında Tarım ve Kırsal Kalkınma. Uzmanlık Yeterlik Tezi, T.C. Maliye Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Weitz, R., 1979. Integrated Rural Development – The Rehovot Approach. Publications on Problems of Regional Development, Settlement Study Centre, Rehovot-Israel.

ÖZGEÇMİŞ

01/05/1978 yılında Afyon’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara’da tamamladı. 2000 yılında Hollanda Wageningen University and Research Centre Animal Science Bölümü’nde staj yaptı ve projelerde yer aldı. 2001 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü’nden mezun oldu. 2001- 2002 yılları arasında İsrail Kibbutz Bar-am ve Carmeli Tarım İşletmesi’nde Mühendis olarak çalıştı. 2002-2005 yılları arasında Mistav Veteriner İlaç firmasında Ürün Sorumlusu, 2005-2008 yılları arasında Trouw Nutrition’da Ürün Müdürü olarak çalıştı. İspanya, İtalya, Hollanda gibi pek çok ülkede çeşitli projelerde çalıştı. 2010 yılında Adıyaman İli Gıda Tarım ve Hayvancılık Proje İstatistik Şube Müdürlüğü ve SODES’te görev yaptı. 2013 yılı Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü’nde Yüksek Lisans Programı için bir yıl bilimsel hazırlık okuduktan sonra 2014 yılında Tarım Politikası ve Yayım Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitime başladı. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) İl Koordinatörlüğü’nde Kıdemli Uzman olarak 2012 yılından itibaren görevine devam etmektedir.